

A CEGLÉDI TURINI SZÁZAS KÜLDÖTTSEG
MÚZEUMBARÁTI KÖR
ÉVKÖNYVE
2023

KOSSUTH MÚZEUM

CEGLÉD
2023

A CEGLÉDI
TURINI SZÁZAS KÜLDÖTTSEG MÚZEUMBARÁTI KÖR
ÉVKÖNYVE
2023

CEGLÉD, KOSSUTH MÚZEUM
2023

Szerkesztő: Reznák Erzsébet

A kötet szerzői:

Ablonczy Balázs történész. Budapest MTA Lendület program, Budapest

Dr. Füle Györgyné idegenforgalmi szakember. Cegléd

Gyura Sándor néprajzkutató. Cegléd Kossuth Múzeum

Dr. Kürti György ny. gimnáziumigazgató. Cegléd

Oláh Róbert geográfus, történész. Nagykőrös

Reznák Erzsébet történész. Cegléd

Grafikai szerkesztő: Nagy Ágnes

TARTALOMJEGYZÉK

KOSSUTH LAJOS ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK VILÁGA III. A VIGASZTALÓ BOTANIKA – OLÁH RÓBERT	6. OLDAL
TUSA A LAKÁSHIVATALBAN. TRIANONI MENEKÜLTEK VÁROSI POLITIKA ÉS LAKHATÁSI STRATÉGIÁK KÖZÖTT CEGLÉDEN – ABLONCZY BALÁZS	21. OLDAL
HEGEDŐS KÁROLY ÉPÍTŐMŰVÉSZ KEZE NYOMA CEGLÉDEN – DR. FÜLE GYÖRGYNÉ	37. OLDAL
REJTETT HONVÉDSÉGI ALAKULATOK ÉS ANTANT-ELLENŐRZÉSEK CEGLÉDEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT – GYURA SÁNDOR	44. OLDAL
MOZAIKOK EGY 123 ÉVES VIDÉKI GIMNÁZIUM (A CEGLÉDI KOSSUTH LAJOS GIMNÁZIUM) FÖLDRAJZ TANÍTÁSÁBÓL – DR. KÜRTI GYÖRGY	63. OLDAL
EMLÉKTÁBLÁK A CEGLÉDI PANTHEONBAN – REZNÁK ERZSÉBET	72. OLDAL

OLÁH RÓBERT

KOSSUTH LAJOS ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK VILÁGA III. – A VIGASZTALÓ BOTANIKA

1872-ben Kossuth Lajos (1802–1894) már bő húsz éve, hogy emigrációban volt kénytelen élni, aki egy megfáradt emberként rajzolódik ki leveleiből. Hiába vannak címzettjei között országosan is ismert nevek, a melankóliája, az öregkor megannyi, döntően a betegségekből fakadó negatívumai és azok velejárója már nála is mindennapos „vendégek”. Ezen stációjában, a kiegyezést követően már lendületét veszti a „torinói remete”, egyre inkább egy beletörődő, egy, a küzdelmét lassan feladó öregembert láthatnánk, ha az idő kerekét vissza tudnánk forgatni. Természetesen, mint öregembert jellemezve, így ezen fogalmat nem használhatjuk pejoratív kontextusban, de látnunk kell, hogy Kossuth 70 éves, így már nem fiatal, de mégis valami tűz lobban lelkében, mikor Szontagh (egyek forrásokban Szontágh) Miklós (1843–1899) orvos, botanikus, a magashegységi klímaterápia hazai úttörőjének levelét megkapja és annak tartalmán gondolkozva és válaszát megfogalmazva szinte teljesen megfiatalodik.

Szontagh Miklós egy 1886. évi fénykép után
(Vasárnapi Ujság, 1900).

Szontagh levele ugyan nem maradt fenn, ellenben Kossuth válaszából sok információt nyerhetünk az előzményekre vonatkozólag is. Fontos megjegyeznünk, hogy ezen levél a szakirodalomban két levélváltásból áll, melyek közül most az első bemutatására törekedtem a teljesség igényével, de a terjedelmi korlátokat szem előtt tartva. A források felkutatása során céлом volt a legelsőnek kiadott változat (Berecz, 1873a) nyelvezetének és tartalmának bemutatása, mely mellett a későbbi kiadások és mondhatni változatok (Kossuth, 1894; Kossuth, 1900 és Visontay, 2008) összehasonlításával a Ceglédi Turini Százas Küldöttség Múzeumbaráti Körének évkönyveiben megjelent „Kossuth Lajos és a természettudományok világa I. – A csillagok világa” (Oláh, 2018), valamint a „Kossuth Lajos és a természettudományok világa II. – Egy gyógyító barlang mélye” (Oláh, 2020) című írásaim folytatásaként szándékom közreadni, így Kossuth valamennyi természettudományos leve-

lének kritikái és szakmai megjegyzésekkel, magyarázatokkal való ellátásával azokat bemutatni.

Kossuth válasza és egyben jelen írásom tárgya elsőként a Természet című (1868–1878), a természettudományokat népszerűsítő lapban jelent meg Berecz Antal (1836–1908) alapító és szerkesztő, a későbbi Magyar Földrajzi Társaság (1872–) egyik alapítója, első főtítkára és a Földrajzi Közlemények első szerkesztőjének (1873–) gondozásában. Ezen megjelenésben (1873a) Berecz az alábbi lábjegyzetben világított rá Szontagh és Kossuth kapcsolatára, illetve az előzményekre:

„Nagy hazánkfia jelen becses sorait Dr. Szontagh Miklóshoz intézte, megköszönvén benne azon magyar-növény küldeményt, melylyel őt pesti barátai¹ felkérése folytán meglepte. E sorok közzétételére lapunk kizárólagos engedélyt kapott azok írójától Dr. Szontagh Miklós t.² munkatársunk közbenjárása folytán s mi örömet sietünk ezeket nyilvánosságra hozni, mert szakértő tollból kerülnek ki, mert valóban tanulságosak; egyuttal szivből óhajtjuk, hogy t.² nagy hazánkfia még sokáig leljen oly tiszta lelki örömet a természettudományok barátságában, mint mi-lyenről e sorok is tanuskodnak!”

Kossuth örömeinek még sokáig forrása maradhatott a növények adta szeretet, mely idővel komoly gyűjteménnyé vált, így több mint négyezer példányt számlálva jelenünkben több nagy gyűjtemény, így a Magyar Természettudományi Múzeum mellett a Ceglédi Kossuth Múzeum is relikviái között tudhatja ezen szárított botanikai különlegességeket. Lásuk hát a Szontagh gyűjtőtársnak megküldött levelet, mely 1872. szeptember 23-án keltezett Turinból³ és mely Kossuth egy újabb oldalát mutatja meg számunkra:

„Tisztelt tr.⁴ úr!

Igen nagyon kellemes meglepetésben részesített ön⁵ becses küldeményével. Elmerengek a hazai virány⁶

kedves képviselőinek szemléltetése felett melyek, a mint képzelheti ön – a számüztötnék oly igen sokat sut-tognak.

Fogadja ön szintoly nagyrabecsült, mint váratlan figyelmeért legszivesebb köszönetemet.

A növénypéldányokhoz mellékelt nyomtatványok nagyban növelték az első által felkeltett érdekeltséget.⁷ E nyomtatványok egyikét a „Természet”-ből⁸ már ismertem, de a „kárpáti képeket”⁹ nem; s hogy mennyire érdekeltek ezek, meg fogja ön ítélhetni abból, hogy szokott lefekvésű időm közeledtével vevén történetesen a nyomtatványt kezembe, csakis oly célból, hogy egyelőre tartalmával megismerkedjem, le sem tettem, míg végeig nem olvastam, s éjjel után másfél órával kerültem ágyamba.

Mosolyogva olvastam önnek és társának¹⁰ találékony modus procedendi-jét,¹¹ amott a Kriván¹² egyik sziklafalánál, mert hát én is ősmérem azokat a mysticus¹³ syrén hangokat¹⁴, melyekkel az alpesek¹⁵ virányremetői¹⁶ csalogatják az embert tovább és tovább, fölebb és fölebb, a nélkül, hogy észrevenné az akadályokat, melyekkel az Ossát Pelionra¹⁷ halmozott földkéreg kőmivesek¹⁸ megáljt kiáltanak az andalgó vándor elé. Hiszen – képzelje ön – rajtam is megtörtént még az idén is, hogy azok a syrén hangok addig csalogatták 70 éves lábaimat, míg közel azon magasságban találtam magamat,¹⁹ ahol a Mont Blanc²⁰ első tudományos megmászója Saussure²¹ ütötte fel 15 napra borzalmas kunyhóját,²² hogy ellesse a magasság titkait, mert hát feltettem magamban, hogy addig megyek, míg én is találok egy Androsace bryoidest (Aretia helvetica Lin.)²³ mint Saussure talált.

Nálam – persze – ebben a megátalkodottságban semmi érdem sincs – mert az első ösztön, mely engem a természettudományok temploma felé nógatott,²⁴ mi tűréstagadás benne, csakis önzés volt. Nagyon sok szenvedés ért az életben. Vigasztalásra vala szükségem. Megemlékeztem Chateaubriand²⁵ mondására: „boldogok

a kik szeretik a természetet, azt megtalálják s csakis őt találják meg a szerencsétlenség napjaiban.”²⁶ Hát én is ráadtam életfáradt öreg fejemet, hogy megtaláljam a vigasztalót. És beszóltam hozzá a csillag világok végtelenségébe,²⁷ beszóltam hozzá a sziklarétegek, jegeczek,²⁸ kövületek műhelyében,²⁹ de azt meg kell vallanom, hogy, ha nemleges vigasztalást nyújtottak is úgy a nebulák³⁰ oda fenn, mint a homokszem ide lenni; mert azt az egy percnyi féregatómot,³¹ mit embernek neveznek, nevetségesen parányi arányokra szállítják le az önbecsérzetben, minden örömeivel s fájdalomjaival egyetemben; s ha jól esett is, lelkemnek megismerni s imádni tanulni istent³² a természetben, melynek bámulatos törvényeiből a végtelen bölcsesség mind untalan felénk kiállt; de örömet, pozitív s örökön megújult örömet a természettudomány egyik ága sem nyújtott annyit, mint a *Botanica*.³³

Ön becses adalékkal szaporította ez élvezetemet – annál becsesebbel, mert hazai – köszönet érte. Az igazság azt hozná magával, – hogy viszonzozzam szívességét. Hanem rögtön nem tehetem. Mert igaz ugyan, hogy valamint az ön küldeményében van sok oly növény, mely az alpesi, apennini s piemonti³⁴ virányra szorított gyűjteménykémben elő nem fordult, úgy nekem is lehetnek oly példányaim, melyekkel viszont ön nem bír;³⁴ annyi legalább bizonyos, hogy sok oly példányom van, melyek Hazslinszky kézikönyvében³⁶ el nem fordulnak. Ilyenek például az *Achillea ageratum*,³⁷ *tomentosa*,³⁸ *nana*,³⁹ *Alchemilla pentaphylla*,⁴⁰ *Androsace carnea*,⁴¹ *bryoides*,⁴² *Allium boreale*,⁴³ *Artemisia vallesiaca*,⁴⁴ *Blismus compressus*,⁴⁵ *Chenopodium augustanum*,⁴⁶ *Lycopodium helveticum*,⁴⁷ *Myosotis nana* (*Eritrichium nanum* Schrad.)⁴⁸ *Neottia latifolia*,⁴⁹ *Pedicularis incarnata*⁵⁰ és *tuberosa*,⁵¹ *Pittosporum exiocarpum*,⁵² *Ophris antropophora*⁵³ s a természet ama csodálatos szeszélye az *Ophris speculum*,⁵⁴ s az *Orchisek*⁵⁵ főbb faja, például a *galeata*,⁵⁶ aztán a *Saururus cernuus*,⁵⁷ a *Campanula cenisia*,⁵⁸ a *Saxifraga hirsuta*⁵⁹ és *sarmentosa*,⁶⁰ a *Sempervivum arachnoideum*,⁶¹ s még egy pár száz más; hanem a baj az, hogy a mint mondtam, én csak saját magam lelki vigasztalására, nem

pedig *ex professo*⁶² szörpölgetvén a természettudomány billikomából,⁶³ a mit gyűjtöttem, fel is ragasztottuk *Ihász barát*⁶⁴ segítségével; s a kettős példányokra inkább boszankodtam, s azért többnyire el is szórtam, mintsem hogy megtartottam volna. – De ha még élek egy tavaszt s nyárat,⁶⁵ majd másként teszek, s ha olyasmi jut szemem elé, a miről azt gondolhatom, hogy önnek talán még nincs, felszedem, összegyűjtöm, miszerint szives figyelmét viszonzhassam.⁶⁶

Addig is köszönetem megújítása s nagyrabecsülésem kijelentése mellett van szerencsém önt barátságos indulattal üdvözölni.

Kossuth s.k.⁶⁷

Berecz (1873b) művében a Különfélék rovatban találunk egy igen érdekes kiegészítést, mely a fenti levél közlését követően egy hónappal később jelent meg. Az 1894-es kiadásban Szontagh Miklóshoz intézett második levél igen terjedelmes kísérelőjeként, még Kossuth Ferenc (1841–1914) (1900) művében az első levélhez mellékelte rövidített lábjegyzetben találhatjuk meg. Külön kiemelendő, hogy az 1900-as kötetben a második levél nem lelhető fel, így abban az utolsó 1872. november 26-án kelt, még a rákövetkező év első levele november 27-i keltezésű. Így ennek közlése esetében Berecz (1873b) kiadását tartom szem előtt, továbbá ennek 1900-as kiadásával való összehasonlítását, még a második levél jövőbeli bemutatásakor a teljes, így az 1894-es és annak alapjául szolgáló 1884-es kiadásokat fogom tárgyalni. Íme tehát ezen ominózus jegyzet Kossuth tollából Berecz (1873b) közlése alapján, melynek 1900-as változatának különbségeit szögletes zárójelben adom közre, ahol normál szedéssel annak magyarázata is megtalálható:

„Kossuth Lajossal Dr. Szontagh Miklós munkatársunk folyton élénk s igen érdekes levelezésben áll.⁶⁸ Leveleinek tartalma tisztán botanikai, mely tudomá-

nyágot nagy hazánkfia nem csak szenvedélylyel művel, de már is oly otthonos benne, mintha évtizedek óta cultiválná.⁶⁹ Ujabban pedig Szontagh Miklóst egy felette becses herbáriummal⁷⁰ lepte meg, [az ezt megelőző sorok hiányoznak Kossuth (1900) művéből. Ezen mondatig az alábbiakat adta közre: „Kossuth, ki csak olyan ajándékot fogadott el, mit viszonzhatott, igen becses herbariummal lepte meg viszonzásul Sz. M-et [Szontagh Miklóst]...” mely alakilag tökéletes facsimileje⁷¹ [volt] túrini [turini] gyűjteményének, s kizárólag [kizárólag kifejezés hiányzik] a piemonti Flora⁷² képviselőit tartalmazza [tartalmazta]. Legtöbbnyire alpesi növény, [vessző hiányzik] mind olyan, mely Hazslinszky névjegyzékében⁷³ elő nem fordul. A gyűjtemény nagyon csinosan van [volt] kiállítva, [s hiányzik] Kossuth saját kezével írott meghatározással s alkalmi jegyzetekkel ellátva [, melyek egyes példányoknál oly bőveket, hogy egész cikket képeznek. hiányzik, később van közreadva]. Ez utóbbiak a küldemény becsét nagy mérvben fokozzák. [ezen mondat hiányzik] Egyes példányoknál oly bőveket, hogy egész cikket képeznek. Ez elmés commentárban⁷⁴ [commentarban] a polémiák⁷⁵ [polemiák] sem hiányzanak, [vessző hiányzik] s kijutott belőle úgy [úgy] Lindley-,⁷⁶ Moench-,⁷⁷ Mielich-,⁷⁸ Gouan-nak,⁷⁹ mint Hazslinszky-, s Diószeghi-nek.⁸⁰ [nevek felsorolásánál a kötőjel és az s előtti vessző hiányzik] Azon veszély ellenében is, hogy Szontagh barátunk indiscretnek⁸¹ nyilvánít, nem tarthatjuk vissza magunkat, hogy példaképen egy ily kis megjegyzést, melyet nála másoltunk, tisztelt olvasóinkkal ne közöljünk, – annál is inkább, minthogy ezáltal belátást nyerünk abba is, [a mondat eddigi része hiányzik] hogy mily exact⁸² pontossággal viszi [viszi helyett kezelte] Kossuth többek közt a nomenclaturát.⁸³ – „Saxifraga florulenta⁸⁴ Moretti⁸⁵ + viratos kötör.⁸⁶ (Ordo: Saxifragaceae DC.,⁸⁷ rend: kötör-félék⁸⁸) Val Scura⁸⁹ Alp. maritim:⁹⁰ [alp. maritim] inter Vinadio et Valdieri,⁹¹ – mense Julio.⁹² – Ritka növény. A nomenclatorok⁹³ még az ismeretlenség jelével (+) jelölik. A tengermelléki havasokon kívül még senki sem találta. Ott is hozzáférhetlen függélyes sziklafalakon lakik, mintha mondaná: „Em-

ber! ez az én kizárólagos birodalmam, itt ment vagyok kandiságotól⁹⁴.” De hiába mondja, mint hiába mondja a havasok nemtője⁹⁵ a zergevadásznak: „Lass in Frieden meine Herde⁹⁶ A tudvagy, mely módot talált, [vessző hiányzik] szétfosztani a napsugárt,⁹⁷ benézni a hold gyomrába 7 [hét] kilométernyi mélységig,⁹⁸ meganalizálni⁹⁹ a nap és csillagok alkotó elemeit,¹⁰⁰ myriad¹⁰¹ napokká decompónálni¹⁰² a nebulák csillámködét³⁰ s kikutatni a föld gyomrában a szerves élet chronológiáját¹⁰³ az Eozoon Canadensisig¹⁰⁴ [vessző hiányzik] – a sziklafalon is lemász egy kötélén. Hanem megboszulja magát a viratos kötör az által, hogy nem engedi alakját megtartani a herbáriumban [herbariumban]. Az a kiálló kúp nem gyökér, hanem a viratokréta, mely a tányér alakú [alaku] növény középből kitornyosodik „vultum ad sydera [sidera] tollens.”¹⁰⁵ Minő különösen gondoskodott a természet, hogy céljai ki ne játszassanak! Ezt a növényt hozzáférhetetlen sziklafalakra ültette, s adott neki alakot, mely daczol a fentartás mesterségével. Azt akarta, hogy a Cactus grandiflora¹⁰⁶ leírhatlan szépségű virága (mely olyan, mint a szépség ideáljának megtestesült lehelle a mocsoktalan ártatlanság mezében) csak egy éjjen gyönyörködtesse a szemlélőt, s adott neki oly alakot, hogy lehetetlen fentartani. Mit [Mi] mindent nem kísérlettem meg vele! nem sikerült. – [itt sortöréssel új bekezdéssel folytatta Kossuth] Ez különben [különben hiányzik] egyike a legkisebb jegyzeteknek. Különösen érdekesek azok, [Érdekesek különösen azok,] melyekben a növények földrajzi elterjedése van leírva [leírva, de nem tartozván e kötet keretébe, nem adhatjuk].¹⁰⁷ Hogy mennyire megy Kossuth a nomenclaturai szabatoságban, egy egyszerű példa fogja legjobban megvilágítani: „Arabis pedemontana Boiss. (piemonti ikrapikk)¹⁰⁸ Ordo: Cruciferae Juss. Brassicaceae Lind.¹⁰⁹ (rend: keresztesek), Subordo I. Pleurorhizeae (teljgyökerűek)¹¹⁰ tribus I. Arabideae¹¹¹ – Monte Viso prope Crissolo.”¹¹²

A fenti levélből és annak igen tartalmas jegyzetéből láthatjuk, hogy Kossuth milyen mély és szerteágazó ismeretekkel rendelkezett a botanika területén is. Emellett látható, hogy a korábbi munkáimban (Oláh, 2018 és 2020) bemutatott más tudományterületek, így a csillagászat és a geológia művelése Kossuth számára döntően a kor szakirodalmainak az átlagostól jobb ismertségére épült, mely mellett természetes kíváncsisága és kutató ösztöne is segítette. Mindezek mellett megerősítést nyert, hogy Kossuth természettudományok iránti rajongása során a legalaposabb, a legtöbb időt, erőt és munkát „igénylő” területe a botanika volt, mely száműzetésének éveiben valóban „vigasztaló” lehetett számára. Sorai-ból egy rendszerező és a részletekben örömet találó, laikusból professzionálissá váló, az ezen a területen is „nyomot hagyó” kvázi-kutatóegyéniség rajzolódik ki számunkra. Ez Kossuth igazi, összetett és talán kevésbé ismert arcának egyike.

Berez Antal főtítkár a Magyar Földrajzi Társaság jubileumán
(Vasárnapi Ujság, 1896).

IRODALOM

Berez A. (szerk.), 1873a: Kossuth Lajos levele Dr. Szontagh Miklós munkatársunkhoz. In *Természet*, 3., 29-31.

Berez A. (szerk.), 1873b: Kossuth Lajos levelezéséről Dr. Szontagh Miklóssal. In *Természet*, 4., 53-54.

Chateaubriand F.-R., 1838: *Œuvres complètes de monsieur le vicomte de Chateaubriand: Polémique. Opinions et discours. Œuvres diverses.* Pourrat frères, Paris.

Dessewffy J. (szerk.), 1826: 14. Cháron. In *Felső Magyar-országi Minerva*, Ellinger István, Kassa, 827-834.

Hazslinszky F. Á., 1864: *Éjszaki Magyarhon viránya.* Werfer Károly Nyomdája, Kassa.

Hazslinszky F. Á., 1870: *Jelkulcs a magyarhoni edénynövények nemei meghatározására.* Vodiáner Fülöp Nyomdája, Pest.

Hazslinszky F. Á., 1872: *Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve.* Atheneum Részvény Társulat, Pest.

Kossuth F. (szerk.), 1900: Kossuth Lajos iratai. VIII. kötet, Atheneum Részvény Társulat, Budapest.

Kossuth L., 1894: Kossuth Lajos két levele Dr. Szontagh Miklóshoz. In Természettudományi Közlöny, 296., 191-192.

Moesz G., 2012: Kossuth Lajos és a botanika. In Ponticulus Hungaricus, 4.

Nagy M. (szerk.), 1896: A Magyar Földrajzi Társaság jubileuma. In Vasárnapi Ujság, 43., 713-714.

Nagy M. (szerk.), 1900: Dr. Szontagh Miklós (1843–1899). In Vasárnapi Ujság, 3., 41.

Oláh R., 2018: Kossuth Lajos és a természettudományok világa I. – A csillagok világa. In A Ceglédi Turini Százasküldöttség Múzeumbaráti Körének Évkönyve – 2018, Ceglédi Kossuth Múzeum, Cegléd, 5-17.

Oláh R., 2020: Kossuth Lajos és a természettudományok világa II. – Egy gyógyító barlang mélye. In A Ceglédi Turini Százasküldöttség Múzeumbaráti Körének Évkönyve – 2019–2020, Ceglédi Kossuth Múzeum, Cegléd, 13-26.

Ovidius P. N., 1689: Ovidii Nasonis Operum. III. kötet, Lugduni, Lyon.

Szontagh M., 1863: A kriváni s babjagurai emlékoszlopok. In Vasárnapi Ujság, 50., 449-450.

Szontagh M., 1864: Kirándulás a Krivánra. In Vasárnapi Ujság, 39., 406-407.

Szontagh M., 1869: Kárpáti képek. In Természettudományi Közlöny, 1-9., 62-70. és 330-342.

Visontay Gy. (szerk.), 2008: Kossuth Lajos két levele Szontagh Miklóshoz. In Ponticulus Hungaricus, 2-3.

JEGYZETEK

¹ „*pesti barátai*”, mely alatt a természettudományokat kedvelő és értő közönséget és réteget kell értenünk.

² Itt nem a tudós, hanem a tisztelt rövidítésben.

³ Kossuth itt a levelében pontos címet is magadott: 28. Via Bertholet, Turin. Az olaszországi Turin városneve a magyarosított Torino településnévvel megegyezik.

⁴ „*tr.*”, azaz tudor, avagy a tudós rövidítése, még Kossuth Ferenc (1841–1914) munkájában (1900) „*Tisztelt Doctor úr!*”-ként adja közre, mellőzve apja régies kifejezését.

⁵ A megszólításban az első változatot kivéve minden forrásban az „Ön” formát találhatjuk meg.

⁶ „*virány*”, azaz virág régies elnevezéssel.

⁷ „*elsőik által felkeltett érdekeltséget*”, mely alatt Kossuth a felfedezőket és/vagy első leírókat értette a növények esetében.

- ⁸ Kossuth Berecz Antal fentebb megjelölt folyóiratára gondolt, melyet a szerkesztő megtiszteltetésnek vehetett, hogy az emigrációban Kossuth nyomon követte lapjának „működését” és tartalmát.
- ⁹ A „*kárpáti képek*” Kossuth Ferenc művében (1900) így található meg: „Kárpáti képek”, melynél ez a helyes írásmód, hiszen Kossuth Lajos Szontagh Miklós ezen című 1870-ben Pesten megjelent művére utalt, mely a legelső műveinek egyikeként számítanak, hiszen az 1868-ban Bécsben szerzett diplomáját követően költözött Pestre és ott írta ezen munkáját. Érdekességképp megemlítendő, hogy a Kárpátok növényteni bemutatásáról szóló művét egy évvel korábban, így az 1869-ben megjelent Természettudományi Közlönyben is megtaláljuk rövidebb kivonatolásban.
- ¹⁰ „önnek és társának”, ahol Szontagh (1869) nem fedi fel a társának kilétét, csak utalást tesz rá: „*A harmatos réten egy botanikus kartárs kíséretében lépdeltem, ki engem ez évben fűvészeti kirándulásaimon mindenütt híven követett.*”, „*Míg társam ezen fenséges vízzuhatag mellett pihenve, s a vadregényes táj szemléletétől elragadtatva, semeit a nagyszerű panorámán mondhatnám legeltette...*”, „*Én mint nehezebb fél háttal támaszkodtam a kiszemelt falnak, s biztos alapot véve, lépcsőzetül szolgáltam társamnak, ki ügyes tornász léte, midőn kezeivel a sziklafal párkányzatát elérte, szerencsésen felveté magát a gyepszigetre.*”. Érdekességképp megemlítendő, hogy Szontagh a Vasárnapi Ujságban rendre írt a Krivánról és annak különleges világáról, bár ezen műveiben sem fedi fel társa kilétét. Az 1863-as munkájában nem tesz említést róla, még az 1864-ben megjelent írásában vélhetően egy másik, vezetőnek titulált személyről tesz említést, aki nem lehet azonos az 1869. évi botanikus társal: „*A nap felkeltét élveztük. Janót (ugy hívták vezetőnket), ezen fenséges tünemény nem ígérte meg, mert ő hátat fordítva annak, inkább a pálinkás korsót sanyargatta.*”, valamint „*Janó megragad egy követ, lábát a szirtnek szögezi, s testét szerencsésen veti fel a már bátorságos helyre, hasra fekszik, kezen fogja egyik társunkat s egy erős rántással felsegíti a kőhalomra. Így szabadit meg bennünket egyenkint azon rettenetes helytől, melyre hideg borzadás nélkül visszaemlékezni sem lehet.*”. Így akire Kossuth célzott, az egy botanikus társ volt, még a mászásokat többet magával teljesítő Szontagh csupán a vezető nevét fedte fel az 1864-es és 1869-es művében, így ismerhettük meg az ismeretlen Janót és maradt örök homályban Szontagh társának kiléte.
- ¹¹ „*modus procedendi-jét*”, azaz eljárás módját, eljárását (latin).
- ¹² „*Kriván*” mely helyesen Kriván, azaz egy, a Magas-Tátrában található 2494 méter magasra nyúló ferde oromzatú hegycsúcs, melynek első megmászása 1772-ben történt és melynek növényvilágát Szontagh behatóan tanulmányozta.
- ¹³ „*mysticus*”, azaz rejtelmes (latin).
- ¹⁴ „*syrén hangokat*”, azaz a görög mitológiából jól ismert vízi élőlények (magyarul szirének), melyek énekükkel csalogatták a biztos halálba az arra utazókat. Itt Kossuth a veszélyes csábítás metaforájaként használta. Szontagh művében (1869) így írt erről a veszélyes oromzatról, melyre Kossuth a szirénekkel célzott: „*Ezt megvilágíthatja a következő, kissé pikáns történetke, mely velem történt, midőn a Krivánt első ízben másztam meg s melyet csaknem életemmel fizettem meg.*”
- ¹⁵ Kossuth Ferenc munkájában (1900) így adja helyesen közre: „Alpesek”, mellyel nem egy növényteni, klimatológiai vagy más földrajzi területet, hanem egy konkrét hegységet, így geológiai egységet jelölt meg.

- ¹⁶ „virányremetái”, mellyel Kossuth azon reliktum, azaz az adott területen a korábbi földtörténeti korokból fennmaradt adott növényfajokat jelölte.
- ¹⁷ „Ossát Pelionra”, azaz a görög mitológiából vett történetre utal Kossuth, melynek leírását így találjuk Dessewffy szerkesztésében az 1826-ban megjelent Felső Magyar-országi Minervában Merkúrt idézve: „Homer azt mondja, hogy Alcoeusnak két fiai gyermekéségekben azon fortélyt koholák, hogy Ossa’ hegyét tövéből kiszakasztván, Olimpusra, Ossára pedig Peliont tegyék, s’ innét az égbe mászszanak. De a’ lator ifjak megkapták érte jutalmokat. Nálunk egészen másként áll a’ dolog; ha az egész világ’ hegyeit egymás hátára rakjuk is, nem azért történik ez, hogy az eget megvíjjuk, hanem hogy a’ világot jobban megláthassuk.” A mitológiai vállalkozás célja természetesen az Istenek-hegyének, az Olimposznak a meghódítása és legyőzése lett volna, még napjainkban ezen csúcs mellett találjuk az Ossa és Pelion csúcsoakat, melyek az „istenek előszobájaként” tekinthetők.
- ¹⁸ „földkéreg kőmivesek”, mellyel Kossuth a geológusokra és bányászokra gondolt elsősorban, akik ezen hegyvidéki területet behatóan ismerték, így annak veszélyeit reálisan fel tudták mérni, még másodsorban Alcoeus fiaira emlékezett jelen kifejezésével.
- ¹⁹ „közel azon magasságban találtam magamat”, melynél Kossuth kissé túloz, hiszen a levelének keltezésekor már megszilárdult az olasz és német egység, mely államok területi elhelyezkedése előbbi esetében szinte azonos a mai Olaszország domborzati térképével, melyen láthatjuk, hogy a Mont Blanc szintjét (nem véve figyelembe azon napjainkban is „élő” vitát, hogy ezen csúcs a francia vagy olasz határon belül fekszik-e) egy csúcs sem közelíti meg, hiszen az azt követő pontok rendre 4748 méter és az alattiak. Ha mégis a közel azonos magasságot szigorúan vesszük, akkor a Mont Blancot és a Nordendot, mint az első 4600 métert meghaladó csúcsoat (4609 m) is számolva mindössze négy 4600 méter feletti csúcsról beszélhetünk, melyek közül egyen sem járt Kossuth. Amennyiben nem vagyunk ilyen szigorúak és minden 4000 méter feletti csúcsoat figyelembe veszünk, akkor az Alpok (nem csak olaszországi, hanem a teljes kiterjedésében) 82 ilyen csúcspontot tartunk nyilván, melyek esetében nincs információnk, hogy Kossuth valamelyiket is „meghódíthatta” volna. További bizonyítékok állnak rendelkezésünkre, ha megnézzük az egyes csúcspontok megmászási dátumait és azt összehasonlítjuk a „remeteség időszakával”. Ebből is láthatjuk, hogy (és bár adatunk nincs erről, de valószínűsíthetjük), hogy 2-3 ezer méteres magasságokban járt Kossuth, figyelembe véve az alpesi növénygyűjteményének egyes darabjainak élő- és gyűjtőhelyét.
- ²⁰ „Mont Blanc”, azaz az Alpok és így Nyugat-Európa legmagasabb, 4808 méter magas csúcsa. Az „öreg kontinens” keleti vízválasztójának csúcsa a Kaukázusban található, így az 5642 méter magas Elbrusz Európa ténylegesen legmagasabb pontja, melyet Kossuth korában Ázsiához soroltak, így jelölve a Mont Blancot a XIX. században tévesen legmagasabb európai hegycsúcs jelzővel.
- ²¹ Horace Bénédict de Saussure (1740–1799) svájci természettudós, botanikus, filozófus és felfedező. 1760-ban látta meg először a Mont Blancot, mely élményét egy év múlva igencsak emlékezetessé tette, hiszen pénzjutalmat ajánlott fel az első sikeres hegymászonak, aki felér a csúcsra. Végül 1786. augusztus 8-án Michel-Gabriel Paccard (1757–1827) orvosnak és Jacques Balmat (1762–1834) hegyi vezetőnek ez együtt sikerült. Saussure a díjat Balmatnak ítélte oda, mert úgy vélte, hogy Paccard, aki amatőr hegymászó volt, nem fogadta volna el. Egy évvel később Saussure, egy szolga és 15, még más forrásokban 18 kísérő részvételével hajtott

vége az első tudományos expedíciót a hegyre. A csúcson többek között összehasonlító barometriai, azaz légnyomásos méréseket végzett. 1787. augusztus 3-án ezek a mérések bizonyították, hogy a Mont Blanc az akkori Európa legmagasabb csúcsa.

²² Kossuth vélhetőleg azt sérelmezte, hogy Saussure kutatásai révén olyan érdemeket szerzett, melyek máig vitathatatlanok. Ezt nevezhetjük a részéről ösztönös kutatói megnyilvánulásnak is, mely minden korban és területen megjelenik még a napjainkban is.

²³ „*Androsace bryoides*”, melynek nincs magyar, ellenben 11 idegen szinonima neve létezik. Első leírása 1785-ben történt ennek az olasz, francia, német és svájci hegyekben megtalálható alacsony növésű, zöld, tömött bokorra emlékeztető, fehér ötszirom virágzatú növénynek. Carl von Linné/Carolus Linnaeus (1707–1778) svéd természettudós és botanikus után Kossuth zárójelben megadott egy névváltozatot, melyet ma már az alábbi, helyes *Androsace helvetica* formában használunk.

²⁴ A „*nógatott*” helyett Kossuth Ferenc munkájában (1900) a „*vezetett*” kifejezést találjuk, mely esetében nem érezzük azon kényszerítő érzést, mely az előbbinél tapasztalható. Sokkal elegánsabb a biztatásra utaló kifejezés helyett az irányítást használó formula, mellyel Kossuth természettudományok iránti hozzáállása is finomodik.

²⁵ François-René de Chateaubriand (1768–1848) francia író, politikus, a konzervativizmus és a francia romantika kiemelkedő alakja.

²⁶ Chateaubriand munkájában (1838) az *Essais de Morale et de Politique* (Erkölcsei és politikai esszék) fejezetnél találjuk az idézett sorok alapját: „*Belle nature d'un être qui ne s'aime jamais tant que lorsqu'il s'oublie , et qui peut trouver son bonheur dans un entier dévouement.*”, azaz „*Olyan gyönyörű természetű lény, aki soha nem szereti annyira önmagát, mint amikor elfelejti önmagát, és aki teljes odaadásban találhatja meg a boldogságát.*”, melyre szépen reflektál Kossuth, és mely idézetet tőle átvettnek használtak többen is a későbbiekben.

²⁷ Kossuth számos természettudományi témában levelezett és értekezett, így a csillagászat is a kedvelt tudományterületi köreibe tartozott, sőt, torinói házában távcsővel a háttérben közismert fotó is készült róla. Az égitestekről közreadott munkájának kritikai kiadása az alábbi (Oláh, 2018) művemben olvasható.

²⁸ „*jegeczek*”, azaz kvarckristályok, bár itt Kossuth általános használja az ásványok kifejezés megfelelőjeként.

²⁹ Tudnunk kell, hogy Kossuth geológiai témákban is jártas volt, melyre jó példa az 1872-ben kiadott levele is (Oláh, 2020).

³⁰ „*nebulák*” vagyis csillagködök, azaz csillagközi porból, gázból és plazmából álló csillagközi felhők.

³¹ „*féregatómot*”, azaz atomot, mint a Kossuth által ismert kémiai elem legkisebb egysége. Kossuth a „*féreg*” jelzővel az emberi természetet jellemezte, melynek jelentőségét „*perczeni*”-nek és „*nevetségesen parányi*”-nak titulált, mely mellett a XIX. században még nem ismerték az atom alkotóelemeit, így a még kisebb egységeket, azaz a protont, neutronot és az elektront.

- ³² Az „*istent*” kifejezés Kossuth 1894-es kiadású munkájában így található meg: „*Istent*”, azaz erősebb, mondhatni megszemélyesítéssel illették a szerző halálát követően a „teremtőt”.
- ³³ „*Botanica*”, azaz botanika vagy növénytan, amely a biológiának a növényekkel foglalkozó ága. A botanika szó ógörög eredetű, a βοτάνη (botané) szó legelőt, fűvet, takarmányt jelent. A botanikusok érdeklődési körébe mintegy 400 ezer faj tartozik, amelyből 248 ezer virágos növény, mely jól jelzi, hogy Kossuth milyen nagy tudományterületet művelt.
- ³⁴ „*alpesi, apennini s piemonti*”, mely elnevezések egy-egy olaszországi területet jelölnek és melyek növényvilágát Kossuth behatóbban tanulmányozta.
- ³⁵ „*viszont ön nem bir*”, még az 1894-es kiadásban így találjuk meg: „*viszont talán ön nem bir*”, azaz a talán módosítószó beszúrásával az enyhítést, egyfajta bizonytalanságot szüntetett meg a sajtó alá rendező Szily Kálmán (1838–1924) vezetésével Wartha Vincze (1844–1914), aki Kossuthot méltatta annak elhunytakor a Természettudományi Közlöny 1894. évi lapszámában.
- ³⁶ „*Hazslinszky kézikönyvében*”, azaz Hazslinszky Frigyes Ákos (1816–1896) magyar botanikus művére utalt Kossuth, melynek azonosítása során a „torinói remete” rámutat, hogy még az említett tudós művében sem található meg azon növény, mely az ő gyűjteményét gyarapítja. Erre Kossuth számos példát hoz, melyből ha csupán az elsőt, az *Achillea ageratum* esetét vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy virágos növényt kell keresnünk Hazslinszky műveiben, akinek ilyen az alábbi műveiben fordulhat elő: Éjszaki Magyarhon viránya (1864), Jelkulcs a magyarhoni edénynövények nemei meghatározására (1870), valamint a Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve (1872), de ezek egyike sem tartalmazza ezen növény megnevezését. Ennek tudata jól mutatja Kossuth felkészültségét a botanika területén. A „remete” halálát követően Kossuth Ferenc 1894. május 26-án Fejérpataki Lászlónak (1857–1923), mint a Magyar Nemzeti Múzeum képviselőjének ajándékozta apja 2700 tételből álló könyvtárát (Moesz, 2012), melynek gyakran forgatott darabja volt Hazslinszkynek (1872) fentebb említett műve.
- ³⁷ „*Achillea ageratum*”, azaz nyugati cickafark, mely a cickafark növénynemzetség tagja és melynek élőhelye Dél- és Nyugat-Európa vidékei.
- ³⁸ „*tomentosa*”, azaz *Achillea tomentosa*, melynek magyar megfelelője a molyhos cickafark, mely 10-20 cm magas bokros, felálló szárú évelő növény. Levelei szürkések, molyhosak, illatosak. Virágai sárga színűek, melyek a szár végén helyezkednek el.
- ³⁹ „*nana*”, azaz *Achillea nana*, melynek magyar megfelelője a kenyérbél cickafark, mely kicsi, fehér virágait júniustól augusztusig hozza. Átlagosan 30-40 cm magasra nő.
- ⁴⁰ „*Alchemilla pentaphylla*”, szinonim nevén *Alchemilla pentaphyllea*, mely szára 5-15 cm hosszú, fekvő, gyakran vöröses, sugárzó és új rozettákat képez. A növény csupasz vagy sörtés, szétszórt szőrszálakkal. Virágai zöldek, kicsik, azok glomerulusokba, azaz kis, zárt gomolyagokba csoportosulnak. A nedves gyepek, patakok széle és kovás talajok adják „otthonát”. Az Alpok elterjedt növénye.
- ⁴¹ „*Androsace carnea*”, melyet gyakran neveznek rózsaszín kövi vagy sziklás jázminnak. Örökzöld évelő növény,

amely keskeny levelekből álló kompakt csomókat képez, késő tavasszal sárgás szemű rózsaszín virágokkal. Nyugat-Európa típusos növénye.

⁴² „*bryoides*”, azaz *Androsace bryoides*, mely fajt a nemzetsége és megjelenése után néha szikla jázminoknak is neveznek. Széles körben elterjedt fehér vagy rózsaszín virágokkal borított sűrű párnáik miatt. Több mint száz faja ismert, 2021-ben a Francia-Alpokban további hármát fedeztek fel. Típusos, kicsi levelei alapozottan képeznek.

⁴³ „*Allium boreale*”, helyesen *Galium boreale*, mely 20 és 50 centiméter közötti magasságra nőhet, levelei négyes csoportokban közvetlenül a szárhoz kapcsolódnak, melyek egyenletesen helyezkednek el. A levelek hosszabbak, mint szélesek, és három kiemelkedő ere van. A szár tetején a kis fehér virágai enyhén illatosak és mutatósak. Az északi féltekén a szubarktikus és mérsékelt övi övezetekben honos.

⁴⁴ „*Artemisia vallesiaca*”, helyesen *valesiaca*, mely a Déli-Alpokból származó, ezüstös fehér, fél méter magasságig érő, félig örökzöld, évelő lágyszárú növény. A sziklák között napfényt kedvelő, szürke lombozatú, elterjedt növény.

⁴⁵ „*Blismus compressus*”, helyesen *Blysmus compressus* a *Cyperaceae* családba tartozó lapos sásfaj, mely Európától a Himalájáig előforduló, magas száron virágot hozó növényféle.

⁴⁶ „*Chenopodium augustanum*”, szinonim nevén *Bassia prostrata*, azaz heverő seprűfű, mely egy eurázsiai, az *Amaranthaceae* családjába (korábban *Chenopodiaceae*) és a *Camphorosmoideae* alcsaládba tartozó növény, amely napjainkban takarmányozási és tűzvédelmi célokat szolgál világszerte.

⁴⁷ „*Lycopodium helveticum*”, szinonim nevén *Selaginella helvetica*, azaz hegyi csipkeharaszt, mely egy félcserjeszerű haraszt faj. Hazánkban nagyon ritka, védett növény. Földön kúszó, évelő, lapított megjelenésű, Közép-Európától Japánig elterjedt, mely a mérsékelt öv és a mediterrán régiók jellegzetes faja.

⁴⁸ „*Myosotis nana* (*Eritrichium nanum* Schrad.)”, azaz sarkvidéki alpesi nefelejcs vagy az „Alpok királya”. Sziklák, hórések és távolodó gleccserek környezetében található meg és melynek virágzata az élénk kéksége miatt feltűnő. Leírója Heinrich Adolf Schrader (1767–1836) német botanikus volt. Ezen növény név után nem használt vészőt Kossuth, azaz következetesen nem különítette el a következő *Neottia latifolia* növénytől.

⁴⁹ „*Neottia latifolia*”, azaz békakonty vagy tojásdad békakonty, mely a kosborfélék családjába tartozó, Magyarországon védett, 40–70 cm magas, lágyszárú, évelő növény.

⁵⁰ „*Pedicularis incarnata*”, mely egy parazita növényfaj. Megjelenésében magas száron növő magnóliafeje egyedivé teszi. Napjainkban több száz faja ismert. 1753-ban Carl von Linné/Carolus Linnaeus (1707–1778) svéd természettudós, orvos és botanikus írta le először.

⁵¹ „*tuberosa*”, azaz *Pedicularis tuberosa*, mely egy kocsányos parazita növény, mely az *Orobanchaceae* családba tartozik és melynek elterjedése Észak-Olaszországra jellemző.

⁵² „*Pittosporum exiocarpum*”, helyesen *Pittosporum exocarpium*, mely cserje levelei spirálisan helyezkednek el vagy

örvényesek, egyszerűek, egész vagy hullámos, ritkán karéjos szegéllyel. Virágai külön-külön vagy ernyőkben, vagy szirmokban találhatóak, gyakran édes illatúak. Magjai ragadós, gyantás anyaggal vannak bevonva. A nemzetséget ezen ragadós tulajdonságáról nevezték el a görög szurokrag szóból.

⁵³ „*Ophris antropophora*”, helyesen *Ophris anthropophora*, korábban *Aceras anthropophorum*, mely egy európai orchidea faj, melynek virágai emberi alakra hasonlítanak. A fejet a szirmok és a csészelevelek, a felfüggesztett törzset és a vétagokat pedig a labellum, azaz az ajaklebenyek alkotják. Általában meszes gyepeken nő a Földközi-tenger partvidékén, az Alpokban és Nyugat-Európában.

⁵⁴ „*Ophris speculum*”, helyesen *Ophrys speculum*, azaz tükör orchidea, mely a Földközi-tenger egész területén elterjedt faj, amelyet kizárólag egyetlen darázs faj poroz be. Legfeljebb 25 cm magasra növő, élőhelye a Földközi-tenger térségének 1200 méter tengerszint feletti magasságában található.

⁵⁵ „*Orchisek*”, azaz egy nemzetség az orchidea családban (*Orchidaceae*), mely főleg Európában és Északnyugat-Afrikában őshonos.

⁵⁶ „*galeata*”, helyesen *Orchis galeata*, mely szinonim elnevezése az *Orchis italicanak*, mely a ma is elfogadott *Orchis militaris*nek felel meg. Magyarul vitézkosbornak nevezzük, mely egy őshonos orchideafaj Európában. A 2000 méter magasságban is megtalálható virág a mediterrán területeken igen ritka, a 20-50 cm magasságra növő, robusztus megjelenésű, 10-60 virágból álló növény hazánkban is védett.

⁵⁷ „*Saururus cernuus*”, mely a borsvirágúak (*Piperales*) rendjébe és a *Saururaceae* családjába tartozó mocsári növényfaj. Körülbelül egy méter magasra is megnő, eredeti élőhelye Észak-Amerika, bár gyógynövényként is ismert Európában.

⁵⁸ „*Campanula cenisia*”, azaz botanikai megnevezésével *Hyacinthoides hispanica*, mely egy hagymás évelő növény, sima, hosszúkás levelekkel, tavasszal kék, fehér és rózsaszín harang alakú virágokkal.

⁵⁹ „*Saxifraga hirsuta*”, egy örökzöld évelő, húsos, szőrös, fogazott, vese alakú, sötétzöld levelekkel és rozsdákkal, csillag alakú, fehér virágokkal késő tavasszal és nyár elején virágzó növény, melynek ismertebb latin neve a *Robertsoniana saxifrage*.

⁶⁰ „*sarmentosa*”, azaz *Saxifraga sarmentosa*, magyarul indás kötörőfű, mely terjedő tövű, 10-15 cm magasságig növő, levélrozetttái hosszúak, fonálszerű indákon lógnak, levelei kerekdedek, színe szürkészöld rajzolatú, fonákja pirosuló és szőrös. Európában alpi flóranemnek számít.

⁶¹ „*Sempervivum arachnoideum*”, azaz pókhálós póréhagymaféle, mely virágos növény a *Crassulaceae* családba tartozik. Őshonos területei az Alpok, az Appenninek és a Kárpátok. Rozetta formájú nedvdús évelő növény, mely a természetben azért különleges, mert a forró, száraz területeket is képes megtelepíteni. A középső rozettáin a hosszú csillós levélszélei miatt pókhálóra hasonlítanak, melyről a nevét kapta.

⁶² „*ex professo*”, azaz hivatásánál fogva, szakértelemmel (latin).

⁶³ „*billikomából*”, azaz üvegből, kristályból vagy fémből készült nagyobb díszes serleg, kupa (latin).

- ⁶⁴ „*Ihász barát*”, azaz Ihász Dániel (1813–1881) honvédeztredes, az itáliai magyar légió parancsnoka, az olasz hadsereg ezredese, majd 1862-es nyugállományba vonulásától haláláig Kossuth mellett élt. Több levelében is leírta Kossuth torinói napjait, így „Kossuth Mikes Kelemenjének” is nevezik.
- ⁶⁵ Kossuth – mint ahogy bárki más – sem tudhatta, hogy „életének fonala mikor szakad meg”, így a Szontaghoz írt levelét követően még 21 nyarat élt meg a „remete”.
- ⁶⁶ Lásd lentebb Berecz (1873b) művének Külömfélék rovatában megjelent kiegészítést.
- ⁶⁷ Az 1900-as kiadásban Kossuth fia apja teljes nevét adja közre az aláírásban.
- ⁶⁸ Két ilyen levél maradt fenn, melyet többen is közöltek, de a Kossuthnak címzett példányok sajnos nem lelhetők fel.
- ⁶⁹ „*cultiválná*”, azaz kultiválná, így kedvelné, művelné (latin).
- ⁷⁰ „*herbariummal*”, azaz fűvészkönyvvel (latin), mely kifejezést itt Kossuth így használ: növénygyűjtemény, lepréselt és megszáritott növényekből tudományos céllal vagy szemléltetésül összeállított gyűjtemény.
- ⁷¹ „*fac-similéje*”, azaz hasonmás kiadás (latin).
- ⁷² „*Flora*”, azaz növényvilág, növényzet, növénytakaró, illetve virág, virágos (latin).
- ⁷³ „*Hazslinszky névjegyzékében*”, lásd a 36-os lábjegyzetet.
- ⁷⁴ „*commentárban*”, azaz átgondolás, kifejtés (latin), még itt megjegyzésben a francia *commentaire* szóból.
- ⁷⁵ „*polémiák*”, azaz vita, sajtóvita, hadakozás (görög).
- ⁷⁶ „*Lindley*”, azaz John Lindley (1799–1865) angol botanikus és kertész, világhírű orchidológus, kinek nevét több mint 200 növény őrzi.
- ⁷⁷ „*Moench*”, azaz Conrad/Konrad Moench (1744–1805) német botanikus, a Marburgi Egyetem botanikai professzora 1786-tól haláláig.
- ⁷⁸ „*Mielich*”, azaz Mathias Mielichhofer (1772–1847) osztrák hegymászó, botanikus és ásványtudós, akinek gyűjteményében több igen ritka alpesi növény is megtalálható volt.
- ⁷⁹ „*Gouan*”, azaz Antoine Gouan (1733–1821) francia természettudós, kinek nevéhez fűződik az algáktól a halakon át a növényekig számos eredmény, mely mellett úttörő szerepet játszott a linné-i taxonómia franciaországi térnyerésében.
- ⁸⁰ „*Diószeghi*”, azaz Diószeghi/Diószegi Sámuel (1761–1813) református lelkész és botanikus. A magyar fűvésztudomány terén kiemelkedően sok kezdemény az ő nevéhez fűződik. 1807. március 21-én „megszületett” élete fő műve, a Fűvészkönyv, melyet a Lúdas Matyi (1804) szerzőjével, Fazekas Mihállyal (1766–1823) együtt közösen írt. Ugyanezen évben egy növényteni szaklap vagy folyóirat megindításának eszméjét is felvettette,

mely csak évtizedek múlva, a Magyar Növényzeti Lapok címmel jelent meg Kanitz Ágoston/Ágost (1843–1896) botanikus és történész gondozásában.

⁸¹ „*indiscretnek*”, azaz tapintatlan, tolakodó (latin).

⁸² „*exact*”, azaz pontos, egyértelmű, meghatározott (latin).

⁸³ „*nomenclaturát*”, azaz elnevezés- vagy nevezéktant (latin).

⁸⁴ „*Saxifraga florulenta*”, azaz egy lágyszárú, sziklahasadékokban élő, magas virágzatú pozsgás növény.

⁸⁵ „*Moretti*”, azaz Giuseppe L. Moretti (1782–1853) olasz botanikus, a *Saxifraga florulenta* első leírója 1823-ban.

⁸⁶ „*viratos kőtör.*”, azaz virágos kőtörőfűfélék.

⁸⁷ „*Ordo: Saxifragaceae DC.*”, azaz rend, osztály: *Saxifragaceae* család *Conimitella* és *Darmera* nemzetségek.

⁸⁸ „*rend: kőtör-félék*”, kőtörőfűfélék rendje (*Saxifragales*).

⁸⁹ „*Val Scura*”, azaz egy hegyvidék megnevezése Észak-Olaszországban a Dolomitokban, a Piemont régióban.

⁹⁰ „*Alp.maritim.*”, azaz Alpes maritima (olasz), tehát az Alpesek tengerparti vagy ahhoz közeli területei.

⁹¹ „*inter Vinadio et Valdieri*”, azaz a piemonti Vinadio és Valdieri települések között (olasz).

⁹² „*mense Julio*”, azaz július havában (latin).

⁹³ „*nomenclatorok*”, azaz a nevezéktannal foglalkozó szakemberek.

⁹⁴ „*kandiságodtól*”, azaz mindent nézni, látni vágyó, kicsinyszerű kíváncsiságtól.

⁹⁵ „*nemtője*”, azaz régies kifejezéssel őr- vagy védőszellem, aki egy személy, közösség, hely felett őrködik.

⁹⁶ „*Lass in Frieden meine Herde*”, azaz „Hagyd békén a nyáját” (német).

⁹⁷ „*szétfosztani a napsugárt*”, azaz a fény színekre bontása.

⁹⁸ „*benézni a hold gyomrába*”, azaz Kossuth korában elindult csillagászati eredmények, melyek célul tűzték ki az „égi mechanika”, így kísérik, a Hold mind jobb megismerését, melyet csak ösztönzött Jules Verne (1828–1905) *De la Terre à la Lune*, azaz Utazás a Holdba (1865) című nagysikerű regénye.

⁹⁹ „*meganalizálni*”, azaz megvizsgálni.

¹⁰⁰ „*a nap és csillagok alkotó elemeit*”, azaz színképelemzési eljárással a csillagok összetételének pontos meghatározása, mely Kossuth korában már rendelkezésre állt.

¹⁰¹ „*myriad*”, azaz miriád, itt Kossuth a tízezerszeres jelentéssel használja.

¹⁰² „*decomponálni*”, azaz bontani.

¹⁰³ „szerves élet chronológiáját”, azaz az élet megjelenésétől vett időszámítást.

¹⁰⁴ „*Eozoon Canadensis*ig”, helyesen *Eozoon canadense*, azaz a legrégebben kihalt egysejtű állat (Foraminifera), melynek héjait legelőször Kanadában a laurenti képletekben találták meg, azóta pedig Európa számos pontján. Részletes leírását Karl August Möbius (1825–1908) német zoológus közölte *Der Bau des Eozoon canadense nach eigenen Untersuchungen verglichen mit dem Bau der Foraminiferen* című 1878-ban megjelent művében, melyet megelőzően, így Kossuth levelének kelezésekor csak szórványosan ismertek még.

¹⁰⁵ „*vultum ad sydera tollens*”, helyesen „*tollens ad sidera vultum*” Publius Ovidius Naso (I. e. 43 – I. u. 17) római költő Ovidii Nasonis Operum (1689) művének 3. kötetéből vett idézet, mely így fordítható: „arca a csillagok felé viszi” (latin).

¹⁰⁶ „*Cactus grandiflora*”, azaz a *Selenicereus grandiflorus* egy rendkívül alakgazdag és változékony epifita kaktusz, széles körben elterjedt és termesztett dísz- és gyógynövény, az első leírt kaktuszfajok egyike, megjelenése miatt elterjedt neve az „éjkirálynő-kaktusz”.

¹⁰⁷ Itt zárván a sorokat „*K. F.*”, azaz Kossuth Ferenc aláírásával ellátva a lábjegyzet végén, mely tévedés, hiszen az 1900-as kiadásokat rendre megelőzték az 1873. és 1894. évié, melyekben a jegyzetek írója maga Kossuth Lajos volt – nyilván a személyének későbbi dicsérő sorait leszámítva –.

¹⁰⁸ „*Arabis pedemontana* Boiss. (*piemonti ikrapikk*)”, azaz olyan nemzetség, mely tagjait a polimorf jellegük miatt számos esetben átsoroltak a szomszédos nemzetségekbe. Ezen növények szeretik a homokos talajokat, melyek a sivatagra emlékeztetik a szemlélődőt, innen az elnevezése is. Leírója Pierre Edmond Boissier (1810–1885) svájci botanikus, felfedező és matematikus.

¹⁰⁹ „*Ordo: Cruciferae* Juss. *Brassicaceae* Lind.”, azaz rendszerben a káposztafélék és a keresztesvirágúak rendjének egy családja, Carl von Linné/Carolus Linnaeus (1707–1778) svéd természettudós, orvos és botanikus meghatározásában.

¹¹⁰ „*Subordo I. Pleurorhizeae* (*teljgyökerűek*)”, azaz *Pleurorhizeae* alrendbe tartozó növények.

¹¹¹ „*tribus I. Arabideae*”, azaz egy, a Kossuth gyűjteményében is meglévő tömött, egy száron több virágzatot hozó, sziklák hasadékaiban élő növényfaj.

¹¹² „*Monte Viso prope Crissolo*”, azaz a piemonti Crissolo település közelében lévő Monte Viso hegycsúcs a francia határhoz közel (olasz).

TUSA A LAKÁSHIVATALBAN^{1*}

Trianoni menekültek városi politika és lakhatási stratégiák között Cegléden

Az, hogy az első világháború utáni összeomlásban a szűkebb országterületre menekülő vagy repatriáló egyének és családok óriási kihívást jelentettek a lakáspiac számára, a kutatás csak az utóbbi időben kezdett foglalkozni. Szűts István Gergely, Melega Miklós és Kollár János tanulmányai nyomán egyre határozottabb képünk van az országszerte beindított telep- és kislakásépítési akciók helyi kontextusáról.¹ A főváros korabeli lakásdiskurzusáról Nagy Ágnes jelentetett meg fontos tanulmányt.² Ami kínzóan hiányzik, az a nagy kiterjedésű, főleg budapesti/Budapest környéki menekült lakótelepek történetének (Augusztai-, Pongrácz-telep vagy a pestszentlőrinci Állami Lakótelep) bemutatása – ez talán a közeljövőben változhat. Jelen vizsgálatunkban egy, a fővárosítól eltérő menekült-helyzet bemutatására kerítünk sort. Hogy az ország központi területeire beérkező menekült tisztviselőknek milyen problémákkal kellett megküzdeniük, azt egy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében található közép méretű, a korszakban dinamikusan fejlődő város példáján lehet bemutatni. A ceglédi lakáshivatal iratai szerencsésen ránk maradtak a korszakból és segítségünkkel jól körberajzolható az a problémakör, amellyel a városi hatóságoknak és az ideérkező menekülteknek szembesülniük kellett, és az is, hogy mi volt az a környezet, amelyben a menekültek lakásigénye megjelent. A forráscsoport meglehetősen kompakt, és hasonló nagyságú iratanyag csak nagyon kevés helyen maradt fenn az országban a korszak-

ról: így Sopronban és Hódmezővásárhelyen, és kisebb fondok találhatóak Magyaróvárról és Keszthelyről; a szegedi lakáshivatali fond neve elég félrevezető, valójában kevés releváns információt tartalmaz.³

1. Kossuth városa

Cegléd mezőváros, a dualizmus korszakában, kikászálódva a jobbágyfelszabadítás és a vallásalapítványok által okozott anyagi-jogi természetű vitákból, viszonylag egyenletes fejlődési pályára állt: lakossága a kiegyezést követő ötven évben csaknem 80%-kal nőtt – igaz ennek a lakosságnak igen jelentős hányada (1920-ban 23%-a) – az Alföldön nem szokatlanul – külterületi tanyákon élt.⁴ A valamivel több mint 36 ezer akkori lakos nem sokkal kevesebb mint a város mai lakossága. A helyi gazdasági élet korábról örökölt sajátosságai mellett (fejlett, majd a huszadik század elejére lassan visszaszoruló kisipar, illetve kiterjedt sertéskereskedelem, szőlő- és gyümölcsművelés) a kapitalista ipart főleg a gőzmalmok testesítették meg a településen, emellett pedig a vasút foglalkoztatott nagyobb számú munkavállalót: a Budapest-Szolnok vasútvonal után az 1854-ben megnyitott Cegléd-Szeged vonal fontos csomópontjaként szolgáló állomáson osztálymérnökség mellett fűtőház is üzemelt, illetve 1909-re megépült a Csemőbe vivő szárnyvonal. 1920-ban a város lakosságának 7,1%-a állt a vasút alkalmazásában, több mint másfélszer annyian, mint a kereskedelmében.⁵ Nagyrészt a vasútnak köszönhető, hogy a korai magyar munkásmozgalomban a város kiemelt szerepet kapott, de a két világháború

között időszakban ez az érzület már a múlté. „Példás rend és csend van ekképpen Cegléden” – írta kissé elnagyolt városportréjában Erdei Ferenc 1937-ben; ebben kiemelte még a város antiszemitizmusát, eredeti tartalmától sokszor megfosztott, de stabil közérzületként létező Kossuth-kultuszát és a gazda- illetve zsellértársadalom közti átjárhatatlan választóvonalakat.⁶ A város a román csapatok 1919 novemberi kivonulása után erős gesztusokkal is jelezni akarta viszonyát az új rendszerhez: rögvest megfosztották Károlyi Mihályt alig egy évvel korábban kapott díszpolgári címétől, és a város vezetése számos antiszemita ízü intézkedést vezetett be. Ebbe a közegbe érkeztek az elveszített területekről jövő menekültek, akiket jórészt a város lakáshivatalának kellett (volna) fedélhez juttatnia.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből Szentendréről van tudomásunk hasonló testület működéséről és annak feldolgozásától: igaz, az ábrázolt korszak némileg korábbi.⁷ A lakáshivatalok felállítása az egyes településeken a 4180/1917 sz. ME rendelettel indult, amely rendelkezett még lakbérek megállapításáról, és módot adott az egyes lakó- és kereskedelmi ingatlanok kényszer-igénybevételére (elrekvirálására) is.⁸ A későbbiekben aztán jogszabály jogszabályt követett, a helyi rendeletek tovább bonyolították a helyzetet, ami oda vezetett, hogy Budapesten már a Tanácsköztársaság hatalomátvétele előtt is minimális joggal rendelkeztek a tulajdonosok: nem kellett lakbért fizetniük, kiadott vagy elvett lakrészeik nyomán kaptak valamiféle pénzüsszeget rohamosan romló koronában, és a lakások kényszerelosztásakor esetleg javaslattal élhettek arra vonatkozóan, hogy kiket költöztessenek be hozzájuk, de nagyjából ez volt minden.⁹ A lakásállomány proletárdiktatúra általi államosítása még ezt a kevés jogot is elvette – azonban az erről szóló X. számú kormányzótanácsi rendeletet nem egyformán alkalmazták országosan: Szentendrén például mindvégig magántulajdonban maradtak az ingatlai-

nok.¹⁰ Bár a helyi direktóriumoknak volt valamiféle játéktere a kérdésben, a kommunista kísérlet bukását követően se szeri, se száma a kilakoltatást kérő beadványoknak. A Tanácsköztársaság bukása után mind a Friedrich-, mind a Teleki-kormány meghozta a maga lakásrendeleteit, és miközben ezen kabinetek vezető politikusai beszédeikben határozottan kiálltak a magántulajdon és az afeletti rendelkezés joga mellett, a valóságban egyes rendelkezéseik még a proletárdiktatúra politikáján is túltettek – ahogy erre sajtóbeli kritikusaik nem is mulasztották el emlékeztetni a közvéleményt. A Teleki-kormány azonban fennállásának utolsó pillanataiban meghozott lakásrendelete már felcsillantotta a reményt, amennyiben a szabad lakásforgalmat jelölte meg kívánatos távlati célként.¹¹

A ceglédi lakáshivatal vezetője kezdetben dr. Piros Gyula, befolyásos helyi ügyvéd volt, majd helyét 1920 áprilisától Kiss Béla nyugalmazott operaénekes, többek között Offenbach Kékszakkállának megformálója, a helyi, szőlősgazdákat tömörítő szövetkezet igazgatója vette át. Az ő feladata volt, hogy egy bizottság élén, a panaszos felek meghallgatása után döntést hozzon a ceglédi lakásállományt érintő kérdésekben. Munkája elején elég elkeseredett volt: egy kormánybiztosi körutasításra csak úgy dőlt belőle a panasz: „a lakásínség Cegléden olyan fokra hágott, hogy a szükségleteket a lakáshivatal a legszorgosabb munkával sem képes kielégíteni, hacsak erősebb requirálási jog nem biztosítatik”. És panaszait azzal fejelte meg, hogy egyes tulajdonosok inkább lebontatják épületeiket, minthogy bérbeadják őket, illetve a tartósan a nyári szállásaikon élő gazdák akár „4-6 szobából álló lakásukat lezárva tartják és nem engedik át [a] lakrészt azon a címen, hogy vasárnap hazajárnak”.¹²

A város lakásállománya a külterületi ingatlanok nagy arányán túl nem sokban ütött el az országra jellemző vidéki adatoktól: a kicsit több mint 11 ezer lakásnak még 1930-ban is csak a 3,47%-a volt ellátva vízve-

zetékkal, és mindösszesen 190 lakás (1,72%) rendelkezett fürdőszobával.¹³ A fennmaradt lakáshivatali igénylésekben nem is találkozunk fürdőszobára vonatkozó kérésekkel: az olyan megengedhetetlen luxussigénynek számított, amiről maguk a kérvényezők is érezték, hogy az a „középosztályi nivå” emlegetésébe a korszakban sem fér bele.

2. Földönfutók

Hogy Ceglédre pontosan hány menekült érkezett 1918 vége és a húszas évek közepe között, nem tudni. Az 1920-as népszámlálás menekültekre vonatkozó részletes adatsorai elvesztek, az 1930-as összeírás helyi adatai nyújtanak mindössze valamiféle kapaszkodót. Eszerint a városban ekkor 1394 olyan embert találunk, akiknek születési helye az elveszített területekre esett: ez a város korabeli lakosságának 3,74%-a (országosan ez 5,83%). Figyelemre méltó, hogy közülük 124 fő, azaz az optálók csaknem egytizede Nyitrában született.¹⁴ (Fontos azonban hozzátenni, hogy ezek az adatok nem számolnak a szülőhelyről való távozás időbeliségével: ugyanúgy idetartozik az évtizedekkel a világháború előtt elköltöző, mint a trianoni menekült.) Az országos átlagtól eltérő adatra részben az is magyarázat lehet, hogy Cegléden ekkorra a nagy térbeli mobilitást mutató vasutastársadalom helyi aránya jelentősen csökkent (az 1920-as 7,1-ről 4,8%-ra, gyakorlatilag változatlan lakosságszám mellett), nagyrészt a húszas évekbeli szanalás/béltázások következtében. Egy 1922-es híradás szerint a városban 812 menekült élt, míg egy ugyanebből az időszakból származó, ceglédi optánsokat összesítő listán 366 állampolgárságért folyamodó neve szerepel.¹⁵ Ezen a listán, aligha meglepő módon, elsőprő többségben vannak az állami, közszolgálati alkalmazottak és családtagjaik. Az Országos Menekültügyi Hivatal elég elnagyolt kategóriarendszerét¹⁶ használva, nem lelünk orvost az optálók között (hacsak nem számítjuk az egyszem gyógyszerészt), nincs bányamunkás, vagy –tisztviselő. Iparosból, kereskedőből

illetve alkalmazottaikból összesen 59 főt találunk köztük (16,1%). És ebbe a kategóriába a nem pontosított „órás”-tól kezdve a pincéren át a kőfaragóig sokmindenki beletartozik: így a laktanya kantinosa is. A „gazdálkodó, földműves” kategóriájában is lelünk ugyan 12 főt, de ezek jobbra a nem túl pontos „napszámos” kategóriában szerepelnek, földbirtokos vagy földhaszonbérletből élő kettő van köztük, klasszikus kisbirtokos gazdálkodó meg egy sem. A közszolgálatba besorolható egyének hatalmas csoportjában (a városi díjnoktól a nevelőintézeti gondozón át a huszár alezredesig széles a skála): a 206 főből (a legnépesebb csoport a vasutasoké (88 fő, 24%), a tovább bontható „egyéb közszolgálatban dolgozó” kategóriájában (pl. postai altisztek, elég sok rendőr, erdész, stb.) pedig 48 főt találunk. De a legnagyobb, foglalkozás szempontjából viszonylag homogén csoportot a gimnáziumi és polgári iskolai tanárok, tanítók teszik ki (38 fő, 10,4%), ha az állami óvónők hatfős csoportját is hozzáadjuk a kategóriához, akkor a közszolgálatban dolgozók csaknem kétharmada az oktatásban illetve a vasútnál dolgozókhöz tartozott. Súlyukat tovább növelte a háztartásbeliek (22 fő) illetve a tanulók (24 fő) között található családtagok, valamint az „egyéb” kategória nyugdíjasai között lévő egykori MÁV-alkalmazottak száma. Így a két csoport (vasutasok és tanárok/tanítók) és a hozzájuk tartozó személyek együttesen az összes optáló több mint 40%-át tették ki. Összességében, a családtagokkal, nyugdíjasokkal, tanulókkal együtt a közszolgálatához kötődő személyek az optánsok több mint háromnegyedét jelentették. Hasonló megoszlást találunk Gyulán (64,7%, itt a csendőrök és rendőrök voltak a legtöbben), Miskolcon (80,9%) és Szombathelyen (56,8%).¹⁷ Különféle markáns kontúrokkal rendelkező csoportokat keresve érdemes felhívni a figyelmet a ceglédi lista 13 honvéd és csendőr szereplőjére (az összes optáló 3,55%-a), illetve az ugyancsak 13 fogházörre, akik a minden bizonnyal a fiatalkorúak ceglédi börtönének alkalmazottai voltak. Az, hogy

az igazságügyminisztérium felügyelte szerveknél, így a bíró és az ügyészi kar tagjai között, illetve büntetésvégrehajtás alkalmazottai között magas volt az elveszített területeken születettek aránya, nem újdonság, ezt országos statisztikák is alátámasztják.¹⁸

Ha a területi megoszlást vesszük szemügyre a ceglédi optánsok körében, az nagyjából tükrözi az Országos Menekültügyi Hivatal által megadott arányokat: az ismert illetőséggel rendelkező optálókból 163 fő (44,5%) érkezett a Románia által megszerzett területekről (56,2% az összes menekült közül az OMH szerint), 108 fő (29,5%) jött a Csehszlovákiának jutott felvidéki és kárpátaljai területekről (OMH statisztika: 30,5%). És majdnem hajszára megegyezik a 47 (12,8%) jugoszláv területekről érkező aránya az országgal. A helyi statisztikát némileg torzítja, hogy van 30 személyünk, akik a trianoni Magyarországon rendelkeztek illetőséggel, de ők is optálásért folyamodtak, további nyolc fő esetén pedig nem lehetett megállapítani azt a lakhelyet, ahová be voltak jegyezve.¹⁹ Fiumét Fésüs György közjegyző és családtagjai, az Ausztriához került Nyugat-Magyarországot pedig 6 fő képviselte a listában. Ahogy azonban arra az optálási jegyzőkönyvek korábbi elemzője, Szűts István Gergely felhívta a figyelmet: „Nem minden menekült volt optált, s nem minden optált volt menekült”.²⁰ Vagyis a 366 főnél és családtagjaiknál bizonyosan magasabb volt a Cegléden élő menekültek száma, továbbá a magyarországi illetőségűeknél is kimutatható, hogy szülőhelyük vagy házasságuk révén köthetőek határon túlra került településekhez. Esetükben valóban helyesebb repatriálásról beszélni – és a korszakban is sok esetben szinonimaként használták ezeket a „menekült” vagy a „beköltöző” helyett.²¹ A korábbi kutatások 20-25%-ra tették az optánsok között azok arányát, akik házastársuk korábbi illetőségi helyére vagy szülőhelyére költöztek Trianon után.²² A ceglédi listában összesen 205 családfő adta meg házastársa nevét, és közülük 62-en voltak ceg-

lédi születésűek. Ha ehhez a számhoz hozzáadjuk a környékbeli településeken született feleségeket (9 fő), akkor azt látjuk, hogy az optálás és az azt esetlegesen megelőző menekülés/repatriálás során az abban részesek több mint harmada számára teljesen logikus stratégia volt a feleség szülőföldjére való költözés.

Az optálásra való jelentkezés 1922 elejéig meglehetősen lomhán zajlott: a ceglédi sajtó is elégedetlen volt az optálás ütemével. A *Ceglédi Híradó* 1922. márciusában „Nem kell a magyar állampolgárság” című cikkében bátorította a helyi menekülteket, hogy nyilatkozzanak állami hovatartozásukról, egyúttal korholva a resteket és azt az (egyébként helytálló) információt közölve, hogy Cegléden csak 55-en nyilatkoztak a Magyarország javára való optálásról.²³ A helyiek aztán megemberelték magukat, és az optálásra fennmaradó négy hónapban több mint háromszázan nyilatkoztak, utolsóként Radeanu Miklós 33 éves kolozsvári születésű cipész, 1922. július 25-én.

Ha harmadik metszetben próbálunk választ adni a ceglédi menekültek számára, akkor a Lendület-Trianon 100 Kutatócsoport mintegy tizenötezer nevet tartalmazó menekült-adatbázisához fordulhatunk: ebben 98 név mellett szerepel érkezési állomásként a város, főként vasutasok esetében.²⁴ Ha az összes (400-450 ezerre becsült) menekülttömeghez arányítjuk ezeket az adatokat, úgy azt kellene gondolnunk, hogy akár háromezer menekült/kiutasított is megfordulhatott Cegléden, ami mindenképpen erős túlzásnak tűnik. Az különösebb merészség nélkül kijelenthető, hogy az elszakított területekről eljöttek száma meghaladhatta az 1000 főt a Duna-Tisza közti városban, ami jelentős terhet jelentett az állami vasúttársaságnak, a városnak és a lakosságnak is.

3. „Cegléden még sok lakás van, ami elfoglalható”

A ceglédi lakáshivatal iratanyagának vizsgálata közben a fő kutatási kérdéseink arra vonatkoztak, hogy egyrészt milyen érvrendszerrel próbálnak fedélhez vagy jobb körülmények közé jutni a menekültek, másrészt milyen konkurrens beszédmódok, szempontok jelennek meg az iratokban, végül, hogy milyen megoldási módok és befogadási technikák jelennek bukkannak fel. Az iratanyag legfontosabb tulajdonsága, hogy bár jobbára itt is közalkalmazottak problémáit jeleníti meg, az iratanyag egyáltalán nem középosztály-központú: a gyerekeivel menekülő, láthatóan írásproblémákkal küzdő, egyedülálló özvegyasszony ugyanúgy szerepel benne, mint a korszak hazafias retorikáját magabiztosan használó gimnáziumi tanár. (Más kérdés ugyanakkor az iratok és a bennük szereplő érvek megformáltsága: jónéhányan voltak, akik már eleve ügyvéd segítségét vették igénybe ezek megfogalmazásakor).

A legfontosabb, bár nyilván evidensnek tűnő, következtetés a forrásanyag áttekintése során, hogy a „menekült” kategóriája sokszor itt is nehezen meghatározható. A zöm természetesen megfelelt annak a képnek, amit az utódállamokból elűzött magyar állampolgárokról tudni vélünk. A sajtóból és a közbeszédből átemelt fordulat azonban nagyon különböző élethelyzeteket is jelenthetett: volt, hogy a mindvégig magyar fennhatóság alatt maradt Győről, a „cseh bombázás” elől eljött lakatos nevezte magát menekültnek, és ugyanígy tett az Erdélyből kiutasított vasutas is. És az is, aki voltaképp csak hazatért a városba, miután korábbi lakhelyéről kitoloncolták.²⁵ A másik fontos kontextualizáló körülmény, hogy a menekültek lakáshoz juttatása nem önmagában állt, hanem konkurrens lakásigények jelentkeztek a városban, amelyek sok esetben ütköztek a helyben lakók azon természetes törekvésével, hogy az összeomlás, a forradalmak és a megszállás után teljes körűen ren-

delkezzenek saját tulajdonukkal, akár lakhatás, akár pénzkereset, akár kereskedelmi tevékenység céljából. A beadványok többsége nem menekültektől érkezett. Érzékelhető, hogy a háború végének felborult közviszonyai közepette a megszállott területről eljövők lakásigénye csak egy volt a számos elvárás közül: ennek ellenére – és láthatóan a központi kormányzati akaratot és a közhangulatot tükrözve – a menekültek és a katonák kérvényeit általában kiemelten kezelték a városi hatóságok. Ugyanakkor a hadifogságból vagy a háborúból hazatért és netán új életet kezdő, megházasodó vagy családjukat újraegyesítő férfiak, a fővárosból az ellátási gondok miatt visszahúzódó ceglédiek, a Tanácsköztársaság helyi szervei vagy a román megszállás elől külterületi tanyáikra majd télre a városba visszatérő gazdák, a város szegényei egyaránt a helyüket keresték ebben a helyzetben. A „menekültek” között is volt olyan, aki valójában munkahelyéről elűzve tulajdonképp hazajött. Mások adott esetben azért csatáztak, hogy visszakapják a saját tulajdonukat, ahova időközben beköltöztettek valakit.²⁶ (Itt most nem is szólunk a román megszálló csapatokról, akik komoly terhet jelentettek a városnak és lakóinak.²⁷) Ebben a sokrétű és sok érdekellentéttel terhelt viszonyrendszerben a menekültek csak az egyik (bár kormányzati intézkedésekkel és a közbeszéd retorikai megoldásaival kiemelt) problémát jelentettek a városnak. Az iratokra ugyan a legtöbb esetben kék vagy piros ceruzával rávezették, hogy „vagonlakó”, vagy, hogy „menekült”, 1920-ban egy sokkal erősebb jogosítványokkal rendelkező szereplő a pástra lépett, mégpedig a Nemzeti Hadsereg.

Cegléden mindigis erős volt a katonai jelenlét, ennek külön nyomatékot adott a tény, hogy 1905-ben új laktanyát is emeltek a régitől nem messze, a törteli úton. (A korábbi, 1870-es években épült laktanyát, először csendőrségi „lóidomító állomásként”, majd fiatalok börtönként hasznosították). A ceglédi huszárlaktanyában általában a Kecskeméten állomásozó va-

lamelyik huszárezred néhány osztálya állomásozott, 1914-ben ez a cs. és kir. 8. huszárezred volt, amelyet az első világháború elején alaposan megtépáztak és újjá is szerveztek. Később, 1918 végén a huszárezredeket feloszlatták. A háború idején internálótábor is működött az épületben, ahol főleg szerb politikai foglyokat tartottak fogva, de később kerültek oda orosz hadifoglyok is szép számban. A laktanya a román megszállás idején hadifogolytábor lett, és a román kivonulás után internálótáborrá alakult vissza, ahol még 1920 elején is őriztek embereket. Nagyjából el lehet képzelni, hogy a négy háborús év és az internálótáborként való működtetés milyen állapotban hagyta a laktanyát. Az 1923-ban megejtett állapotfelmérés arra jutott, hogy a rombolások és a hiányok csak részben fakadtak a román megszállásból, legalább ugyanilyen szerepet játszott benne a szerb internáltak „destruktív tevékenysége” és a helyi lakosság fosztogatásai.²⁸ Így például az épületek összes fa alkatrészeit, egészen az ajtó- és ablakfélfákig, eltűzelték az itt fogvatartottak. Az újra felállított kecskeméti huszárezred Ceglédre költöztetett egységeit a laktanya ebben az állapotában nem volt képes befogadni, és még kevésbé volt lehetséges tiszti lakásokat kialakítani az épületekben. A katonaságnak tehát lakóhelyiségekre volt szüksége, legalábbis átmenetileg.

Hogy a városi lakáshivatal vezetőire, azt a katonák állandó követelődése, és ezen belül az 1920 tavaszán kinevezett állomásparancsnok, szenci Fördös (később: Feördös) Vilmos huszár alezredes prepotens és némiképp becsületsértő modorban írott 1920. májusi levele mutatta. A katonák elhelyezésével (valamint a fuvarozási készség apálya illetve a magasnak ítélt piaci árak miatt) elégedetlen katonatiszt „tehetetlenséggel és hazafiatlansággal” vádolta meg a lakáshivatal vezetőit és kijelentette, hogy további halasztásokra nem fognak várni, hanem a Nemzeti Hadsereg saját kezébe fogja venni a városban a lakások elosztását, és meg tudja mutatni, hogy „Cegléden még sok

lakás van, ami elfoglalható”. A lehordást és a békülékeny hangnemet dinamikusan váltogató levélben a huszártiszt nem feledkezett meg arról, hogy felrója a helyieknek a vörös hadsereg és a román megszállók felé állítólagosan szívélyes viselkedésüket, és megemlítsse „feltűnő és határtalan önzésüket”, amely „ezresek halmozásában” nyilvánul meg: és ezért a célért nem haboznak a „zsidófajjal – Magyarországnak legnagyobb ellenségével – üzérkedni”, egyúttal hagyni elpusztulni a „magyar keresztény középosztályt”. Sorait békülékenyen a katonaság polgársággal szembeni kötelességeinek felsorolásával zárta, ez azonban aligha tompított fenyegetéseinek élén.²⁹ A katonai lakásrekvirálás nem volt üres fenyegetés: Debrecenben a Nemzeti Hadsereg saját lakáshivatalt működtetett, ami jelentős mértékben korlátozta a város rendelkezését saját épületállománya felett és állandó konfliktusok forrása volt a vele egy helyiségben működő városi lakáshivatallal.³⁰ Kiss elnök önérzetes, egyúttal visszafogott válaszában visszautasította az alezredes vádjait és az elébe tárt konkrét esetekre kitérve tételesen cáfolta a katonák panaszait.³¹

A miheztartás végett egy félévvel később a ceglédi lakáshivatal is megkapta annak az értekezletnek a jegyzőkönyvét, amelyet Budapesten folytattak le a főváros, a lakásügyek miniszteri biztossága és a budapesti katonai parancsnokság képviselőinek részvételével 1920. június végén: a Nemzeti Hadsereg felelősei annyira elégedettek voltak az értekezleten kidolgozott irányelvekkel, hogy azoknak az egész országra való kiterjesztését javasolták. Ezek között szerepelt a katonai igények primátusa minden más igény felett, (külön zöld igénylőívek rendszeresítésével), a rekvirálás alóli mentesítések városparancsnoksággal való közlése, raktárak lefoglalása tisztek és altisztek bútorai számára, garnizállók igénybevétele.³² A kérelmekben ettől fogva – a vagonlakókhoz hasonlóan, csak ott éppen kék ceruzával és nem pirossal – rávezették a „katona” megjelölést az iratok-

ra, ezzel is elősegítve a gördülékenyebb ügyintézészt. Zöld ívek viszont nem bukkantak fel. Kiss Béla 1921 szeptemberében lemondott lakáshivatali állásáról és Budapestre távozott, utóda Mezriczky Lajos rendőr-bíró lett.

Az újsághírekből úgy tűnik, hogy a városvezetés a továbbiakban a kooperáció útját választotta a hadsereggel való viszonyában: más választása nagyon nem is volt. A helyi MOVE hölgybizottsága gyűjtést kezdeményezett a tisztí étkezde felszerelésére, sőt egy lelkes polgár még 1920 elején azt javasolta, hogy a polgári lakásokban lévő, feleslegessé vált Habsburgokat ábrázoló képek rájárából ki kellene venni az üveget és azokkal lehetne pótolni a laktanya kivert ablakait.³³ A város saját költségén rendbe hozatta az épületek egy részét (kivéve az ablaküvegeket), abban bízva, hogy a költségeket be tudja vasalni a honvédelmi minisztériumon. 1921. áprilisában nagy ünnepek közepe foglalta el ismét székhelyét a város házi gyalogezrede, elszállásolásuk, főleg a tisztéké és az altisztéké újabb kihívások elé állította a várost. 1921 folyamán egymást érték a lakásigénylést bejelentő szolgálati jegyek a hivatalban. Némi fellélegzést jelentett, amikor egy évvel később a helyi sajtó arról tudósított, hogy a laktanya területén 17 altiszti lakást alakítanak ki: „néhány magánlakás is felszabadul ezáltal” – vélekedett erről a Czeglédi Híradó.³⁴ A laktanya körüli mizéria miatt a menekültek elhelyezésében másutt esetleg működőképes megoldások nem jöhettek szóba. Sem a laktanyát nem lehetett menekültszállásokká alakítani, sem a korábbi internálótábori pavilonokat (amelyek korábban részben lóistállók voltak); nem voltak nagy kiterjedésű barakk-kórházak sem, amelyek a budapesti Mária Valéria- vagy az Augusztá-telep mintájára ideiglenes megoldást jelenthettek a menekültek elhelyezésére. (A régi laktanya, annak ellenére, hogy börtönként funkcionált, mégiscsak fedelet adott néhány menekültnek: Csatlós István menekült fogházőr ötödmagával lakott egy cellában a börtön

épületében.³⁵) Az iskolaépületek sem jöhettek szóba a menekültek csoportos elhelyezésére, mint más városokban: a Kossuth Főgimnázium épületében a Vörös Hadsereg különböző parancsnokságai működtek 1919 áprilisától augusztusig, majd a román parancsnokság foglalta el a helyiségeket. 1919. novemberi kivonulásuk után két hónap takarításra, helyreállításra volt szükség, hogy a diákság ismét igénybe vehesse az épületet. Hasonló volt a sorsa a polgári leányiskolának, az első világháború végén újra felállított polgári fiúiskola pedig maga is nyomorúságos körülmények között működött, épülete kérdését majd a húszas évek végén oldották csak meg.³⁶ A székhelyének szánt épületben ugyan valóban elfoglaltak egy-két termet odaköltöztetett menekültek, de ez nem lehetett tömeges.³⁷ A polgári azonban valamennyit profitálhatott az összeomlásból: az Ausztriának jutott pinkafői polgári fiúiskola könyvtárát kapta meg, amelyet a magyar hatóságok az osztrák bevonulás előtt keletre menekítettek.³⁸

A menekültek lakáshoz juttatására ezek után csak a helyi kislakásépítés maradt: erre a városnak magának nem volt forrása, a központi költségvetésből finanszírozott országos kislakásépítési akció pedig nagy reményekkel indult helyben, de végül a költségek drasztikus emelkedése miatt 1921 novemberében a városi közgyűlés visszalépett az építkezéstől.³⁹

Testületként a MÁV is fellépett alkalmazottai érdekében, mivel az 1918-1919-ben még saját menekültpolitikával kísérletező óriásvállalat ekkorra már belátta, hogy saját eszközei a menekültek ellátására nem elégségesek. A békeszerződés aláírása előtti napokban (nem utoljára) az állami vasúttársaság országszerte elkezdte sürgetni a vagonok kiürítését, azért, hogy a békeszerződés aláírása nyomán meginduló újabb menekülthullámra teherkocsikat lehessen tartalékolni. (A krízis valóba bekövetkezett: 1920 nyarán a városi lakáshivatalnak a köztudomás szerint 300 menekült családról kellett gondoskodnia. Legalábbis ez a szám

forgott közszájon a városban. Ennek a létszámnak csak töredéke jelent meg a hivatal aktái között.⁴⁰⁾ Hogy kellő nyomást gyakoroljon a városvezetésre, Marosi István állomás-elöljáró még az állami vasút-társaság budapesti üzletvezetőségének körtáviratát is mellékelte. Ebben arra utasították valamennyi állomás vezetését, hogy 1920. május végéig ürítsék ki az összes rendelkezésükre álló, menekültek által elfoglalt kocsit, a nem vasutas menekültek még ennél is hamarabb, nyolc napon belül kötelesek voltak visszadni a vagonokat a rendeltetésszerű használatnak.⁴¹ Az esetleges üzemképes kocsikat pedig javításra szoruló járművekkel tervezték kicserélni. A ceglédi állomásról nemsokára listát is küldtek a Városházára, hogy kik azok a vasutasok, akiknek elhelyezését feltétlenül szükségesnek tartják. 1920. októberében a MÁV budapest-balparti üzletvezetőse tizenhárom névből álló listát juttatott el Ceglédre, és az ezen szereplő vasutasok, illetve 31 családtagjuk elhelyezését kérte.⁴² Ugyanakkor a kérés mellőzte a katonák parancsoláshoz szokott beszédmódját, bőszesen élt viszont a hazafiaságra, az ország működőképességének fenntartására vonatkozó utalásokkal. Az iraton nem tűnik úgy, mintha kiemelten kezelték volna a vasutasok ügyét, de a ceruzával rávezetett választerv szerint a lakáshivatal mindenkinek igyekezett lakást keríteni – igaz azt is ráírták, hogy egyeseket nem találtak a vagonlakók között, mások nem tudták fizetni a kijelölt lakás magas lakbérét, illetve volt olyan vasúti alkalmazott, aki nem fogadta el a neki felkínált ingatlant: ez utóbbi, Chlapati Imre lakatos vélhetően azonos azzal a „Chlupátki” nevű menekülttel, aki a Ceglédi Híradó kissé ironikus tudósítása szerint egy évvel később az utcán lakott családtagjaival együtt, mert a kiutalt szükséglakás nem felelt meg neki.⁴³ A lakásigénylésekbe foglalt élettörténetek alapján úgy tűnik, hogy ahogy országosan is, a vasutasok voltak a legtovább kiszolgáltatva a vagonban lakás kényelmetlenségeinek. Mária Ferenc kalauz már 15 hónapja lakott vagonban öt gyerme-

kével, amikor kérvényét 1920 áprilisában megírta, Erhardt József mozdonyvezető 14 hónapot töltött ugyanott 1920 későtavasán.⁴⁴ A vasutasokon kívül valamelyes személyi lobbierőre utal még Doby István menekült rózsahegyí „sótárnok” (sóhivatali ellenőr) ügye, aki nemcsak a lakásügyek országos miniszteri biztosának hivatalát is sorompóba tudta állítani lakásigénylése mellett.⁴⁵ És az idő előrehaladtával a pénzügyminisztérium is ringbe szállt tisztviselői kedvezményes lakáshoz juttatásáért és saját jogán, illetve a munkaügyi és népjóléti minisztérium útján nyomatékosan figyelmeztette a városi hatóságokat a fináncok lakhatásának elősegítésére.⁴⁶ Más kérdés, hogy az „adótörvények hatályosabb végrehajtásának biztosítása” mennyire volt nyomós érv a város közületei és polgárai számára.⁴⁷ Majd a pénzügytől erősen lemaradva az igazságügyi minisztérium illetve a helyi törvényszék elnöke is csatlakozott az intézményi lobbisták csapatához.⁴⁸

4. Stratégiák és praktikák

Hathatós állami beavatkozás, illetve kihasználható helyi épületek híján a lakáshivatal kénytelen volt azzal főzni, amije volt. A rekvirálás, bérlőkijelölés maradt a leghatékonyabb eszköze arra, hogy ellássa a városba került menekülteket. Némi játékkeret az jelentett, hogy számos gazda a városban és a külterületen is rendelkezett lakóingatlanlannal. A proletárdiktatúra illetve a román megszállás elől sokan ki is húzódtak a tanyáikra, azonban a közállapotok konszolidálódásával (és az időjárás szigorodásával) megkíséreltek visszatérni a városba, és igyekeztek megszabadulni az addig kényszerből vagy önként befogadott lakóktól. Az elégedetlenséget sokszor növelte, hogy a (kényszer)bérlők számos esetben maguk is bérlőket fogadtak maguk mellé az ingatlanba, növelve a zsúfoltságot, az egészségügyi kockázatokat és az ingatlan amortizációjának veszélyét. Ilyen körülmények között nem meglepő, ha éles konfliktusok bontakoznak ki egy-egy ingatlan körül: ritkán, de rendőrség

igénybevételére is sor került; a verbális csaták ennél gyakoribbak voltak. Jurászik Gyula MÁV-tisztviselő egy tudományos dolgozatban sajnos nem reprodukálható kifejezésekkel adta lakásadója tudtára neheztelését amiatt, hogy Varga József magántisztviselő szabadult volna tőle és családjától (többek közt azért, mert maguknak is ott kellett hagyniuk Vargáék apósának lakását) és a lakáshivatalhoz fordult.⁴⁹ Egy viszonylag kései példában a rekvirálásra kinézett ingatlan tulajdonosa nemcsak megfenyegette a helyszínrajzot készítő lakáshivatali tisztviselőt, hanem közölte: „ha annak a Horthynak jár annyi szoba, akkor nekem is jár”, majd egy további tabut ledöntve azt is kijelentette: „ilyen jöttment erdélyi piz[k]ok mit keresnek itt, menjenek haza a saját városukba”.⁵⁰ Ugyan az érintettek közül egyik sem volt menekült, mégis van menekült vonatkozása Berger Hermann helyi kocsmatulajdonos és Darányi János mozdonyfűtő, kényszerbeköltöztetett összeütkezésének: hosszas perlekedésük a létező összes konfliktust produkálta, ami egy ilyen szituációban lehetséges volt.⁵¹ A saját házához nehezen hozzáférő Bergernek egy menekült beköltöztetése miatt kellett otthagynia kecskeméti lakását, ceglédi ingatlanát a MÁV-alkalmazott Darányira bízta, aki azonban nem akart kiköltözni belőle és ténykedésével folyamatosan rongálta a házat. Fenyegetőzött, verekedett, a kamrában disznót tartott (az állatok pedig kitúrták az épület egyik főfalát), a gépszínbén nyulakat és további sertéseket; a felperes holmijait kihajigálta az udvarra.⁵²

Jónéhány esetben pedig az is feltűnik, hogy magánszemélyek nem panasszal, hanem egy általuk előzőleg elrendezett helyzet vagy megállapodás legalizálásáért mennek a hivatalhoz, megelőzve azt, hogy egy ismeretlen, a város által megnevezett személy költözzön be ingatlanjukba.

A város számára lehetőségként kínálkozott még a bolthelyiségek, illetve irodák igénybevétele. A felvidéki Nagytapolcsányból menekült Sági Pál MÁV-al-

kalmazott hattagú családjával Czinege Mária borkimérésének egy részében talált lakhelyet 1919. áprilisi városba érkezése után. A tulajdonos „jó szívből” befogadta Ságiékat, azonban egy félév után láthatóan inkább szabadulni igyekezett volna tőlük. Gesztusát kezdetben minden bizonnyal motiválta a Tanácsköztársaság szesztilalma is. Ám amikor az év szeptemberében az intézkedést eltörölte a Friedrich-kormány, a borkimérés tulajdonosnője érthetően használni szerette volna helyiségeit. Még arra is hajlandó volt – saját állítása szerint – hogy új lakhelyet keressen Ságiéknak, ám az így fellelt helyiségeket a vasutas nem találta megfelelőeknek, és nemcsak megtagadta az odaköltözést, de lakásadójával szemben „fenyegető magaviseletet” tanúsított.⁵³ A menekült vasúti fékező vélhetően hírért vette a hatósági eljárásnak, mert amikor az ügy hivatalos fórumok elé jutott, már kiköltözött a kocsmából. Ugyanakkor az alkoholforgalmazás korlátozása révén remélt helyiségtöbblet a proletárdiktatúra után is kísértette a városi előljárókat: 1922 nyarán a város vezetése 14 kocsmát is bezárt, és helyiségeikbe jobbra menekülteket költöztetett, amit a *Czeplédi Híradó* egyetértően emlegetett. „Nagyon is okosság volt tehát a korcsmák bezárása, s még nagyobb okosság a lakásügyi hatóságtól, hogy hivatásának magasságában állva, lakásoknak rekvirálta el azokat. Csak bátran tovább!” – lelkesedett a cikkíró.⁵⁴ Sági Pálról csak elszórt információink vannak a későbbiekről, mindenesetre úgy tűnik, hogy a városban maradt és még a harmincas évek végén is ott élt. Családi tragédia révén is bekerült a helyi lapokba: 14 éves Ferenc fia 1922-ben, fürdőzés közben belefulladt egy városzéli agyagosgödörbe.⁵⁵

Minisztertanácsi döntés alapján a vármegye is nekifogott 1920 nyarának végén, hogy revízió alá vegye a hivatalok, hivatalos helyiségek elhelyezésének módját és a felszabaduló területet önhibájukon kívül hajléktalan személyek (így a menekültek) elhelyezésére vegye igénybe. A magánszemélyeknél való elhe-

lyezésétől mind az országos, mind a helyi politika képviselői ózdkodtak, mert a magánlakások további igénybevétele „oly mérvű zaklatásával járna a polgárok házi nyugalmanak, amelyhez csak akkor szabad folyamodni, ha a hajléktalanok lakáshoz juttatásának minden más lehetséges módja kimerítettet”.⁵⁶

A lakásra pályázók kérelmeikben általában speciális igényeikkel indokolták, hogy melyik környéken szeretnének lakást kapni, vagy, hogy miért éppen ahhoz a lakáshoz ragaszkodtak: a börtönőrök a ceglédi fiatalok fegyintézetéhez közel szerettek volna lakni.⁵⁷ Egy mozdonyvezető pedig azzal lobbizott a második szobáért, hogy nagyon változékony időbeosztásban dolgozik és az alvásra szüksége van. A valamivel nagyobb alapterületet néha a polgári erkölcsre való hivatkozással is igyekeztek elérni (például, hogy gyerekek nem lakhatnak egy szobában nagyobb, megházasodott testvérükkel).⁵⁸ Gyakorta előfordul még hivatkozás a vasút igényeire és az esetleges vagonlakás kiürítésére, vagy ezekkel kombinált „hazafias szempontokra”.⁵⁹ Illetve a „nagy család” nem a szobaszám növelésére irányuló szerepet játszott, hanem annak indoklását, hogy a menekült „sertést és baromfit” tartana a létfenntartás végett és ezért udvarra is szüksége van.⁶⁰ Tanulságos, hogy a közvélemény állapotára és a válságos helyzetre való tekintettel a középosztálybeliek kéréseiben nem szerepel leírva a háromszobás lakás státuszjelző mivolta, de általában magasabb szobaszámra tartanak igényt, mint a kistisztviselők, vasutasok vagy munkások. Volt olyan (nem menekült), aki a bérlőkijelölés alapvető szempontjának tekintette azt is, hogy: „84 éves édesanyám (...) a gyermekeket nem tudja tűrni”.⁶¹

A kérelmezők között két középiskolai oktató is felbukkant: Simon László aranyosmaróti és Derzsi Ödön, kolozsvári tankerülethez beosztott gimnáziumi tanár. Ők kérelmeikben menekült mivoltukat értelemszerűen elsődleges szempontként jelenítik meg. A helyi állami gimnázium jóval az átlag felett

ki volt téve a belső migráció hullámveréseinek: a békeidőben 18-21 tagot számláló tantestület 53 főre duzzadt az 1918-1919-es tanévben, majd hamarosan visszaállt a normálisnak tekinthető 23 tagra. Ehhez azonban rendkívüli fluktuáció is kellett: az 1919-1920-as tanévben 24 főt neveztek ki Ceglédre és négyen távoztak onnan, míg a következő tanévben tizennégyen jöttek és tizenegyen mentek el. A gimnázium vezetése a létszámfölösleget úgy próbálta elhelyezni, hogy Albertirsán és Abonyban ún. előkészítő tanfolyamokat indítottak gimnáziumba készülők részére. Az 1918 november vége és 1924 között összesen 27 olyan tanár fordult meg hosszabb-rövidebb ideig a helyi középiskolában, aki az elszakított területekről származott.⁶² Derzsi tanár úr is kétszoba-konyhás lakásért, egy egyszobás lakásrész és egy külön szobakonyhás lakás helyett hattagú családja részére. Simon László viszont már határozottan háromszobás lakást igényelt arra hivatkozva, hogy – jóllehet csak négytagú családja volt – a bútorai négy helyen vannak szétszórva, azoknak helyre van szükségük.⁶³ Pavetits Manó polgári iskolai igazgató, akit még az összeomlás előtt helyeztek Kézdivásárhelyről a városba, egyenesen három szobában jelölte meg azt a minimumot, amelyben lakni képes, és a legmegfelelőbb lakhelynek a volt polgármester, Gombos Lajos üres házat tekintette.⁶⁴

Középosztályi ideálokat nem csak ők osztottak: a lakáshivatal vezetése és a városi lakásbizottság tagjai is úgy tekintették, hogy a menekült középosztálybeliek „társadalmi állásuknál és egyéniségükénél fogva” nem fogják zavarni házigazdáikat korábbi életvitelük folytatásában.⁶⁵ És a lakásbizottság döntése ellen fellebbező vendéglőtulajdonos, maga is azzal igyekezett érvelni, hogy hozzá bekvártélyozott menekült, Bolyos István serdülő leányai „rosszat ne halljanak, rosszat ne lássanak” a kocsmája kuncaftjaitól. Erre a volt temesvári polgári iskolai tanár, kissé cirkalmasan, de ravaszul retorizálva azt írta válaszul, hogy „Turák

Dezső úrnak és családjának tiszteletreméltó erkölcsi fölfogását e rövid idő alatt annyira megismerhettem s a másoktól nyert értesüléseim ezt a megismerést csak szilárdabbá tették úgy, hogy én az igazság kedvéért kénytelen vagyok azt állítani, hogy Turák Dezső úr és családja sokkal büszkébb háza és üzlete becsületes jóhírnevére, semhogy maga körül megtúrne olyan léhaságot, avagy rosszat, amelynek látása, hallása leánykáim erkölcsét veszélyeztetné (...)”.⁶⁶ A Bolyos-család ügye ezzel azonban még nem zárult le: néhány hónappal később egy kedvezőbb elosztású lakásba mentek volna tovább, amit azonban annak tulajdonosai igyekeztek meggátolni. Mivel azonban kiderült, hogy a kinézett új lakás tulajdonosa, egy m. kir. százados, csak azért hangsúlyozta a maga katonavoltát és a Nemzeti Hadsereg érdekeit, hogy a hazafias frázisokra egyébként is fogékony Bolyost meggyőzze a visszalépésről, majd magasabb áron eladhassa az ingatlant. Az adásvételi szándék azonban kiderült és a tanárnak kiutalták a lakást, jöllehet a járásbírósigig jutó pereskedés minden bizonnyal nem tett jót a család lelkiállapotának.⁶⁷

A helyi MÁV tanonciskolához kinevezett Szathmáry Lajos igazgató-tanítónak az évben vagy féltucatnyi kérvényt kellett írnia, míg végre többé-kevésbé rendes fedél alá jutott az év végén. Ebben a kudarcorozatban minden bizonnyal része volt annak is, hogy igényét a kijelölt lakástulajdonosok jogászai segítségével megtámadták (a sok ilyen ügyet elvállaló Raffay Géza helyi ügyvéd talán jóvátételként ültetett a menekültek számára emlékligetet a ceglédi sétatéren, hasonló ügyeket képviselő kollégáival együtt⁶⁸). Szathmáry igénye ellen azt hozták fel, hogy nem is vagonlakó, hanem MÁV-nál alkalmazott fivérének lakik és rokonát csak tehermentesíteni akarja, azért igényel lakást.⁶⁹

Cegléd városának első világháború utáni lakáshelyzete – mint minden más településé – egyedi. A főváros közelsége, a vasutastársadalom szerepe, a nagy átmenőforgalom (gondoljunk csak arra a tényre, hogy a gimnázium 27 menekült tanárából mindössze ketten bukkantak fel a lakáshivatal kérvényezői között), a meglévő, ámde kihasználhatatlan katonai infrastruktúra, a sajátos ingatlanszerkezet (a külterületi időszakos szállások nagy száma) mind-mind magyarázzák azt a tényt, hogy a város lakosai között 1930-ban az országos átlagnál mintegy egyharmaddal alacsonyabb volt az elszakított területekről származó személyek aránya. A város részéről nem tudatos döntés volt a menekültek tömegének „rátolása” a magántulajdonú ingatlanok piacára, és ezzel ceglédi tartózkodásuk megrövidítése – a következmény mégis ez lett. A döntéshozók és a lakáshivatal helyzetét nehezítette, hogy a menekültek/repatriálók igényei egy legalább ugyanolyan nagyságú embertömeg – a katonaság – igényeivel konkurráltak, és a Nemzeti Hadsereg érdekvédelemző képessége is jobb volt a korszakban, a menekültek oldalán pedig jórészt csak a retorika állt.

Az ország központjába igyekvő menekültek egy olyan sokszereplős játszmában találták magukat, ahol minden leleményességükre, kapcsolatukra és erőszakosságukra szükség volt, hogy állást, lakást, ellátást szerezzenek maguknak és családtagjaiknak. Az összeomlás más kárvallottjai, így a hazatérő hadifoglyok, az ellátási nehézségek elől vidékre visszatérő helybeliek, illetve a nagy állami apparátusok (hadsereg, vasút) versenyző érdekei között kellett boldogulniuk. Ilyen körülmények között teljesen logikus stratégiának tűnt például a házastárs szülőföldjére való visszatérés és az ottani kapcsolatrendszer használata, az állami erőforrások kihasználásához való következetes ragaszkodás, az állami szervek (legyen az vasút vagy az adóhivatal) problémamentes működésének igénye és az államhűség, erkölcsi szilárdság vagy az

antikommunizmus hangoztatása, a szenvedéstörténet hangsúlyozása. Erre annál is inkább szükségük volt, mert a közeg sokszor nem volt befogadó: nem elemi rosszindulatból, hanem mert a trianoni Magyarországi lakói is hasonló problémákkal küzdöttek és a menekültek versenytársak voltak a lakás- és munkaerőpiacon vagy a közellátásban. A ceglédi példát vizsgálva az is nyilvánvalóvá vált, hogy hacsak nem volt egy településen nagy kiterjedésű, menekültek

bekvartélyozására használható épületcsoport (iskola, laktanya, katonai kórház, barakktelep) illetve hosszabb távon a település nem részesedett a kislakásépítésre szánt állami szubvenciókból, a repatriálók lakhatása és hosszabb távú integrálása csaknem megoldhatatlannak bizonyult, és nagyban megkönnyítette elvándorlásukat a nagyobb felvevőképességű települések felé.⁷⁰

JEGYZETEK

¹ A tanulmány a Lendület-Trianon 100 Kutatócsoport keretében készült. Köszönöm dr. Reznák Erzsébetnek, a ceglédi Kossuth Múzeum nyugalmazott igazgatójának. A hibák és tévedések csakis az írás szerzőjét terhelik.

² Szűts István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. *Korall* 40 (2010) 114–133. Melega Miklós: Menekültlakások építése Szombathelyen (1922). In: Úton. Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után. Szerk. Ablonczy Balázs. Bp., 2020, 79–103. Kollár János: A trianoni menekültek elhelyezésének kérdése és a kislakásépítések Debrecenben. *Századok* 157 (2023) 65–79. Vö. még: Bojtos Gábor: Trianon évfordulójára. Menekültlakások Szolnokon. *MNL Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárának honlapja*, 2021. június 4. (https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/trianon_evfordulojara_menekultlakasok_szolnokon, letöltve: 2023. január 21.) Valamint: Dékány István. *Trianoni árvák*. Bp., 2018, 373–402.

³ Nagy Ágnes: Korlátozott lakásfogyasztás: intézmények és képzetek a háború árnyékában. In: *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után*. Szerk. Bódy Zsombor, Bp., 2018. 219–257.

⁴ MNL Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára, IV. b. 1445: Szeged Város lakáshivatalának iratai

⁵ Nagy Lajos: Cegléd a Horthy-korszakban. In: *Cegléd története*. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, 1982 (Studia Comitatusia 11.) 363.

⁶ Uo.

⁷ Erdei Ferenc: *Futóhomok. A Duna-Tisza-köz földje és népe*. Bp., 1937. 87–90.

⁸ Magyar Endre Lénárd: Lakásínség és lakáspolitikai Szentendrén, a Tanácsköztársaság idején. In: *Kronikálapok Horváth Miklós tiszteletére*. Szerk. Galambos István–Németh Máté–Wirth Gábor. Bp., 2019. 21–46.

⁹ Jóllehet, nem ez volt az állam első beavatkozása a lakáspiaci viszonyaiba: a bérleti viszonyok egyre szigorodó szabályozása már a háború eleje óta folyamatos volt. Ld.: Oláh Gábor: Lak-hatóság. Az I. világháború

hatása a budapesti lakáskérdésre. *Korall* 40. (2010), 146–147.

¹⁰ Oláh: *Lak-hatóság*, 151.

¹¹ Magyar: *Lakásínség és lakáspolitiká*, 31.

¹² Nagy: *Korlátozott lakásfogyasztás*, 232–234.

¹³ MNL PML, IV. 408.b., 6319/1920, Kiss Béla lakáshivatali vezető Agorasztó Tivadar alispánnak, Cegléd, 1920. április 30.

¹⁴ Nagy: *Cegléd a Horthy-korszakban*, 373–374.

¹⁵ MNL OL, Központi Statisztikai Hivatal levéltára, XXXII-23-h-1930-126. 18. tábla – Születés helye, járási összesítők; Megyei városok: 19. Cegléd (Az adatokért köszönetet mondok Koloh Gábornak).

¹⁶ Csonkamagyarország lakossága. *Czeplédi Kisgazda*, 1921. május 22. 3. Ill. MNL PML, V. 73.h. Cegléd város polgármesterének iratai 9. cs., optások nyilvántartása (Köszönöm Szűts István Gergelynek, hogy a forrást rendelkezésemre bocsátotta.)

¹⁷ 1. közszolgálati alkalmazott, 2. iparosok és kereskedők, 3. ipari és kereskedelmi alkalmazottak, 4. gazdálkodó, földbirtokos, 5. bányamunkás és bányatisztviselő, 6. ügyvéd, 7. orvos, 8. magánzó, 9. tanuló és iskolai hallgató, 10. háztartásbeli, 11. egyéb foglalkozású.

¹⁸ Szűts István Gergely: Az optálási jegyzőkönyvek, mint a trianoni menekültkérdés forrásai. *Századok* 152 (2018) 1248–1250.

¹⁹ Móricz Miklós: Az elszakított területek szülöttjei Csonka-Magyarországon. *STUD* (Statisztikai Tudósító), 4. (1936. augusztus 7.) 162. sz. 1–2.

²⁰ Saját számítások MNL PML, V. 73.h. Cegléd város polgármesterének iratai 9. cs. Optások nyilvántartása alapján

²¹ Szűts: *Optálási jegyzőkönyvek*, 1246.

²² A lakáshivatali iratokban gyakran felbukkant, hogy elűzött vasutasok tulajdonképp hazatértek, illetve ház-tulajdonosok korábban a városban élő rokonaiknak igyekeztek helyet csinálni a kellemetlenné váló bér-lők kiköltöztetésével. Két példa: MNL PML, V. 79. 2. dob., 786/1920, Bata János, Érsekújvárról menekült MÁV-hivatalnok kérelme, Czepléd, 1920. február 19. És uo. 3. dob. ad 1550/1921, Macsali Benő kérvénye, Czepléd, d. n. [1921. május vége-június eleje].

²³ Szűts: *Az optálási jegyzőkönyvek*, 1251-1252.

²⁴ Nem kell a magyar állampolgárság. *Czeplédi Híradó*, 1922. március 26. 2.

²⁵ <https://trianon100.hu/menekultek> (Letöltés: 2022. december 28.)

²⁶ Előbbire ld. MNL PML, V. 79. 2. dob. 755/1919, Várszegi Géza kérelme, 1920. február 19.

- ²⁷ Uo. 2. dob., 786/1920, Bata János, Érsekújvárról menekült MÁV-hivatalnok kérelme, Czepléd, 1920. február 19. Bata esete még azzal komplikálódott, hogy családtagjának tanyáról való beköltöztetését is érvként hozta fel.
- ²⁸ Perczel Olivér: Czepléd román megszállása. *A czeplédi Turini Százas Küldöttség Múzeumbarát Kör Évkönyve 2019-2020*, Czepléd, 2020. 91–99.
- ²⁹ Somogyi László: *Internálás és internálótáborok Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében az első világháború alatt.* (Phd-értekezés), Budapest, 2021, ELTE BTK. 64.
- ³⁰ MNL PML, V. 79. 3. dob. 1403/1920, Fördős Vilmos alezredes a lakáshivatalnak, Czepléd, 1920. május 30.
- ³¹ A debreceni lakáspolitikáról ld.: Kollár: *A trianoni menekültek*, 65–79.
- ³² MNL PML, V. 79. 3. dob. 1403/1920, Kiss Béla elnök választervezete, h. n., d. n.
- ³³ Uo. 2309/1920, a lakásügyi miniszteri biztos helyiségeiben tartott értekezlet jegyzőkönyve, 1920. június 26. (a dokumentumot csak 1920. decemberében iktatták a czeplédi lakáshivatalban)
- ³⁴ Uj Pál: Tisztelt Szerkesztő Úr! *Czeplédi Híradó*, 1920. február 15. 3.
- ³⁵ Átalakítások a kaszárnyában. *Czeplédi Híradó*, 1922. április 23. 2.
- ³⁶ MNL PML, V. 79. 2. dob. 733/1920, Csatlós István beadványa, Czepléd, 1920. február 10. A városi csúcs-tartó kétségkívül Hartványi László gyári munkás volt, aki huszonkettőmagával élt két szobában. Uo. 5. dob. 1141/1922, Hartványi László beadványa, h. n. d. n.
- ³⁷ Adatok az intézet történetéhez. In: *A czeplédi. m. kir. Kossuth Főgimnázium értesítője az 1918/19. és 1919/20. iskolai évekről.* Szerk. Ries Ferenc. Czepléd, 1920. 2–3. Ill. Adatok az intézet 2 évi történetéhez. In: *A czeplédi m. kir. állami polgári leányiskola és a vele kapcsolatos női kézimunkatanfolyam 50-ik és 51-ik évi értesítője az 1918-19 és 1919-20. évekről.* Szerk. Nagy László igazgató. Czepléd, 1920. 1–2.
- ³⁸ MNL PML, V. 79, 4. dob. 728/1922, Megyery Károly polgári iskolai tanár igénye, Czepléd, 1923. január 11. Ill. uo. 932/1921, olvashatatlan tanfelügyelő a lakáshivatalnak, Kecskemét, 1921. augusztus 18. A vita még tovább nyúlt a római katolikus egyházközség, a járásbíróság és Megyery között, és eljutott egészen pestvidéki lakásügyek miniszteri biztosáig: 5. dob. 685/1922.
- ³⁹ Kürti Béla: *Eltűnt iskolák nyomában. (A polgári iskola története és művelődési szerepe Czepléden 1869-1948).* Czepléd, 1989. (Czeplédi füzetek 25.) 31–32.
- ⁴⁰ Városi közgyűlés. *Czeplédi Híradó*, 1921. november 20. 1.
- ⁴¹ MNL PML, V. 79, 4. dob. 519/1921, Fröhlich Vilmos fellebbezése, Czepléd, d. n.
- ⁴² Uo. 3. dob., 1308/1920, Marosi István állomás-elöljáró átirata a czeplédi Lakáshivatalnak, Czepléd, 1920. május 11. mellékelve az Üzletvezetőség III. 8001. sz. üzleti távirata, Budapest, 1920. május 10. Uo. Állomásfőnök átirata, Czepléd, 1920. május 15.

- ⁴³ Uo. 2159/1920, MÁV budapest-balparti üzletvezetősége a ceglédi lakáshivatalnak, Budapest, 1920. október 23.
- ⁴⁴ Utcai lakos. *Czeplédi Híradó*, 1921. október 16. 3. (A cikk megfogalmazása – „Ilyen különlegessége is van már Czeplédnek” – arra utal, hogy ez a típusú hajléktalanság a városban még ekkoriban is szokatlanak számított.)
- ⁴⁵ MNL PML, V. 79. 3. dob., 1223/1920, Mária Ferenc kérelme, Czepléd, 1920. április 22. Ill. uo. 1293/1920, Erhardt József mozdonyvezető beadványa, Czepléd, 1920. május 10.
- ⁴⁶ Uo. 3. dob., 2229/1920, Borsos Endre, a lakásügyek miniszteri biztosa a ceglédi lakáshivatalnak, Budapest, 1921. április 19., május 10.
- ⁴⁷ Uo. 5. dob. 162/1922, a pénzügyminisztérium átirata, Bp., 1922. január 15.
- ⁴⁸ Uo. 5. dob. 173/1922, népjóléti és munkaügyi minisztérium átirata, Bp., 1922. február 6.
- ⁴⁹ Uo. 5. dob. 685/1922, Hary Sándor járásbírósi elnök levele, Czepléd, 1922. július 17.
- ⁵⁰ Uo. 2. dob. 720/1920, Varga József beadványa, Czepléd, 1920. február 9., pótkérvény 1920. február 11. Jurászik (aki maga nem menekült egyébként) szempontja uo. 788/1920, Becze Józsefné és Jurászik Gyula beadványa, Czepléd, 1920. február 19.
- ⁵¹ Uo. 5. dob. 4/1922, d. n. lakáshivatal elnökének nem aláírt feljelentés-piszkozata a rendőrkapitányi hivatalnak, h. n. d. n. (A feljelentés helyesírásából ítélve valószínűleg nem a lakáshivatali elnök keze munkája, hanem esetleg a sérelmet szenvedett hivatalnok műve, azt a hivatal elnöke alá sem írta, a kormányzósértést elkövetőt meg sem nevezték benne, és úgy tűnik, el sem lett küldve).
- ⁵² Uo. 5. dob. 206/1922, passim
- ⁵³ Hasonló intenzitású ellentéttel találkozunk Katona Pál és Egry Pál közti konfliktusban, megfejelve illegális kulcsmásolással, a mosólé ajtó elé öntésével és kiskorúak megalázó célzatú fenékmotogálásával. Uo. 5. dob. 218/1922, passim.
- ⁵⁴ Uo. 2. dob., 464/1919, Czinege Mária kérelme, Czepléd, 1919. november 1.
- ⁵⁵ Okos intézkedés. *Czeplédi Híradó*, 1922. augusztus 17. 1.
- ⁵⁶ Baleset. *Czeplédi Híradó*, 1922. július 2. 3.
- ⁵⁷ MNL PML, V. 79. 3. dob., 1931/1920, Agorasztó Tivadar alispán körlevele, Budapest, 1920. augusztus 30. (A körlevél megjelent a vármegye hivatalos lapjában is)
- ⁵⁸ Pl. uo. 2. dob. 779/1920, Bodor József fogházőr kérelme, Czepléd, 1920. február 20.
- ⁵⁹ Uo. 2. dob. 742/1920, özv. Sila Jánosné beadványa, Czepléd, 1920. február 11.
- ⁶⁰ Uo. 3. dob., 1293/1920, Erhardt József mozdonyvezető beadványa, Czepléd, 1920. május 10.: „hazafiúi kötelesség a kocikat szabaddá tenni”.

- ⁶¹ Uo. 3. dob., 1640/1920, Kézér Emmánuel Óbecséről menekült fűtő beadványa, Czegléd, d. n. [1920]
- ⁶² Uo. 3. doboz, 1133/1920: Sági Márta beadványa Angyalkovics Radóné beköltözése ügyében, Czegléd, 1920. november 15. (Angyalkovicsné életvitele „erkölcsi kifogás” alá is esett a fellebbezés írója szerint, így próbálta kombinálni a kényelmi és a korszak retorikájába illeszkedő politikai érveket.)
- ⁶³ Dr. Kürti György: Trianon hatása a Czeglédi Magyar Királyi Állami Kossuth Főgimnáziumra. *A ceglédi Turini Százasa Küldöttség Múzeumbarát Kör Évkönyve 2019-2020*. Cegléd, 2020. 46., 51–52.,
- ⁶⁴ MNL PML, V. 79. 2. dob. 475/1919, Derzsi Ödön kérelme, Czegléd, 1919. november 15. Uo. 627/1920, dr. Simon László kérelme, Czegléd, 1920. január 12. Simon később a helyi Területvédő Liga, majd Nemzeti Szövetség főtitkára lett, Derzsi Ödön pedig 1920 októberében, 44 évesen elhunyt, árván hagyva gyerekeit.
- ⁶⁵ Uo. 2. dob., 732/1920, Pavetits Manó kérelme, 1920. február. És hasonló minimumnak tekintette a három szobát Fésüs György Fiuméből menekült közjegyző is: uo. 3. dob., 1568/1920, Fésüs György kérelme a lakáshivatalhoz, d. n.
- ⁶⁶ Uo. 3. dob., 2054/1920, a lakásbizottság végzése Bolyos István és Turák Dezső ügyében, Czegléd, 1920. november 25. A korszak középosztályi lakásdiskurzusairól lásd: Nagy Ágnes: A népesség megfelelő eloszlása a térben: a lakótér elosztásának képzetkörei a 20. század első felének magyar társadalmában. *Korall* 58 (2014) 70–74.
- ⁶⁷ MNL PML, V. 79. 3. dob. 2054/1920, Bolyos István válasza Turák Dezső beadványára, Czegléd, 1920. november 19. (Amennyire meg lehet állapítani az adatokból, a Bolyos-lányokat nem rontotta el a Turák-ven-déglő, mindkettejükből tanár lett: Erzsébetet a neves állatorvos, Zimmermann Gusztáv vette el feleségül, míg Márta Sütő Nagy Lászlóval, az Erdélyi Szemle főszerkesztőjével kötött házasságot).
- ⁶⁸ Uo. Lakáshivatali jegyzőkönyv, 1921. június 18.
- ⁶⁹ Az Árpád-tér befásítása. *Czeglédi Híradó*, 1921. április 24. 3.
- ⁷⁰ MNL PML, V. 79. 3. dob., 15191/1920, Bogyay Béla és Petrényi Mátyás fellebbezése, h. n., d. n. [1920. augusztus]
- ⁷¹ Épült ugyan úgy is lakótelep, hogy annak felhúzásába a település nem szállt be anyagilag csak telek felajánlásával, ez történt Szolnokon, de kétségtelenül ez volt a ritkább. Ld.: Bojtos: *Trianon*.

„Omnia mea mecum porto”
„Egyedül a nagyvilágban”

DR. FÜLE GYÖRGYNÉ

HEGEDŐS KÁROLY ÉPÍTŐMŰVÉSZ KEZE NYOMA CEGLÉDEN

Hegedős Károly

Nem régen ünnepeltük a Kossuth Művelődési Központ (egykori Ipartestületi Kultúrpalota) épületének a 95 éves évfordulóját. Az építését, történetét kutatva, egy eseményre lettem figyelmes az interneten. A Jakobinusok terén az egyik ház falára, melyet Hegedős Károly tervezett, egy mesterkézzjeggyel ellátott emléktáblát helyeztek el. (Ez azért volt érdekes, mert a kultúrpalotát is ő tervezte Cegléden). Az ünnepélyes átadáson jelen volt a lánya, Hegedős Piroska, és a Budapesti Műszaki Egyetem levéltárának a

vezetője, Batalka Krisztina. Innen derült ki, hogy az egyetem levéltárának a birtokában van az a 6000 oldalas, kézzel írott napló, melyet Hegedős Károly írt az élete szinte minden napjáról, eseményéről. Felvettem a kapcsolatot a levéltárral, egyeztetve egy időpontot, kutató szobát és segítséget kapva, elkezdtem olvasni azt a 300 oldalt, amely az építész ceglédi időszakáról, munkáiról, és a ceglédi eseményekről tudósított. Megszűnt a világ körülöttem, hihetetlen volt az 1920-as évekbe visszamenni, mintegy időutazásként- az

akkor élt családokkal megismerkedni, és főleg Hegedős szemszögéből megtudni a részleteket. A levéltár is megemlítette, hogy ez felbecsülhetetlen kortörténeti dokumentum, fotókkal, karikatúrákkal, tervrajzokkal- a kutatók sokszor megkeresik a levéltárat, hogy beletekintsenek a már digitalizált anyagba.

Hegedős Károly (1895-1972) Mezőberényben született, gazdag polgárcsaládban. Korán árvaságra jutott, a gyámja a bátyja lett. Tanulmányait a műegyetemen 1913-ban kezdte, de azokat a háború megszakította, emiatt csak később vehette kézhez a diplomáját. 1915-ben egyéves önkéntesi szolgálatra jelentkezett a császári és királyi 19. tábori tüzérezredhez Nagyváradra. Részt vett a San Michele és San Gabriele körüli

Hegedős Károly mesterjegy

(BME tulajdona-részlet a naplóból)

harcokban, főleg tüzérfelderítői beosztásban. Megsebesült, majd hadnagyi rangfokozatban szerelt le. Összesen 16 hónapot szolgált az olasz, majd az albán fronton. Maláriásan, kórházban érte a hír, a monarchia összeomlott. Katonai pályafutása során megkapta a Károly csapatkeresztet, a bronz és ezüst érdemérmét, a sebesülési érmet és a Signum Laudist. Azért részleteztem ezt, mert a személyisége megrajzolásához ez is hozzátartozik. Eredetileg festő szeretett volna lenni, kiválóan rajzolt, ezt a tervei is pontosan tükrözik.

A naplót fia születésekor 1945-től kezdte írni. Ezekkel a szavakkal kezdi a szöveget:

„Leírtam fiamnak, Hegedős Mihálynak, hogy olvassa és okuljon belőle, ha már 18 éves elmúlt!”

Cegléden több évig élt és alkotott, kisebb-nagyobb megszakításokkal. Három épület tervezése fűződik a nevéhez, az Iparosok Kulturpalotája, az egykori

evangélikus iskola tervezése és az egykori Gombos villa átalakítási terve. Egy cikk említi, hogy az evangélikusok templomában látható kovácsoltvas csillár is az ő tervezése.

1925. január 25-én érkezett Párizsból 3. osztályú kocsiiban Budapestre és utána pár óra után tovább utazott Ceglédre. Így írt a korabeli Budapestről:

„Páris után Pest Mucsának tűnt fel, csak most érzékeltem igazán, milyen világáros is az a Páris. Micsoda óriási, és rendezett forgalom van és milyen karbantartottak a házai, középületei, útjai, stb. Itt sehol semmi új, a házak ugyanazzal a mocskos ábrázatokkal ásítognak a körüton, amellyikkel az 1919-es proletár diktatúrát bámulták végig„.

Ceglédre megérkezve, jobb volt a benyomása, az állomás épületet meglátva egész városiasnak tűnt a szemében. A naplójából megismerjük az akkori ceglédi iparos és módos gazdákat, családokat, részletesen leírja a kaszinó életét, eseményeit, bálakat. Ugyancsak részletesen megismerhetjük az iparosokkal való küzdelmét a kultúrpalota építése révén, Rónay János iparos elnököt, Milus Mihály építőt és a többi iparost, akik az akkori város életében szerepet játszottak. A nagy eseményt, a kultúrpalota alapkövetését szinte végig élhetjük, mert pontról-pontra, rajzokkal elmeséli a nagy eseményt, amikor Horthy Miklós kormányzó jelenlétében elhelyezték az alapkövet.

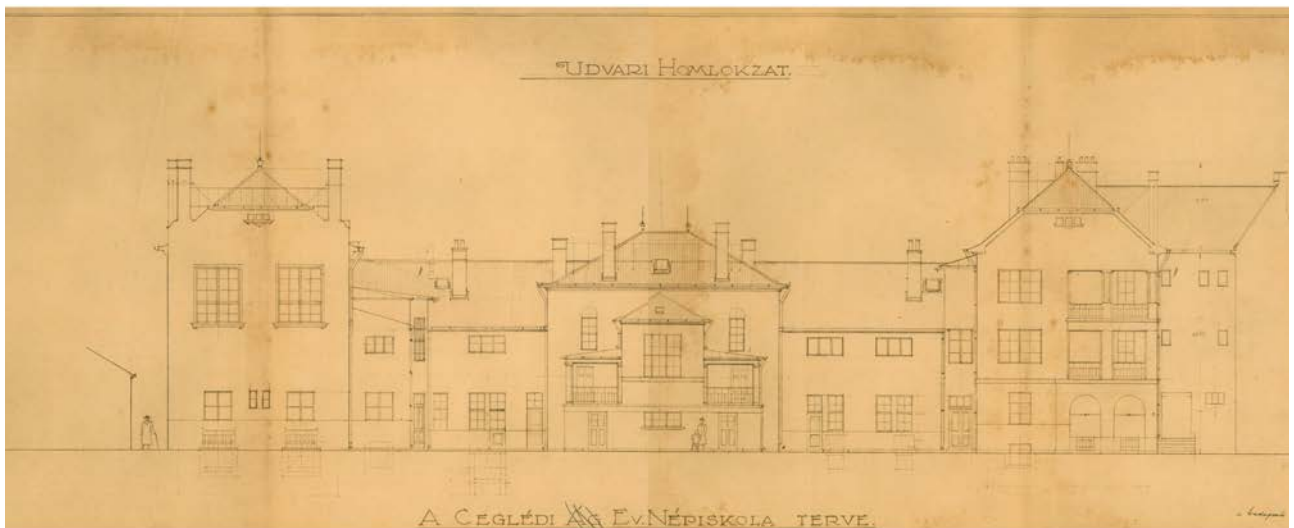

(Részlet a naplóból)

Külön kötetekbe rendezte az életének az eseményeit. Az I. kötetben írt a gyerekkoráról, utána következtek a háború idejéről szóló leírások, majd a Cegléden és Mezőberényben eltöltött időszak. A IV. kötet a Balkánon eltöltött időszakra vonatkozik. A kultúrpalota felépült, utána rövid időre visszament Romániába, munkát vállalt. Ceglédre újból úgy került vissza (1928-29), hogy rokonától, Jeszenszkyne Hegedűs Ilonkától levelet kapott, amelyben az szerepel, hogy „nagy építkezést terveznek

a ceglédi evangélikusok”.

Közben bejött az új pénz, a pengő és Cegléd-től elvették a „z”-jét- tudjuk meg tőle. Az evangélikusok elemi iskolájának tervezése is nagy feladat lesz, hol legyenek benne a lakások, az iskola termek, ki legyen az építő stb. A naplójában rajzot készített, viszont külön érdekes véletlen, hogy amikor készültünk a ceglédi evangélikus egyház 220 éves évfordulójára 2022-ben, a dokumentumok között megtaláltuk Hegedűs eredeti rajzát.

Az itt tartózkodása ideje alatt ismerkedett meg leendő apósával, Adler-Stoffa Jánossal, a Magyar Nemzeti Bank ceglédi fiókjának vezetőjével. Naplójában így jellemzi: „De igen, de ez a kövér úr a Nemzeti Bank ceglédi fiókjának a főnöke, vízaknai Adler-Stoffa Jánosnak hívják. Roppant elegáns az öreg, és mindig sokat ad magára, minden délután 5 órakor indul el a délutáni sétájára s a gomblyukából a fehér szegfű sohasem hiányzik. Nagy tisztelője az öreg a gyengébbeknek s nagyokat köszön az utcán egy-egy szépasszony ismerősének.”

A bank ceglédi épületét Hübner Tibor tervezte, aki Hegedűs szerint azért kapta meg a tervezést, mert Hübner felesége Alpár Ignác építész fogadott lánya

volt. A bank földszintjén az igazgató lakrésze, a 2. emeleten tisztviselői lakások voltak. Az első emeleten helyezkedtek el a bank hivatalos helyiségei. Érdekes Adler-Stoffa János származása, idegen neve. Adler-Stoffa János apósa Adler Sándor ezredes volt, régi bajor nemesi családból származott. A bajor nemesi címet nem tudni, miért nem használta. Amikor nyugdíjba ment, Ferenc József magyar király magyar nemességet adományozott neki. Adler Sándornak két gyereke született, Piroska, aki később Stoffa János felesége lett, és Adler Tibor, aki vadászfőhadnagyi rangig vitte. Egy szép színésznőt vett feleségül, majd nyugdíjaztatta magát és felvette a vízaknai Aknay Tibor nevet. Fiatalon meghalt, még apja életében. Adler Sándor úgy látta, hogy fia halálával kihalt a

vízaknai Adler család. Megoldást keresett, a „leányágra.” Azt találta ki, hogy örökbe fogadta vejét, Stoffa Jánost, aki felvette az Adler-Stoffa kettős nevet, és ezzel együtt a „vízaknai magyar” nemesi előnevet. Adler-Stoffa János arról volt nevezetes, hogy az ujján egy súlyos arany pecsétgyűrűt hordott- ezzel kocogtatta meg az üres söröspoharát, hogy hozzon újat a pincér. Életében soha nem dohányzott, de hogy mindenki felfigyeljen rá, egy-egy cigarettát tartott a kezében. A bank épületét palotának nevezte. Az ő lánya volt Erzsike, akit később Hegedős Károly feleségül vett.

A Gombos-háztulajdonosa dr. Gombos Dénes, a ceglédi szülőthron akkori igazgatója volt, aki privát rendeléssel is foglalkozott. A város közepén megvett egy régi házat, és ennek az átalakításával bízta meg Hegedős Károlyt. Gombos Dénes olyan épületet akart, amilyen másnak nincs, pl. télikerttel. Külön tervezést igényelt a kapuzati rács. A felső záró rács egy erősen stilizált ötágú koronát mintázott. Külön újdonság volt a fűrészporrall bélelt un. hangfogó ajtó az orvosi rendelőben. Amikor elkészült az evangélikus iskola és a Gombos-villa, akkor szokás volt bokréta ünnepélyt rendezni. Az iskola az építetőit megvendégelte, borjúpaprikást, sört, bort kínált közben dr. Gombosné, mint művészlélek, falatkákat kínált a szegény mestereknek, akik ezt utólag nagyon fájlalták.

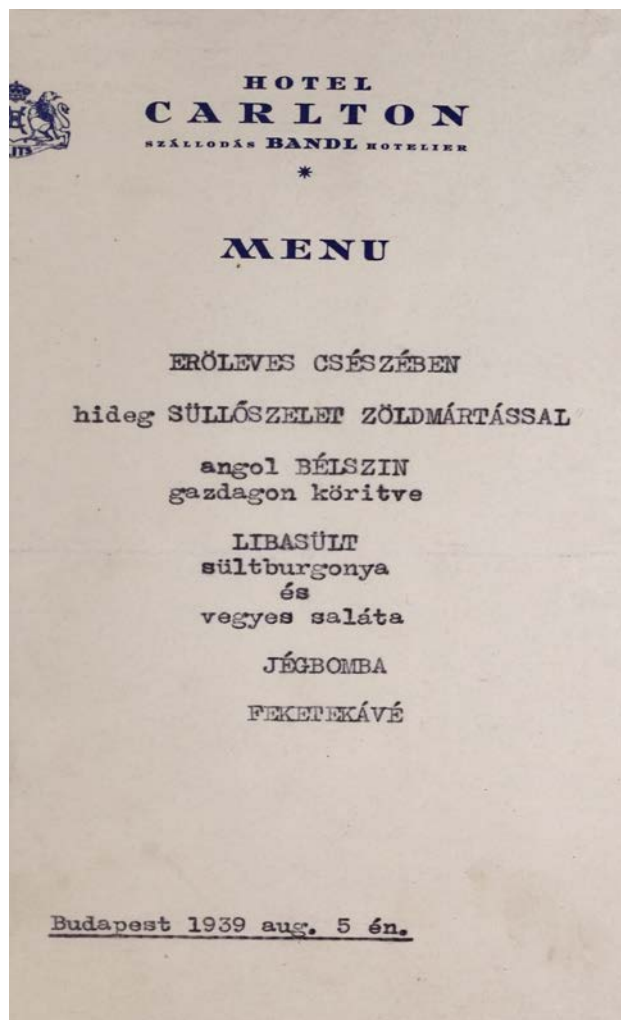
Hegedős megkérte a nála jóval fiatalabb Adler-Stoffa Erzsébet kezét. Külön érdekesség, hogy erről is részletesen írt a naplójában.

Magánépítészként ekkor már több tervezési munkát maga mögött tudhatott, ám ezek rendszeres és biztos megélhetést még nem nyújtottak, érzelmei azonban erősek voltak és úgy gondolta, 41 éves korára a maga teljes jelentőségében fel tudja mérni a házasság komolyságát. Esküvőjüket, éppen egzisztenciális okoknál fogva viszont csak 3 évvel később, 1939. augusztus

5-én tartották.

A hónap dokumentumának a Carlton Hotel éttermében tartott esküvői vacsora menükártyáját válsztottuk, amelyet a készülődés, a szertartás és a vacsora részletes ismertetése mellé ragasztott a hatodik memoárkötetbe.

Így ír erről: „Túlzottan bő ünnepi menü. [...] A vacsora a Carlton-étteremben volt, ennek a bérlője, Bandel, híres vendéglős volt, akinek a fiával Öcsi együtt volt önkéntes. Szólt Öcsi a barátjának s az igazán kivágta a rezet a menüvel. Más ember talán boldog és büszke annak tudatában, hogy az esküvői lakomája bőséges és pazarló volt, én magam most szorongó szívvel emlékezem rá vissza, mert ez a nagy bőség, ami erre a pár órára itt az asztalunkon összegyűlt, életemnek talán az utolsó,

bőségben tobzódó lakomája volt. [...] Hogy ne is említsem, bizony én ebből a nagy traktárból alig ettem valamit. Az öregek, meg Erzsike talán azt hitték, hogy az illetődöttség miatt nem tudok enni, ami általában, a vőlegény-menyasszony esetében napirenden van. Nem! Én most, ebben az időben nem voltam olyan illetődött. Én józanul fogtam fel a házasságomat, tudtam, hogy ez reámnézve állandó felelősséget fog jelenteni. Tudtam és örömmel vállaltam minden felelősségét az elkövetkezendő életünknek. Egyszerű oka volt az étvágytalanságomnak. Szörnyen gyötört a hőség ebben a vastag fekete posztó ruhában! Csak inni, inni, azt szerettem volna, de szabad-e az embernek az esküvőjén innia? Nem! Vagy ha igen, akkor nagyon módjával. Ez az első a felelőségek sorozatában...»

A napló, mint említettem, hihetetlen gazdag leírás életéről, koráról, szokásokról, eseményekről. De olyan életvezetési tanácsokat is ad fiának, amely sok felkészült pszichológusnak is érdekes lehet pl.:

„Az ember pedig önkritikával kezdődik! Neked magadnak kell a legtisztábban látnod önmagadat, hogy számol-

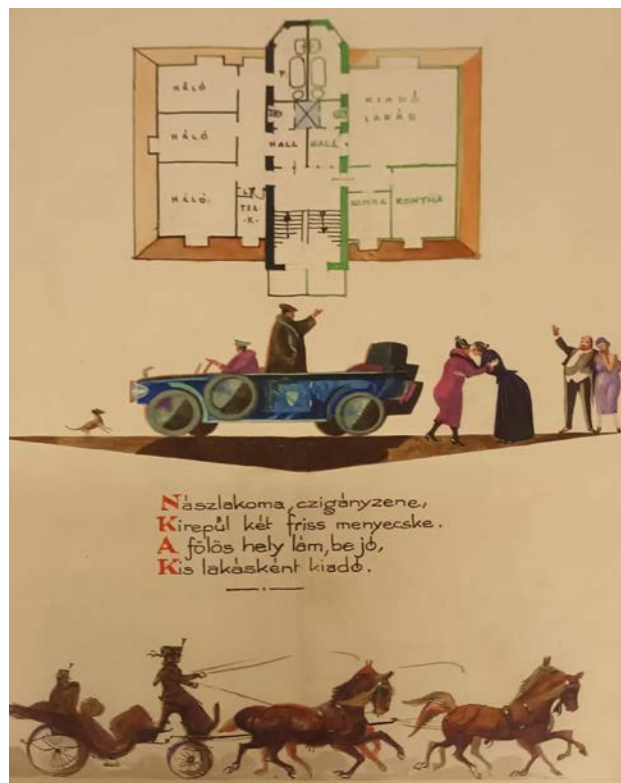
Az ifjú pár Lillafüreden. A fotó az itt készített nászutas albumban található, szintén a BME Levéltár őrizetében.

Hotel Carlton, Restaurant, 1940-es évek. A fotó forrása: FSZEK Budapest Gyűjtemény

(A BME Levéltár tulajdona)

(A BME Levéltár tulajdona)

ni tudj az erőddel, meg ne fuss egy-egy nagyobb akadály láttán az életben, ha igazán megmérve az erődöt úgy talá-
lod, hogy meg fogsz birkózni a feladattal- ne vesd magad
meddő, reménytelen erődöt meghaladó olyan küzdelembe,
amibe talán csak azért van merszed belevágni, mert az
neked hízelkedők elbizakodottá tettek hazug dicsérteikkel!

De részletesen írt a tervezés szabályairól pl.:
„Vannak a geometriának megdönthetetlen szabályai,
olyan szabályok, amelyek ellen még a világ leggazda-
gabb építetője, a világot uraló első kényúr sem tehet!
Az összefüggő nagy egész minden apró részletét tökélete-
sen ismerni, teljesen belemélyedni s okosan alá-és mellé,
avagy egyik szempontot a másik fölé rendelni, ez jelenti
a helyes, jó tervezést!”

Kivételes tehetsége igazolására álljon itt egy példa,
milyen tervrajzokat adott ki a kezéből:

Végezetül, egy szívszorító feljegyzést is olvashatunk
ettől a kivételes tehetségű, olvasott sokoldalú műépí-

tésztől, amit fiának címzett:

„Úgy látom kisfiam, téged az én egyéni életem nem is
érdekel annyira! “

Ha megtehetném, üzennék Hegedős Károlynak, hogy
nem volt hiábavaló megírni a naplót, sok évig ad mun-
kát mindenféle kutatónak, tudománnyal foglalkozó, és
ezekre kíváncsi embereknek!

REJTETT HONVÉDSÉGI ALAKULATOK ÉS ANTANT-ELLENŐRZÉSEK CEGLÉDEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

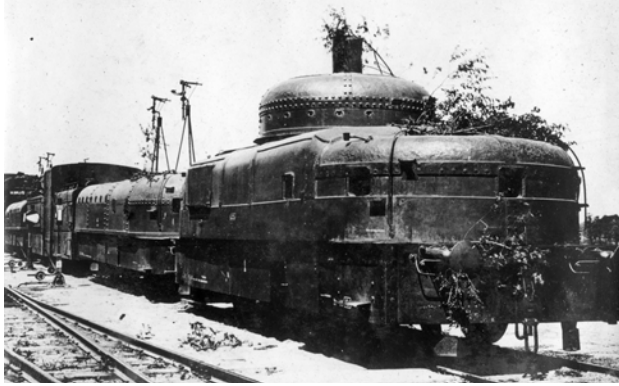
Az első világháborút követően Magyarország haderejének megszervezését az ország katasztrofális gazdasági helyzete mellett alapvetően meghatározták a fegyverszüneti egyezmények, illetve a trianoni békediktátum várható, majd véglegessé vált korlátozásai. A győztes nagyhatalmak legfeljebb 35 000 főnyi, toborozott zsoldoshadsereg fenntartását engedélyezték Magyarországnak. Ez csak a karhatalmi feladatok és a határszolgálat ellátására tette alkalmassá a magyar haderőt. Az önként jelentkezett katonának legalább 12 évi szolgálatot kellett teljesíteni. Tilos volt hadkiegészítést szolgáló nyilvántartásokat vezetni. Emiatt az ország férőkapacitásának csak töredéke kaphatott katonai kiképzést. Korlátozták a tisztek és az altisztek számát, illetve csak hivatásos tiszteket alkalmazhattak. Megtiltották a nehéztüzérség, légierő és páncélos egységek szervezését. Folyami hadihajóit át kellett adni, vagy le kellett szerelni. Meghatározták a készletben tartható fegyverek számát és összetételét. Előírták, hogy milyen katonai szervezetek létezhetnek, és azok milyen keretekkel működhetnek. Az engedélyezett létszámokon felüli csapatokat fel kellett oszlatni. Korlátozták a belföldi fegyvergyártást, megtiltották a hadianyag exportot és importot. A korlátozások ellenére a kormány arra törekedett, hogy a nem engedélyezett létszámot, a tiltott fegyvernemeket és fegyvereket – ha rejtetten is – hadrendben tartsa. Az engedélyezett létszám feletti katonákat – leginkább a hivatásos tiszteket – nagyrészt a rendvédelmi szervek, valamint más polgári minisztériumok kebelébe rejtették. A rejtésben dolgozó tisztek lettek a rangosztályba sorolt-, míg az altisztek

a rangosztályba nem sorolt közigazgatási alkalmazottak. Az előírások betartását a győztes államok képviselőiből álló Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság (SZKEB) ellenőrizte. A SZKEB 1927. március. 31-ig működött Magyarországon, Budapest székhellyel. Ezután időszakos ellenőrzések váltották fel a rendszeres szemléket. Az 1938-as blei egyezményig tartott a rejtett magyar haderő időszaka, amikor is Magyarország visszanyerte fegyverkezési egyenjogúságát. Mindezen körülmények kihatottak Cegléd város helyőrségének történetére is. 1938-ig több rejtett honvédségi alakulat (és hivatal) állomásozott a városban.

A m. kir. 3 vonatkísérő szakasz

A Magyar Királyi Honvédség szervezete, részben a fentebb felvázolt körülmények miatt, csak sok átszervezés után, 1922. január 4-re állt fel. Ceglédre, az 1905-ben átadott lovassági laktanyába a M. kir. 1. vegyesdandár huszárszázadot és a M. kir. 2 honvéd gyalogezred III. zászlóalját helyezték el. Ez utóbbi csapattestbe tartozott a M. kir. 3. vonatkísérő szakasz, mely a magyar haderő számára tiltott tíz páncélvonat egyikét és annak személyzetét takarta. A különböző állomásokon elhelyezett, névlegesen leszerelt páncélvonatokat 1920 júniusától fedőnéven katonai őrvonatoknak (röviden körvonatnak) nevezték majd 1921 februárjától lett vonatkísérő szakasz a nevük. Az 1921 elejéig önálló, majd gyalogzászlóaljakra betagolt szakaszok legénysége 4 tiszt, 60 altiszt és legénységi állományú katona,

valamint egy mozdonyvezető és két fűtő volt. A ceglédi vasútállomáson a III. számú szerelvény 1920. augusztus 25-től 1921. augusztus 22-ig állomásozott, majd a szerbek kivonulása után Pécsváradra került. A szerelvény az osztrák-magyar hadsereg IX. számú páncélvonata volt új hadrendi számmal.

páncélvonat

Önjáró (dízelmotoros) lövegkocsiból, két géppuskás kocsiból, mozdonyból állt össze. Az előírás szerint a szerelvényeket úgy kellett elhelyezni, hogy azok feltűnést ne keltsenek; a kocsikat szétszotva az állomáson, a mozdonyt a fűtőházban. Antant-ellenőrzés esetén a páncélvonatok „idejekorán elirányítandók” voltak. Az itt állomásoztatott páncélvonat közte volt annak a négy szerelvénynek, melyet 1929-ben felújítottak, megerősítettek és a 2. világháború végéig üzemben tartottak és bevetettek.

A M. Kir. Egyesített Csendőriskolák Parancsnoksága

1924 májusára már eldőlt, hogy a 2/III. zászlóaljat elhelyezik Ceglédről, pontosabban helyőrséget és laktanyát cserél egy csendőrségi alakulattal, a M. Kir. Egyesített Csendőriskolák Parancsnokságával (ECSI). Az iskola 1922-ben jött létre *Egyesített Csendőriskola* néven a Magyar Királyi Csendőrség számára engedélyezett két csendőr tartalékszázlój összevonásával és Budán, a IV. Károly király laktanyában működött. E két zászlóalj nagyobbreszt közbiztosági szolgálá-

tot nem teljesítő újoncokból állt. Még ugyanebben az évben hozzácsatolták az Északpest I. és II., valamint az *Abauj-Torna vármegyei csendőriskolákat*. Mivel a létszám még így is alatta volt az előírányozottnak, a szükséges pótlást a honvédség állományából kapta. Az ECSI hivatalosan (nyíltan) a M. Kir. Csendőrség központi szerveinek egyike volt, a csendőrség felügyelőjének alárendelve. Viszont az iskola egy része az áthelyezést követően rejtetten a M. Kir. Honvédség kiegészítő alakulataként közvetlenül a honvéd főparancsnokság alá tartozott. Azon túl, hogy itt kaptak beosztást oktatóként hivatásos katonatisztek és altisztek, a csendőrség állományának szakosított katonai kiképzését is szolgálta.

Az átszervezés azonban nem volt zökkenőmentes és el is húzódott. A SZKEB ellenőrei – ekkor olasz, francia és angol törzstisztek – igyekeztek alaposan ellenőrizni a magyar államot, hogy betartja-e az előírt rendelkezéseket. Általában előre be nem jelentett szemléket tartottak a hadsereghez köthető szervezeteknél, vállalatoknál és magánházaknál is. A M. Kir. Csendőrség szervezetét is vizsgálták elrejtett hadianyag, valamint tiltott katonai képzés nyomai után kutatva. A SZKEB mellé kirendelve dolgozott kormány megbízottként Rapaich Richárd ezredes. Alá beosztva tevékenykedett közvetlenül, valamint a vegyesdandár parancsnokságoknál is több összekötő tiszt, akik nyomon követték az ellenőrök minden megmozdulását. Jelenlétük nélkül elvileg antant-tisztek nem vizsgálódhattak. Rapaich ezredes a Honvédelmi Minisztérium Elnöki D osztályával működött együtt, a honvédelmi miniszternek is referált, munkájáról pedig naplót vezetett. A magyar tisztek igyekeztek megtudni a be nem jelentett szemlék célját, de legalább is az útirányt, ami nem volt egyszerű feladat. A SZKEB szolgálatában magyar sofőr is állt, akinek tájékoztatni kellett a magyar tiszteket, ha információhoz jutottak a várható szemlékkel kapcsolatban. E miatt a SZKEB-nél az volt a gyakorlat, hogy az

útirányt csak az indulás előtt tudatták a sofőrrel, az úticélt még ekkor sem. Az autókban az ellenőrökkel magyar tiszt is utazott, aki pl. kidobott cédula segítségével közölte az úticélt az útvonal mentén posztoló megfigyelőkkel, akik telefonon jelentették a központba, hogy merre halad a delegáció. Így értesíteni tudták a veszélyeztetett helyszínek; laktanya, intézet, gyár stb. vezetőjét, hogy legyenek készen a vizsgálatra, rejtsek el a tiltott anyagokat, személyzetet. Ugyanakkor előre is felkészítették őket egy esetleges helyszíni vizsgálat során való viselkedésre. Az elrejtett hadianyagokat is számon tartották. Azonban ezek az óvintézkedések a ceglédi szemlék esetében nem működtek tökéletesen.

A SZKEB ellenőrei 1924 folyamán három alkalommal is látogatást tettek a IV. Károly király laktanyában, az Egyesített Csendőriskoláknál. A május 5-i szemle célja létszámellenőrzés volt. Mivel az antant-ellenőrök mulasztásokat fedeztek fel, továbbá az iskola parancsnokának viselkedése sem volt együttműködő, a szemlét megszakították. Ezt követően szóvá tették észrevételeiket. Emiatt Rapaich ezredes szorgalmazta a Honvédelmi Miniszternél, hogy mihamarabb helyezték át az ECSI-t Ceglédre és a karhatalmi zászlóaljkat olvassák be teljesen az iskolába, mert az ekkor még nem fejeződött be. Gróf Csáky Károly, honvédelmi miniszter hónapok óta ezen dolgozott, de az áthelyezésbe más „*fórumok*” is beleszóltak, ezért a végső döntés elhúzódott. A megszakított szemlét két nap múlva megismételték, amely ekkor nagyjából simán folyt le.

Mielőtt az iskolát áthelyezték volna Ceglédre, a SZKEB ellenőrei 1924. szeptember 5-én kiszálltak városunkba, de ekkor még nem az ECSI ügyében vizsgáldták. A magyar tiszték még aznap sem gyanították, hogy Cegléd az úticél, csak azt sejtették, hogy talán kelet felé indulnak. Annyi információ érkezett előző nap késő este a HM Elnöki D osztályától, hogy „[...] *egy olyan helyről van szó, amelyen*

polgári fegyház van; ott fegyver és gépfegyver legyen (sic!) elrejtve.” A delegáció reggel 8 óra 30 perckor két autóval indult, bennük egy olasz, francia és egy angol tiszt, egy magyar összekötő tiszt, továbbá egy magyar rendőrségi ügyész, két antant-altiszt (egyik sofőr) és egy magyar sofőr. Őket titokban követte autóval két magyar tiszt. Amikor a fővárost elhagyva meggyőződtek az útirányról, Szolnok és Jászberény helyőrségét értesítették, de ekkor még Ceglédét nem. A delegáció Ceglédet elhagyva fordult vissza Budapest felé. 12 óra 10 percre értek a ceglédi Fiatalkorúak Országos Fogházához. A helyőrséget végül valaki megkésve mégis értesítette, mivel a francia Jean le Bleu alezredes megérkezésükkor a fogháznál katonákat látott, akik megrakott szekerekkel hajtottak el.

Jean Le Bleu

Mivel az út, amerre mentek, nagyon rossz volt, nem tudták őket autóval követni, így a rakományt sem tudták ellenőrizni. A fogház igazgatóhelyettese tagadta, hogy bármilyen tiltott anyag lenne elrejtve az intézetben. Mivel a fogházigazgató távol volt,

a bemutatott bírói végzéssel nem, csak az igazságügyminiszter írásos engedélyével volt hajlandó bebocsátani az ellenőröket. Húzta az időt. Az alvezredes viszont kilátásba helyezte, ha az engedély nem ér ide délután 4 óráig, akkor antant-altiszteket vezényel ki Budapestről és velük fogja őriztetni a fogházat. Minden esetre helyi rendőröket rendeltetett ki az épülethez. A delegációt követő magyar tisztak a helyszínre érve megtudták, hogy már csak 250 puska maradt az épületben. (Nem tudni, hogy milyen körülmények között jutottak be oda.) Gyorsan kitalálták, hogy mit mondjanak az ellenőrök-

nek. A puskákat egy fogházbeli tanító vállalja magára, mint a kommün alatt eldugott fegyvereket. Ezeknek a számát is oly módon igyekeznek csökkenteni, hogy a fogházon belül magánszemélyeknél rejtik el. Ennek végrehajtásában a kirendelt ceglédi rendőrök is közreműködtek. (Nem derült ki, hogy hogyan.) Az engedély csak 6 óra múlva érkezett meg.

Ezek a próbálkozások nyilvánvalóvá váltak az ellenőrök előtt, akik két napon át végezték a házkutatást. A megtalált hadianyag az alábbi fegyverekből és különböző katonai felszerelési eszközökből állt:

Megnevezés	Db.
Fegyver	168
Puskaágyazat	84
Gyalogsági ásó	901
Gyalogsági csákány	135
Háti bőrönd	455
Tölténytáska (Patronenternister)	370
Kenyérzsák	764
Fegyverszj és zsákszj	1388
Pisztolytáska	23
Tölténytáska hordószj	550
Tölténytáska, bőr, kettősfedelű	633
Tölténytáska, bőr, egyesfedelű	587
Gyalogsági ásótáska	603
Tábori kulacs	466
Tábori kulacs tartószj	480
Hátibőröndszj	200
Nadrágszj	570
Gyalogsági szuronytáska	330
Tábori csajka, nagy	100
Fedél	100

Derékszij	139
Különféle szíjazatok	856
Drótvágó	42
Ivópohár	37
Kanál és villa olvasatlanul egy ládában	

Az ügy azonban tovább bonyolódott. Szeptember 5-én, este háromnegyed 10-kor a delegáció egyik autójára a magyar sofőr, Nagy Viktor vallomása szerint rálöttek. Nagy Viktor a kocsiiban egyedül ülve hajtott a vasútállomástól a központ felé, amikor a Gubody-kert elé érve hátulról egy dörrenést, valamint üvegcserénést hallott. Ugyanakkor észlelte, hogy az első szélvédő megrepedt és a felső szélénél lyuk van. Fékezett, majd teljes sebességgel elindult a Központi Szállodához. Az eset helyszínétől 200 lépésre talált egy rendőrt, aki beült hozzá. A rendőr a sofőr kérdésére, hogy hallotta-e a lövést, nemmel felelt, mivel az autó zörgésétől nem is hallhatta. Az eset Kovács Károly vendéglője előtt történt, aki állította, hogy nem hallott semmilyen dörrenést és nem tapasztalt semmilyen gyanús dolgot. Hasonlóan vallott másik két rendőr is, akik szintén a közelben voltak. Az autó szélvédőjének vizsgálata szerint, amit később próbálövessel is igazoltak, a találat szemből érte az autó szélvédőjét, valamint azt kő is okozhatta, pl. parittyából elhajítva. Ez elmentmond annak, hogy Nagy Viktor hátulról hallotta a dörrenést. Ugyanakkor azt is megállapították, hogy valaki utólag megnagyobbította a lyukat, ami eredetileg csak gyufafej nagyságú volt, ezért nem származhatott lőfegyvertől.

Az incidens kiélezte a viszonyt SZKEB és a magyar fél között. A bizottság az esetet az ellenük elkövetett merényletnek nyilvánította, és mindenről átiratban tájékoztatták a honvédelmi minisztert. Bizonyítékokként sorolták fel a Cegléden tapasztaltakat arra nézve, hogy a magyar fél nem tagadhatja többé

az ellenőrzésekkel szemben kifejtett rendszeres ellenállását. (Korábban is érte incidens a delegációt.) A megtalált ládák feliratai igazolják a nagy mennyiségű hadianyag-lerakat létezését. Felrótták az időhúzásra és elterelésre utaló momentumokat, és azt, hogy a fogházban maradt anyagot el próbálták rejtetni. Kifogásolták az ellenőrök hosszas várakoztatását, noha a szükséges rendőrségi ügyész és összekötő tiszt is jelen volt. Állításuk szerint a fogvatartottak színleges lázadásával és kitörési kísérletével próbálták akadályozni a vizsgálatot. Végül szóvá tették, hogy az összekötő tiszt a kocsit ért lövést „elhanyagolható csekélységnek” állították be. Közölték, hogy jelentést tesznek felettes testületüknek, a Versailles-i Szövetséges Katonai Bizottságnak. Kérték, hogy lefoglalt anyagot – melyet a magyar hatóságok a budapesti Központi Tüzérségi és Fegyverjavító Műhelybe szállítottak és ott raktároztak – szolgáltatassák ki a SZKEB-nek.

A miniszter válaszában minden vádat visszautasított és cáfolt. A megtalált készletet régi, Monarchia korabeli, a forradalmak alatt a fogházban elrejtett anyagnak nyilvánította, amiről nem is tudtak. A bizottság válasza az volt, hogy a ládákon talált feliratok, a kellékanyagok állapota, valamint egyes fegyvereken talált cédulák, melyek a fegyver 1923-as vagy 1924-es javítását jelölték, azt igazolják, hogy ezek nem régóta itt hagyott, elavult eszközök. (Rapaich ezredes szerint a bizottság egyes tagjai azért csináltak az indoklónál nagyobb ügyet a ceglédi esetből, mert ekkoriban felmerült a delegáció visszahívása, mely miatt komoly jövedelemtől estek volna el.) A Cegléden történetekről, a merénylet-kísérletet kivéve, beszámolt

az antant-delegációval igen gyakran foglalkozó Magyarorszag című országos lap is. Szerinte csak néhány rozsdás puskát és nadrágszíjakat találtak egy félreeső raktárban, amit még akkor felejtettek ott, mikor a huszárok átköltöztek az új laktanyába.

A SZKEB és felettes hatósága mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar kormány fejezze ki sajnálkozását a történetekkel kapcsolatban, mivel akár lövés történt, akár kődobás, mindenképpen támadás érte a delegációt. Erre a honvédelmi miniszter nem volt hajlandó, mivel szerinte a magyar fél mindent megtett az ügy kivizsgálása érdekében és az egész vád csak Nagy Viktor sofőr állításán alapul, akivel szemben magyar részről felmerült, hogy nem megbízható és a magyar érdekek ellen cselekszik. A SZKEB vezetői viszont nem járultak hozzá, hogy saját embereiket is – az antant-altiszteket – tanúként kihallgassák.

Ami a SZKEB által lefoglalt hadianyagok sorsát illeti, azt elvileg meg kellett volna semmisíteni. Hasonló esetekben előfordult, hogy a bizottság a lefoglalt hadianyagot pénz ellenében visszaadta a magyar államnak. Az így szerzett bevételből saját hírszerzését finanszírozta. Magyar részről a ceglédi anyagra is ajánlatot tettek. Ez 1925 januárjában 65 millió – erősen inflálódott – korona volt, de azt nem tudni, hogy létrejött-e az üzlet.

Aceglédi incidenselhúzódó kivizsgálásaközben az Egyesített Csendőriskolák Parancsnoksága és legénysége 1924. december 3-án megérkezett a városba. Katonazenekari kísérettel a Kossuth szoborhoz vonultak, ahol Sárkány Gyula polgármester üdvözölte őket.

A Ceglédre áthelyezett iskola szervezeti felépítése, ügyvitele a kettős alárendeltség miatt bonyolult volt. 1922-ben az ECSI feladatát a belügyminiszter így fogalmazta meg rendeletében: „Az egyesített csendőriskolák rendeltetése a toborzott legénység katonai, valamint a rendelkezésre álló hátszlovok számára hoz képest a lovascsendőr szolgálatra jelentkezett újoncok lovaglásba-

ni, végül az összes újoncok csendőri kiképzése. A katonailag, vagy csendőrileg kevésbé képzett, és további fegyvelésre szoruló csendőrök továbbképzése szintén az iskolák hivatását képezi.” Azonban a Ceglédre áthelyezett iskola már nem teljesen tükrözte ezt. Élén a törzs állt a gazdasági hivatallal. Alárendeltségében működött egy gyalogtanosztály három alosztállyal, melyben már 1922 óta ténylegesen csendőröket oktattak. A törzs alá tartozott egy csendőr összekötő (híradó) tanfolyam is, két alosztállyal és egy csendőr kutyateleppel. Ez utóbbi Gödöllőn működött. A tanfolyam csak 1924 decemberében indult, és a valóságban egy honvéd híradó zászlóaljnak felelt meg. A csendőr kutyatelep nyílt rendeltetése csendőr kutyák és vezetőik kiképzése volt. Valóságos célja pedig az, hogy a M. Kir. Honvédség részére hadikutyákat neveljen. Noha az iskolát egy lovassági laktanyába, egy huszárszázad mellé helyezték, lovastanosztály ekkor még nem indult. Ugyanakkor újsághírekből arra lehet következtetni, hogy már 1925-től folyt lovas kiképzés. 1925 szeptemberében a Faluszövetség ceglédi kiállításának keretében megrendezett lovasjátékokon a Rudnyánszky Ferenc huszár százados által vezetett gazdalfjak mellett az ECSI „lovastanfolyamának” hallgatói is részt vettek, valamint az év végén maguk is rendeztek lovasünnepélyt a lovassági laktanya fedett lovardájában.

Az iskolában az oktatók és hallgatók csendőr egyenruhát és felszerelést hordtak. Az ECSI parancsnoka 1924-től vitéz Falka (Falk) Ferenc alezredes lett. Rangidős tisztként ő látta el az állomás- és laktanyaparancsnoki feladatokat is. Egyedül SZKEB ellenőrzés esetén kellett a huszárszázad parancsnokának az állomásparancsnok szerepében mutatkoznia. Erre legalább két alkalommal sor is kerülhetett, mivel az ECSI továbbra is a SZKEB látókörében maradt. Az antant-tisztek 1925. június 8-án vették újra alapos vizsgálat alá a budapesti csendőrkerületnél és Cegléden egyszerre. A belügyminiszternek írt átiratuk

1929-ben újra átszervezték az iskolát. A csendőrségi híradó tanfolyam és a csendőr kutyatelep feltehetően megszűnt vagy beolvadt a M. Kir. Honvédség szervezetébe. 1929 és 1930 között Cegléden működött az esztergomi I. számú gyalogtanosztály 2. alosztálya. Ugyanakkor 1929-ben elindult Cegléden az állandó lovas csendőrképzés. A ceglédi lovassági laktanya adott helyet 1931-ig a lovastanosztálynak és 1. alosztályának. Hasonlóan a huszáralakulatokhoz, a tisztek és a legénység rendszeresen részt vett lovasversenyeken, illetve helyben is rendeztek pl. Hubertus vadászlovaglásokat. Cegléden szolgált oktatótisztként vitéz Bíró József Árpád csendőrfőhadnagy (majd százados), négyszeres magyar díjlovaglóbajnok, olimpiai lovas, később honvéd huszárezredes.

Bíró József Árpád

ECSI Hubertus lovaglás

A m. kir. I. csendőr lovasosztály

A SZKEB távozása után, 1928-ban a M. Kir. Honvédség lovasságának létszámát megnövelték, elhelyezését átszervezték. A trianoni békediktátum a M. Kir. Honvédség számára lovasságként csak hét vegyesdandár huszárszázadot és négy huszárezredet engedélyezett. Az előbbieket a csapatlovasságot, az utóbbiakat a sereglovasságot képezték, két lovasdandárba beosztva. A huszárezredet ezredtörzsből és két huszárosztályból állták, osztaionként egy karabélyos és egy géppuskás századdal. A nyolc huszárosztály különböző helyőrségekben állomásozott. Ez összesen 23 lovasszázadot jelentett, melyek mellé ekkor szerveztek még hét századot. Hasonlóan az ECSI-hez, ezeket is a M. Kir. Csendőrség állományába illesztették be csendőr lovasosztály néven. Az új lovasszázadok ún. ikreződéssel jöttek létre. A vegyesdandár huszárszázad és az érintett huszárosztály is átadott állományából tiszti, altiszti és legénységi személyeket. A századokat ezután feltöltötték a rendszeresített létszámra. 1928 augusztusában a hét vegyesdandár huszárszázadot áthelyezték egy-egy huszárosztály állomáshelyére. 1929-től a (nem nyilvános) hadrendekben a vegyesdandárok alárendeltségében már a *csendőr lovasosztályok* szerepeltek, mint lovasság, a huszárosztályokban pedig megjelentek az 1–7-ig számozott vegyesdandár lovasszázadok, melyek ekkortól az osztaályok második karabélyos szá-

zadát képezték. Ceglédről az 1920 óta itt állomásozó 1. vegyesdandár huszárszázadot a m. kir. 2. honvéd huszárezred II. osztályához, Komáromba vezényelték. Az alosztályok nyíltan a területileg illetékes csendőrkerületi parancsnokságok alá tartoztak és a gazdasági ügyeket rajtuk keresztül intézték, de a ruházatot és más felszerelést a vegyesdandárok készleteiből kapták. Személyi állományuk és pótlóvázás tekintetében pedig a huszárezredek parancsnoksága alá tartoztak. Egyenruhájuk is honvédségi volt, de a huszárokkal ellentétben nem búzavirágkék, hanem piros-zöld csendőr parolit viseltek zubbonyaikon és köpenyeiken, Bocskai-sapkájuk bal oldalán pedig a sapkatopán dísz mögé illesztett, kisebb méretű csendőr kakastoll díszet hordtak. Egy század állománya 1929-ben 5 tisztből, 6 altisztből, 89 tisztesből és csendőrből és 2 rangosztályba nem sorolt közigazgatási alkalmazottból állt.

A ceglédi I. csendőr lovasalosztályt rejtetten a budapesti m. kir. 1. honvéd huszárezrednek rendelték alá. A század egyik tisztese meg is örökölte itteni szolgálatát; a „Balogh Imre őrv. 1.H.H.E. 1931 VI/14” feliratot véste fel a lovassági laktanyája egyik téglájára, nem leplezve valós alakulatát.

A város főjegyzője, Kolofont József sem titkolta, hogy valójában nem csak csendőrök lakják a laktanyát. Az 1931-ben megjelent Cegléd monográfiában a következő mondatban foglalta össze a város helyőrségét: „Jelenleg egy század honvéd huszár állomásozik városunkban s a többi férőhelyet csendőrségi alakulatok [vagyis a csendőrségi iskolák osztályai] foglalják el.” A szá-

zad parancsnoka Lehrer Károly csendőrőrnagy lett (valójában huszárőrnagy), akit az állomásparancsnoki hatáskör is megilletett. Az I. csendőr lovasalosztályt 1932-ben Budapestre helyezték. Az ekkorra kiürült laktanyát már egy nem rejtett honvéd alakulat, a Komárom-Újvárosból ide vezényelt M. kir. „Árpád fejedelem” 2. honvéd huszárezred törzse és II. osztálya foglalta el.

A Testnevelési és Népgondozó Kirendeltség és a Levente Egyesület

Mivel a M. Kir. Honvédségnek tilos volt hadköteles nyilvántartást vezetnie, ezt is rejtve folytatták. A hadkiegészítési feladatokat addig végző vármegyei katonai parancsnokságok és statisztikai hivatalok 1921-ben megszűntek. Szerepüket a törvényhatósági – vármegyei, járási és városi – Népgondozó Kirendeltségek vették át, melyek névleg a Belügyminisztérium alá tartoztak. E hivatalok feladatköre kettős volt. Nyíltan hozzájuk tartozott a hadigondozással kapcsolatos nyilvántartási és ellátási ügyek végzése, a vitézi telkek és a hadisírok nyilvántartása. Ugyanakkor részt vettek a hadkiegészítés munkájában is, annak ellenére, hogy tiltott tevékenység volt számukra. Titokban folytatták a hadkötelesek nyilvántartását és részt vettek a toborzás munkájában is. A honvédségbe belépni szándékozók a városi katonai eladó, és az időnként kiszálló toborzó katonák mellett a városi és a vármegyei Népgondozó Kirendeltségen is jelentkezhettek. A rendszer ebben a formában 1924 júliusáig működött, amikor a városi és járási kirendeltségeket takarékosági okokból felfüggesztették.

A védkötelezettség eltörlésének következményeit enyhítendő, a kormány az 1921. évi LIII. törvényben elrendelte az rendszeres iskolai testnevelést, valamint az iskolát elhagyó fiúk 12–21 éves korig kötelező testedzését, amivel a katonai előképzés szervezeti kereteit kívánták megteremteni. A törvény végrehajtása országosan elhúzódott. 1924-től rendelték el a Le-

vente Egyesületek létrehozását, melybe a testgyakorlásra kötelezett fiúknak kötelezően be kellett lépniük. Róluk a városi (járási) Testnevelési Bizottság vezetett nyilvántartást és ellenőrizte az egyesületek működését. A testnevelés mellett nagy hangsúlyt fektettek a fegyelemre, a valláserkölcsi és a hazafias nevelésre. A leventefoglalkozásokra kötelező volt járni, a mulasztást igazolni kellett.

Cegléden a városi Levente Egyesület kissé megkésve, 1926-ban alakult meg. A városi testnevelési vezető, egyben a leventeparancsnok vitéz Molnár István százados (később őrnagy) lett, aki a rövid életű ceglédi gyalogezrednél, majd a 2/III. zászlóaljnál szolgált korábban.

Füleslabda csapat

A leventeoktatók gyakorta tartalékos tisztek vagy altisztek voltak, de erre a munkakörre legalább 31. életévüket betöltött, középiskolát végzett, lehetőleg katonaviselt személyek jelentkezését várták, akik számára tanfolyamokat tartottak. A leventeparancsnok vezetésével szervezték a leventék sportéletét, akik különösen a birkózásban és az ökölvívásban értek el szép eredményeket. Országos hírnévre tettek szert a lovassportokban is. A már említett Rudnyánszky Ferenc huszárszázados, városi lónyilvántartó tiszt irányításával indult el Cegléden elsőként a lovaslevente mozgalom.

A városi Népgondozó Kirendeltségek 1930-tól Testnevelési és Népgondozó Kirendeltségek (TENG) néven működtek újra a törvényhatóságokban; megyénként, járasonként, városonként és a fővárosi

kerületekben. Mivel párhuzamosan a Honvédelmi és a Vallás és Közoktatásügyi minisztérium is felügyelte működésüket, alá-fölérendeltségük, irányításuk meglehetősen bonyolult volt. 1931-ben a ceglédi kirendeltség az alábbi személyi állománnyal működött:

Testnevelési vezető	1
Lótenyésztési előadó	1
Testnevelési nyilvántartó tiszt	1
Testnevelési nyilvántartó altiszt (közig. állás)	1
Lóápoló huszár	1
Rendfokozat nélküli hivatali szolgál	1
Összesen	6 fő

Molnár István a ceglédi kirendeltség vezetőjeként tevékenykedett tovább 1932 októberéig, amikor is a Ceglédről elhelyezett I. csendőr lovasosztály addigi parancsnoka, Lehrer Károly huszárőrnagy (1938-tól ezredes) került e beosztásba és 1940. február 1-ig vezette azt. Ugyancsak ide került lótenyésztési előadó beosztásba báró Kaas Ede huszárőrnagy (1939-től ezredes), az I. csendőr lovasosztály addigi szakasparancsnoka.

Nyíltan a korábban is végzett népgondozó, illetve a leventékkal kapcsolatos munkát folytatták. Rejtetten továbbra is a hadköteles nyilvántartást készítették, pontosították. Ezzel kapcsolatban 1931-ben részt vettek a népszámlálás végrehajtásában. A polgármester által átadott számlálólapok alapján készítették el a kirendeltség területén lakó 18-60 éves férfiak kartotéklapjait. A feladat végrehajtása sürgős volt, mert a tiltás ellenére 1932. augusztus 1-el a M. Kir. Honvédségben bevezették az általános védkötelezettséget, és a legénység egy részét ekkortól sorozták, amit fedőnéven „K” (kényszer) toborzásnak neveztek. A hivatal rejtett működésére a hadkötelezettség 1939-es nyílt visszaállításáig volt szükség. Ekkor átalakult „M. kir. Cegléd megyei város katonai parancsnokságává”. 1939-től a leventekötelezettség honvédelmi kötelezettség lett. A leventemozgalom nyíltan katonai irányítás alá került, erőteljesen fejlesztették.

Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Hadtörténeti Levéltár (HL)

HL II. 1467.	8. doboz	Budapesti gyalogdandár parancsnokság
HL II. 1483.	1. doboz	M. kir. Ceglédi gyalogezred, 1920-1921.
HL II. 1483.	4. doboz	M. nemzeti 2. gyalogezred, 1922-1924.
HL HM		A M. Kir. Honvédelmi Minisztérium iratanyaga a HM Elnökség mutatókartonjai alapján, 1919-1945.

Nyomtatott források és szakirodalom

A m. kir. kormány 1923-1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. 1928. Budapest.

BABUCS Zoltán – SZABÓ Péter

2010 „Legyetek eskütökhöz hívek mindhalálig!” A budapesti magyar királyi „József Nádor” 2. honvéd gyalogezred a második világháborúban. Nagykovácsi.

BENE János – SZABÓ Péter

2010 Huszár Almanach 1938-1945 A–K. 3. bőv., átdolg. kiadás. Budapest.

FÖLDESI Ferenc

2019 Fejezetek a területi katonai igazgatási rendszer történetéből. *Hadtudományi Szemle* XII. 1. 114–135.

HORVÁTH Csaba

2018 Nemzeti Hadseregből Magyar Királyi Honvédség. In Horváth Miklós (szerk.): Magyarország hadtörténete IV. 1919-től napjainkig. Budapest. 13–52.

KOLOFONT József

1931 A város mai állapota. In Uő. (szerk.) Cegléd. Budapest. 332–366.

KORONDI Miklós

2021 Kard és Kalász. Elfeledett ceglédi vitézek. Cegléd.

KUBINSZKY Jenő

1995 A „M. kir. Nádasdy Ferenc 3. honvéd huszárezred” Sopronban 1921–1939. *Soproni Szemle* XLIX. 3. 215–236.

MISZLAY Zsolt

2013 Az első világháborút követő román intervenció vasúti károkozása, magyar páncélvonati védelem 1918–1919. In Csáki Krisztina (szerk.): A Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Évkönyve II. Budapest.

RÓNAFÖLDI Zoltán

2016a Páncélvonataink I. – A kezdetektől a Tanácsköztársaságig. 2. átdolg. kiad. <https://mek.oszk.hu/16400/16458/> (Letöltés ideje: 2021. augusztus10.)

2016b Páncélvonataink II. – A tanácsköztársaságtól a 2. világháború végéig. 2. átdolg. kiad. <https://mek.oszk.hu/16400/16461/> (Letöltés ideje: 2021. augusztus 10.)

2016c Páncélvonataink III. – Iratok, elemzések, páncélvonat parancsnokok, páncélvonatos katonák, kronológia. 2. átdolg kiad. <https://mek.oszk.hu/16400/16481/> (Letöltés ideje: 2021. augusztus 10.)

SÁRKÁNY Gyula

1940 Polgármesteri jelentés az 1939. év közigazgatásáról. Cegléd.

SUBA János

2001 A Vas vármegyei határcsendőr-zászlóalj története, 1919-1921. *Vasi Szemle* LV. 6. 687–704.

SZABÓ János.

1989 A leventeintézmény és társadalmi környezete. *Hadtörténelmi Közlemények* CII. 4. 495–520.

Ábra-szövegek

1. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének IX. számú, motoros lövegkocsi vontatta páncélvonata, 1916. (Fortepan/Komlós Péter)
2. Jean Le Bleu repülő őrnagy (majd alezredes), a magyarországi Szövetségek közti Katonai Ellenőrző Bizottságba delegált francia küldöttség vezetője 1925 végéig. (*Ország-Világ* 1923. 31. szám. július 29.)
3. Vitéz Falka (Falk) Ferenc vezérőrnagy (a képen százados) részt vett a trianoni békeszerződés kijátszására felállított csendőrtartalék megszervezésében is, és 1924-27-ig a Magyar Királyi Egyesített Csendőriskolák Parancsnokságának élén állt alezredesi rendfokozatban. (Korondi Miklóstól)
4. A csendőrségi híradó tanfolyam és a Cegléden elhelyezett csendőriskolák tagozódása 1927-től. (HL)
5. A ceglédi lovastanosztály Hubertus vadászlovaglása, 1930. november 9. (*Csendőrségi Lapok* 1930. 33. sz. november 20.)
6. Bíró József Árpád csendőr százados (Korondi Miklóstól)
7. „Ifj Balogh Imre őrv. 1.H.H.E. 1931 VI/14” (1. honvéd huszárezred) Téglafelirat a huszárlaktanyában (Jó járt György felvétele)
8. A ceglédi MOVE füleslabda csapata, 1920. november 12. A három katonatiszt közül balról vitéz

Molnár István százados, aki Cegléden még testnevelő tanárként meghonosította ezt a sportágat. Középpütt vitéz Feördeős (Fördős) Vilmos ezredes, az m. kir. 1. vegyesdandár huszárszázad első parancsnoka. (Kossuth Múzeum)

¹Feltesztetése a Ferdinand Foch marsall elnökölta Versailles-i Katonai Szövetséges Bizottság volt.

²HORVÁTH CS. 2018 19-23., 30-35.

³Az első tervek szerint két századnyi huszárosztály került volna Ceglédre.

⁴A 2/III. gyalogzászlóalj elődje a M. kir. ceglédi gyalogezred I. zászlóalj volt. Hadrendi kimutatás HL II. 1467. 8. doboz Kt. 702-2511. és Tiszti beosztási táblázat (1921. április.) HL. II. 1483. 1. doboz.

⁵Békehadrend HL HM 1921. Eln. 1. oszt. titk. 3636 december (XII.1.); M. Kir. Honvédség elhelyezése HL HM 1922. eln. 1. oszt. 20685.

⁶Csapatok létszámkimutatása, Budapesti vegyesdandár. HL HM 1921. Eln. 1. oszt. titk. 198.

⁷RÓNAFÖLDI Z. 2016b. 148. A katonai őrvonatok rejtésére fedőnevek. HL HM 1921. titk. 1. oszt. 75. sz.

⁸RÓNAFÖLDI Z. 2016b. 152.

⁹RÓNAFÖLDI Z. 2016b. 149. és RÓNAFÖLDI Z. 2016c. 230.

¹⁰RÓNAFÖLDI Z. 2016b. 123.

¹¹RÓNAFÖLDI Z. 2016a. 94.

¹²RÓNAFÖLDI Z. 2016b. 148.

¹³MISZLAY ZS.2013: 225.

¹⁴BABUCS Z. – SZABÓ P. 2010. 9.; SUBA J. 2001. 691. Az 1922: VII. tc-ben a csendőrség létszámát 12 000 főben (600 tiszt és 11 400 fő legénység) határozták meg.

¹⁵HL HM 1927. eln. 1. sz. nélk. 140. Az Egyesített Csendőriskolák Parancsokságának megszüntetése.

¹⁶HM Elnöki D-osztály: A M. Kir. Honvédelmi Minisztérium defenzív, vagyis védelmi osztálya, amelyet szintén rejtettek, tehát a SZKEB nem tudott a létezéséről.

¹⁷Rapaich Richárd ezredes (később altábornagy) naplóját Juhász Balázs rendezte sajtó alá.

¹⁸Több dologból is lehetett következtetni az irányra és a távolságra, pl. hogy mennyi km-re elegendő üzemanyagot vételeztek a szolgálati gépkocsikba, vagy pl. kértek-e előre rendőrbírói ügyészt a szemléhez, amely a magánházaknál végzett házkutatásokhoz volt szükséges. RAPAICH R. 2019. 35. és 335.

¹⁹Rapaich Richárd és munkatársainak hivatala ugyanabban az épületben volt, mint SZKEB irodái; a Szalay utca 10-14. szám alatti Haditermék-palotában. RAPAICH R. 2019. 19.

²⁰RAPAICH R. 2019. 34-36.

²¹UO. 282. és 305.

- ²²A fiúk számára fenntartott Fiatalkorúak Országos Fogháza 1913. óta működött Cegléd első laktanyaépületében. Államfogház. Czepléd 1913. 23. sz. június 8.
- ²³Rapaich ezredes, aki szabadságon volt a ceglédi incidens idején, az esetről jelen levő összekötő tisztek jelentéséből (sajnos nem maradtak fenn) úgy ítélte meg, hogy a budapesti vegyesdandárnál felelős valaki azért, hogy későn értesítettek Cegléd helyőrségét az ellenőrzésről, továbbá, hogy ők nem tudtak a vegyesdandár területén elrejtett katonai felszerelésről. Az ezredes kérte a honvédelmi minisztert, hogy a felelőst nyomoztassa ki. RAPAICH R. 2019. 352-353.
- ²⁴Érdekes, hogy a közelben lévő lovassági laktanya helyőrségét a delegáció nem vette vizsgálat alá, még akkor is, ha feltételezhetően nem oda vitték az elrejtett hadianyagot.
- ²⁵RAPAICH R. 2019. 351-352., és a SZKEB átirat magyar fordítása (1924. szeptember 10. 613. du prot szám). HL HM. 1924. Eln. D. o. 17.034. alap és ikt. szám.
- ²⁶A megtalált felszerelésről készült jegyzőkönyv másolata. HL HM. 1924. Eln. D. o. 17.034. alap és ikt. szám.
- ²⁷Ez egy Marmon márkájú autó volt, feltehetően leengedett tetővászonnal.
- ²⁸Emlékeztető a ceglédi autógyere, sz. n. HL HM. 1924. Eln. D. o. 17.034. alap és ikt. szám és RAPAICH R. 2019. 373.
- ²⁹1923. márciusában Kecskeméten egy sikertelen ellenőrzést követően az összegyűlt tömeg megdobálta a francia küldött kocsiját (RAPAICH R. 2019. 21.).
- ³⁰A 613. du. prot számú SZKEB átirat fordítása (1924. szeptember 10.) HL HM. 1924. Eln. D. o. 17.034. alap és ikt. szám.
- ³¹Fogalmazvány sz. n. HL HM. 1924. Eln. D. o. 17.034. alap és ikt. szám. A ceglédi SZKEB ellenőrzés anyagát tartalmazó irategyüttes részben a bizottság vádjaira adandó válaszok korrektúrázott fogalmazványaiból áll.
- ³²A 658 du prot. számú SZKEB átirat magyar fordítása (1924. szeptember 30.) HL HM. 1924. Eln. D. o. 17.034. alap és ikt. szám.
- ³³RAPAICH R. 2019. 353.
- ³⁴Az ántánt katonai bizottság Cegléden lefoglalt egy csomó lószerszámot és nadrágszíjat. Magyarország 1924. 189. sz. szeptember 17.
- ³⁵Az aradi illetőségű Nagy Viktort 1924 júniusában vette alkalmazásba Le Bleu alezredes, akit a magyar hatóságok lenyomoztattak és kiderült róla, hogy román megszállás alatt kompromittálódott. RAPAICH R. 2019. 33. és 323.
- ³⁶Csáky miniszter átirata a SZKEB-nek, 1924. október 31. (20281/el. D. □ 1924.); Nagy Bódog őrnagy jelentése, 1924. november 22. HL HM. 1924. Eln. D. o. 17.034. alap és ikt. szám; HL HM. 1925. Eln. D. o. 136. alap és ikt. szám, valamint RAPAICH R. 2019. 376.
- ³⁷RAPAICH R. 2019. 22. és 369.
- ³⁸UO. 2019. 392.
- ³⁹A katonaság távozása. Ceglédi Hírmondó 1924. 49. sz. december 7.
- ⁴⁰Rendelet az Egyesített csendőriskolák megszervezése (M. kir. Belügyminiszter 120098. sz. eln. XV. 1922.)

HL HM 1927. eln. 1. sz. nélk. 140.

⁴¹Fegyveres testületnél, főleg csendőrségnél és rendőrségnél a legénységi utánpótlás kiképzésére szervezett alakulat.

⁴²A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve 1928. 76.

⁴³Az Egyesített Csendőriskolák parancsnokságának megszüntetése. HL HM 1927. eln. 1. sz. nélk. 140.

⁴⁴Lódíjazás, fogat- és lovasverseny Cegléden 1925. szeptember 6-án. Szent György képes sportlap, 1925. 15. sz. augusztus 10. és Lovasünnepély. Ceglédi Hírmondó 1925. 48. sz. november 29.

⁴⁵HL HM 1927. eln. 1. sz. nélk. 140. Az Egyesített csendőriskolák parancsnokságának megszüntetése.

⁴⁶KORONDI M. 2021. 80.

⁴⁷A Hadsereg főparancsnokság észrevételei. HL HM 1927. eln. 1. sz. nélk. 140. Az Egyesített csendőriskolák parancsnokságának megszüntetése.

⁴⁸RAPAICH R. 2019. 427., és a SZKEB 311. du prot számú átiratának magyar fordítása. (1925. június 25.), HL HM 1925. Eln. D. o. 9495. alap és ikt. szám. Csendőrség bpesti és czeplédi egyidejű szemléje.

⁴⁹A belügyminiszter válaszáának fogalmazványa. HL HM 1925. Eln. D. o. 9495. alap és ikt. szám. Csendőrség bpesti és czeplédi egyidejű szemléje.

⁵⁰RAPAICH R. 2019. 569.

⁵¹RAPAICH R. 2019. 545-546.

⁵²A m. kir. kormány 1923-1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. 40.

⁵³A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve 1927. 96. Feltételezem, hogy már ezen tanfolyam hallgatói számára készült az a „Lovas csendőrök tankönyve”, melyet az „oktató tiszt” írt és a ceglédi Sárík Gyula nyomdájában nyomtak és adtak ki. (<https://mek.oszk.hu/10100/10157/> Letöltve: 2022. október 1.) 1928-ban már a 2. kiadását lehetett megvásárolni.

⁵⁴1927. május 15-én a városba látogató Klebersberg Kúnó kultuszminisztert a Cegléden állomásozó huszárság és a csendőriskola nevében már Szirányi Rezső csendőralezredes köszöntötte (Klebersberg Kuno az Alföld... Budapesti Hírlap 1927. 111. sz. május 17.).

⁵⁵Az Egyesített csendőriskolák parancsnokságának megszüntetése HL HM 1927. eln. 1. sz. nélk. 140., valamint a 83645/VI.—b. 1926. számú belügyminiszteri körrendelet. Csendőrségi Közlöny 1927. 7. sz. 120.

⁵⁶KORONDI M. 2021. 81.

⁵⁷Hivatalos dokumentumot ezzel kapcsolatban nem ismerek. A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve című, évente kiadott kiadványban 1929-től már sem a híradó tanfolyam, sem a csendőrkytatelep nem szerepelt a csendőrség szervei között

⁵⁸Feltételezem, hogy a korábbi lovas alosztályok átszervezésével jött létre. A lovas tanosztály 2. alosztálya Kiskunhalason, 3. alosztálya Budapesten működött. 1932-től a lovas tanosztályt Kiskunhalasra helyezték (A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve 1929., 1930., 1931., 1932.).

⁵⁹KORONDI M. 2021. 72-73.

⁶⁰Az ezredtörzs alá közvetlenül árkász, illetve távbeszélő századok is tartoztak (SÁGVÁRI GY. – SOMOGYI GY. – SZABÓ P. 2001. 10.).

⁶¹Lásd a m. kir. 3. huszárezred példáján. KUBINSZKY J. 1995. 228.

⁶²8500/el. 1. 1928. számú körrendelet. A M. Kir. Honvédség szervezete. Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára 1928. 16. sz. augusztus 1. 114.

⁶³A Budapesten állomásozó 1/I. huszárosztály esetében a második karabélyos század a Rendőr Újonc Iskola (RUIK) lovas tanalosztálya lett (HL HM 1929/ eln. 1. oszt. 106.400. Szervezési rendelet a fegyveres nagy honvédség fejlesztésének 2. üteméről.).

⁶⁴Az alakulat addigi parancsnoka, Pethes Miklós százados ekkortól a 3/II. huszárosztály parancsnoka lett.

⁶⁵HL HM 1929/ eln. 1. oszt. 106.400 A honvédségi fejlesztés 2. üteme. A csendőr lovasalosztályok gazdasági igazgatása a kettős alárendelés miatt később problémákat okozott.

⁶⁶SÁGVÁRI GY. – SOMOGYI GY. – SZABÓ P. 2001. 11.

⁶⁷HL HM 1929/ eln. 1. oszt. 106.400 A honvédségi fejlesztés 2. üteme. 29. melléklet.

⁶⁸A szegedi V. csendőr lovasalosztállyal együtt (HL HM 1929/ eln. 1. oszt. 106.400 A honvédségi fejlesztés 2. üteme. 6.).

⁶⁹KOLOFONT J. 1931. 336.

⁷⁰HL HM 1929/ eln. 1. oszt. 106.400 A honvédségi fejlesztés 2. üteme. 5. o. és BENE J. – SZABÓ P. 2010. 11-12.

⁷¹Csapatáthelyezések 1932 őszén. HL HM 1932. eln. 1/a. 104.872. A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve című évenkénti kiadványban valamely okból az I. csendőr lovasalosztály 1936-ig továbbra is Cegléden volt feltüntetve. A csendőr lovasalosztályok 1938. október 1-el megszűntek. Helyettük 1939 januárjában hadtestközvetlen önálló huszárszázadok alakultak, melyek 1939. január 23-val kerültek be a hadrendbe (BENE J. – SZABÓ P. 2010. 14.).

⁷²1926-tól a vármegyei kirendeltségek működését is felfüggesztették, de csekély létszámmal rejtve tovább folyt a nyilvántartási munka. Működésük fokozatos újraindítására a közvetlen SZKEB ellenőrzés megszűnése után került sor (FÖLDESI F. 2019. 118-123.; Állandó toborzás Ceglédi Híradó 1922. 16. sz. február 23.).

⁷³A bizottságba 3 tagot a városi képviselőtestület választott, 3 tagot pedig a polgármester nevezett ki a testnevelés iránt érdeklődő egyének közül. A testnevelési bizottságnak hivatalból tagja volt a polgármester, egyúttal a bizottság elnöke, a városi tisztiorvos, ifjúsági oktatók és testnevelési vezetők (Testnevelési törvény. Ceglédi Keresztyén Újság 1924. 24. sz. június 15.).

⁷⁴Végrehajtják a testnevelési törvényt. Ceglédi Keresztyén Újság 1924. 45. sz. november 9.

⁷⁵Levente Egyesület. Ceglédi Közlöny 1926. 15. sz. április 11. Az első leventecsoportok a MOVE sportegyesület keretén belül alakultak, de pl. a ceglédi Iparostanonc Iskolának hamarabb volt Levente Egyesülete.

⁷⁶Leventeoktató tanfolyam. Ceglédi Híradó 1926. 24. sz. június 12.

⁷⁷HL HM 1931. eln. 1. oszt. 111.400. Az 1931-32 évi szervezési rendelet, 71/b sz. melléklet.

⁷⁸Vitéz Molnár István búcsúzása. Cegléd és környéke 1932. 42. sz. október 16.

⁷⁹BENE J. – SZABÓ P. 2010. 11-12. és 154. Kaas Ede korábban, 1921. február 1. és 1927. február 20. között is Cegléden, egy rejtett honvédségi állásban szolgált; a ceglédi járás lótenyésztési előadója volt.

⁸⁰FÖLDESI F. 2019. 126.

⁸¹HL HM 105.163/Eln-1-1931. A Testnevelési és népgon kirendeltségek nyilvántartási állapota.

⁸²SÁRKÁNY GY. 1940. 17.

⁸³SZABÓ J. 1989. 497.

DR. KÜRTI GYÖRGY

MOZAIKOK

EGY 123 ÉVES VIDÉKI GIMNÁZIUM (A CEGLÉDI KOSSUTH LAJOS GIMNÁZIUM) FÖLDRAJZ TANÍTÁSÁBÓL

(E tanulmány alapján készült előadás elhangzott Érden a Magyar Földrajzi Múzeumban, a Magyar Földrajzi Társaság megalakulásának 150. évfordulója alkalmával 2022. január 20-án rendezett konferencián.)

A földrajz szakos **tanárok**

A Ceglédi Magyar Királyi Állami Főgimnázium 1899-ben kezdte el működését. Az első évben két első osztállyal, 92 gyerekkel, három kinevezett tanárral kezdte el a tanítást. Az igazgató Miskolci Arnold magyar – német, a másik kettő tanár latin – görög, ill. szabadkézi és mértani-rajz szakos volt. A kezdő tanári kar nem rendelkezett földrajz szakossal, így az első osztályban a földrajz órákat (heti 3-3 órát) nem szakos tanár tartotta. A következő tanévben újabb tanárokat vettek fel, köztük Paulovits Károly földrajz-természetrjz szakos kollegát.

Ő volt az első földrajz szakos tanár a ceglédi gimnáziumban. 1858.12.31. született Pilis-Maróthón. Az egyetemet 1882-ben fejezte be Budapesten. A Ceglédi Polgári Fiúiskolából került át a gimnáziumba, ahol 18 éven át 1900-tól 1918-ig tanított és innen ment nyugdíjba. Sokoldalú tanár volt. Közéleti szereplése ismerté tette a városban. Többek között ő hozta létre Cegléd első sportegyesületét, gimnáziumi tanítása mellett igazgatója volt a városi tanoncképzésnek is. A korabeli Értesítők szerint ő szervezte e két évtizedben a legtöbb iskolai tanulmányi kirándulást. 1911-ben a Földrajzi Közleményekben cikke jelent meg.

Paulovits Károly

123 év alatt a ceglédi gimnáziumba 37 földrajz szakos tanárt neveztek ki. A kinevezések időbeli megoszlása:

1899-1914 között	7
1918-1920 között	10
1921-1944 között	-
1945-1970 között	10
1971-2000 között	7
2000-2022 között	3

Ahogy nőtt az iskola tanulóinak és az osztályok, illetve az évfolyamok száma, úgy emelkedett a tantestület létszáma is. A 37 földrajz szakos végzettségű tanár minden esetben két szakos volt, de ebből nem következett, hogy mindig mindkét szakjukat tanították volna. Mindössze 1-2 évet tanított közülük 10 tanár. (Közülük Trianon miatt 5 menekült tanár volt, ők, ha jobb helyet kaptak, továbbléptek.) 16 tanár viszont több mint 20 évig végezte itt pedagógiai munkáját.

A 37 földrajz szakos szakösszetétele:

földrajz – történelem	21
földrajz – biológia (természetrajz)	10
földrajz - matematika	2
földrajz – rajz	2
földrajz - testnevelés	1

A szakos összetétel jól tükrözi a szakpárosítások változását. Évtizedeken keresztül az egyetemeken a történelem vagy a természettan (biológia) kapcsolódott a földrajzhoz, majd az utóbbi 40 évben sok variáció fordult elő. A tanárképző főiskolákon szerepelt a rajz illetve a testnevelés másik tárgyként.

A diplomaszerezés helye:

egyetemen:

Budapesten	21
Kolozsváron	2
Debrecenben	5
Szegeden	4

főiskolán:

Szegeden	3
Nyíregyházán	1

(Egy tanárról nem tudjuk, hogy hol végzett.)

Érdekes, hogy a 37 földrajz szakos tanár közül 8 fő született Cegléden. A ceglédi gimnáziumban érettségizett 11 fő. Jelenleg a tantestületben 5 fő a földrajz szakos képzettségű, közülük 4-en tanítják a földrajzot és még egy óraadó is szerepel a földrajzot tanító tanárok között. Talán még érdekesebb, hogy a 37 földrajz szakos közül 3 volt az iskola igazgatója, (Ócsai István, Németh Ferenc, dr. Kürti György) 4 pedig igazgatóhelyettese (Sárkány József, Ócsai István, dr. Kürti György, Virághné Hornyák Ágnes).

A 37 tanár közül 18 kollega zömmel a földrajz tantárgyat tanította. Előfordult egy-egy esetben, hogy nem szakos is tanított földrajzot. Az első háború végéig Paulovits Károly, Áldor Imre, Haerter Ádám és Sárkány József tanította a földrajz tárgyat.

A két világháború között nagy óraszámban tanított földrajzot: Haerter Ádám, Sárkány József, Velker (Velkey) János, Schmidt Adolf István és Jóbai János.

1929/30 Értesítőből tudjuk, hogy „**Jóbai János előadást tartott a Magyar Földrajzi Társaság Didaktikai Szakosztályának Cegléden tartott vándorgyűlésén, Cegléd város településföldrajza címmel.**” Megírta és megjelent „Cegléd város kalauza” című munkája.

Az ötvenes és hatvanas években három tanár tanította zömmel a földrajzot: Ócsai István, dr. Márkus Artúrné és Lénárd Béla.

A fent említett hat tanár munkájában a hazai föld szeretete, a hazafias nevelés kiemelt szempont volt. Talán nem véletlen, hiszen a jelzett tanárok közül 3 tanár menekült tanár volt, egy pedig menekült diákként került iskolánkba. Születési helyüket tekintve Trianon után 5 tanár szülőhelye a határon kívülre esett.

Áldor Imre (1903-1909)

Haerter Ádám (1911-1939)
Tagja volt a Magyar Földrajzi Társaságnak

Sárkány József (1912-1946)
Tagja volt a Magyar Földrajzi Társaságnak

Velker (Velkey) János (1919-1946)
Tagja volt a Magyar Földrajzi Társaságnak

Schmidt A. István (1919-1938)

Jóbai János (1919-1949)
Tagja volt a Magyar Földrajzi Társaságnak

Ócsai István (1945-1965)
Tagja volt a Magyar Földrajzi Társaságnak

Dr. Márkus Artúrné (1948-1971)
Tagja volt a Magyar Földrajzi Társaságnak

Lénárd Béla (1945-1968)

A hetvenes, nyolcvanas és a kilencvenes években öt kollega látta el a tanítás zömét: Túri Béla, dr. Kürti György, Gőz Sándor, Virághné Hornyák Ágnes és Keresztúri Krisztina.

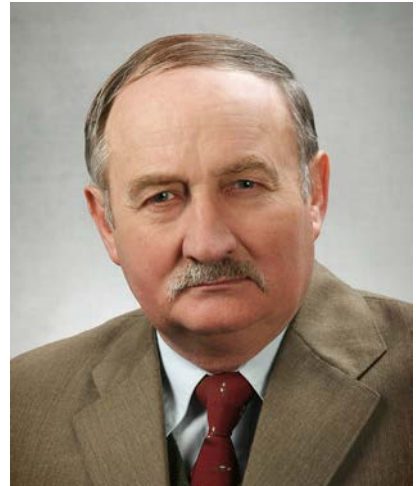
A 2021/22-es tanévben a gimnáziumban Girst Ádám, Véghné Farkas Tünde, Rónai Gábor, Cserháti Tamás és egy óraadó tanár tanította a földrajz tantárgyat.

Túri Béla (1964-1995)
Tagja volt a Magyar Földrajzi Társaság
választmányának

dr. Kürti György (1974-2011)
Tagja volt a Magyar Földrajzi Társaság
választmányának

Gőz Sándor (1976-2006)

Virághné Hornyák Ágnes (1984-2021)

Keresztúri Krisztina (2002-2013)

Girst Ádám (1987 -)

Véghné Farkas Tünde (1998 -)

Róna Gábor (2002 -)

Cserháti Tamás (2016 -)

Tanulmányi kirándulások

A tanulmányi kirándulásoknak mindig nagy szerepe volt és ma is az az iskola életében. Célját az 1906/07-es Értesítő a következőképpen határozta meg: „Részint a test edzésére, részint szórakozás kedvéért, részint természetrajzi, földrajzi és egyéb tudományos és gyakorlati ismereteknek közvetlen szemlélet alapján való szerzése céljából tanulmányi kirándulásokat szervezett.” A kirándulások legtöbbször földrajz szakosok tervezték és segítették. Régen és ma is gyakori, hogy az egy napos kirándulás célpontja Budapest.

1903/04-e Értesítő írja, „megdöbbentő, hogy a tanulók 40 %-a nem volt a fővárosban”. Érthető, hogy ebben az évben 69 tanuló Paulovits Károly tanár vezetésével tanulmányi kirándulásra a fővárosba ment. Az 1948-ig kötelezően megjelenő iskolai Értesítőkben önálló fejezetként szerepelnek a tanulmányi kirándulások. Az első több napos (6 napos) kirándulás 1907 nyarán a Tatra vidékére vezetett (Kassa – Késmárk – Barlangliget – Tátralomnicz – Tátrafüred – Tarpatoki vízesés – az Öt-tó, - a Poprádi tó, - a Tengersizemcsúcs, - és a Csorba tó.) A kirándulást dr. Opper Jenő latin-történelem szakos tanár szervezte, aki Késmárkról került iskolánkba. A kiránduláson 30 tanuló vett részt. Ebben a tanévben ún. kirándulási alapot hoztak létre a szegény sorsú gyerekek segítésére. 1912-ben Haerter Ádám vezetésével 40 III-VIII.osztályos tanuló öt napos tanulmányi kirándulásra utazott Fiume központtal a magyar tenger partjára. 1913-ben az Alduna, Orsova, Herkulesfürdő, Temesvár, Szeged volt a hat napos kirándulás útvonala. Ezt Haerter Ádám és Sárkány József vezette. Ezen 30 tanuló vett részt. Az 1925/26-os tanévben jellemző volt, hogy az alsós osztályokban egynapos kirándulást szerveztek. Ez elsősorban Budapestre irányult. Ezen kívül még eljutottak a tanulók Esztergomba, Debrecenbe, Miskolcra, az aggteleki cseppkőbarlangba, diósgyőri vas – és papírgyárba, a Hámori tóhoz, Lillafüredre. Az 1943/44-es tanévben a fővá-

rosba már biztonsági okokból nem mentek. Jászkarajenőre és Szolnokra volt egy-egy napos kirándulás.

Iskolai Értesítő vagy Évkönyv 1948 után összefüggően csak 1996-tól jelent meg 17 éven át. Így a tanulmányi kirándulásokról konkrét adatunk kevés. Elsősorban öregdiákok visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az osztályfőnökök a tanév végén több napos tanulmányi kirándulásra vitték az osztályukat. Külföldi utak is voltak, de ez nem volt jellemző. Többször évfolyam szinten szervezték ezeket.

Tanulmányi kirándulások 1981-ben:

- I.a. Bakony és környéke
- I.b. Szeged, Fehér-tó
- I.c. Zemplén és környéke
- I.d. Pécs és környéke
- II. évfolyam Pécs és környéke
- III. évfolyam Sopron és környéke
- III.d. augusztusban Bulgária

Tanulmányi kirándulások 2010-ben

- 5. o. Budapest
- 7. o. Eger, Visegrád
- 8. o. Zsámbék, Esztergom
- 9.a o. Budapest
- 9.b o. Esztergom, Budapest
- 9.c o. Budapest, Budai hegyek
- 9.d o. Pécs

- 10.a o. Pécs
 - 10.b o. Kismaros
 - 10.c o. Balaton
 - 10.d o. Őrség
 - 11.a o. Balaton-felvidék
 - 11.b o. Szilvásvárad, Budapest
 - 11.c o. Szeged, Budapest
 - 11.d o. Pécs
 - 12.b o. Budapest
 - 12.c o. Bécs-Győr
- Tanulmányi kirándulásokat nem csak a diákoknak, hanem a tantestület részére is szerveztek. Ennek tartalmát minden esetben földrajz szakos állította össze. A nyolcvanas években Túri Béla kollega volt ennek a fő motorja. 1996-tól 2011-ig a tantestület tanulmányi kirándulás keretében körbe járta az elcsatolt magyar területeket.
- Tantestületi tanulmányi kirándulások a terület és központok jelölésével:
- 1998. Erdély – Csíkszereda
 - 2003. Felvidék –Rozsnyó
 - 2004. Felvidék – Komárom
 - 2005. Kárpátalja - Rahó
 - 2006. Felvidék - Lőcse
 - 2007. Erdély-Torockó
 - 2008. Erdély – Koltó
 - 2009. Délvidék –Székelykeve
 - 2010. Szlovénia- Burgenland - Lendva

3-3 alkalommal voltunk Erdélyben és Felvidéken, 1-1 alkalommal Kárpátalján, Alduna vidékén, Horvátországban, Szlovéniában és Burgenladdon.

2005-ben Munkácson 2007-ben a Székely-kő elő

Az iskolai könyvtár fejlesztése és állománya

Az iskolai könyvtárak létrehozása nagyon régi történet. Már az 1849-ben megjelent ún. Entwurf is előírta létrehozásukat, majd az 1868-as Eötvös törvény ezt megerősítette. A századfordulón felépülő iskolákban már kötelező volt külön helyiséget kialakítani a tanári és az ifjúsági könyvtárnak. Így volt ez Cegléden is. Az Értesítőkből 1948-ig pontosan követhető, hogy milyen könyveket szereztek be, mivel bővült a könyvtár. 1903-ban, amikor felépült az épület a tanári könyvtár, az ifjúsági könyvtár 602 kötettel rendelkezett. A fejlődés az I. háborúig töretlen volt. A Földrajz – néprajz az ún. H. csoportba tartozott. Ilyen könyvekkel rendelkezett pl.: gr. Almásy György, Stein Aurél, Vámbéry Ármin, gr. Zichy Jenő ázsiai utazásai, Lóczy Lajos Balaton monográfiája, az 1906-ban szerkesztett Nagy magyar atlasz, az 1905-ben kiadott Magyarország vármegyéinek kézi atlasza. Meg volt Az Osztrák, Magyar Monarchia írásban és képekben 21 kötete, de a Borovszky Samu által szerkesztett Magyarország vármegyei és városi teljes sorozta is. 47 féle folyóiratot járattak. Ezeket évfolyamonként bekötötték. (1908/09-es tanévben már a Földrajzi Közlemények folyóirat is szerepel.)

Az 1919-es román megszállás hatalmas pusztítást végzett a könyvtárban. Több száz kötet eltűnt, a többi könyv kemény borítóját letépték, a könyveket a polcokról a padlóra hajgálták.

A két háború között eltérő módon, de fejlődött mindkét könyvtár. A vételek mellett jelentős volt az ajándékban kapott könyvek száma is. A II. háború végén két évig az épület hadikórházként működött.

A könyvtárat a város más épületébe vitték, onnét 1946 őszen a könyvállományának csak fele került vissza, a többi eltűnt.

1946-ban lovas kocsikkal hordták vissza a könyveket és a könyvtáros tanár tízes rendszerbe szétpakolta a könyveket és a szerzők neve alapján abc sorrendbe beírta egy leltári naplóba. A H csoportba kerültek a földrajzkönyvek. (ebben nem szerepeltek a bekötött folyóiratok) Ebben a leltárkönyvben 130 könyv, összesen 197 kötetrel szerepel a földrajz cím-szó alatt.

Talán érdemes egy-két könyvet megemlíteni:

Cholnoky Jenő: (8 könyv, pl. A Kárpátoktól az Adriáig,

dr. Fodor Ferenc: Általános gazdasági földrajz

Kogutowicz Károly: (5 könyve), pl. A térkép-írás olvasás abc-je,

Lóczy Lajos: (2 könyv), pl. A kínai birodalom,

Prinz Gyula: (2 könyv), pl. Európa városai,

Stein Aurél: (2 könyv) pl. Romvárosok Kína sivatagjaiban,

Teleki Pál: (5 könyv) pl. Modern földrajz és oktatás, A gazdasági élet földrajzi alapjai,

1972-ben egyesítették a két könyvtárat. A hetvenes években 40 féle folyóirat járt, köztük szakmódszertani lapok. 1970-től 1990-ig évente átlagosan 600 kötetrel bővült a könyvtár.

1978-tól van a gimnáziumnak függetlenített könyvtárosa.

2021. decemberi állapot:

könyv 20 249 db.

hang dokumentum 327 db.

CD 130 db.

Vörös Márton hagyatéka 1767 db.

video 211 db.

összesen: 22 684 db.

tanári könyvtár (régí anyag) 13 315 db

tankönyv: 20 088 db.

összesen: 56 087 db.

összes könyv tankönyvek nélkül: 35 331 db.

2021. decemberében földrajzi tartalmú könyvek:

a kézikönyvtárban: 146 kötet,

a kölcsönözhető: 898 kötet

a régi (1971-ig) 359 könyv

összesen: 1403 könyv

Az alábbi földrajz tartalmú folyóiratokkal rendelkezik a könyvtár:

Földgömb 1929-1931, 1942. , 2000-2011.

Akadémiai Értesítő 1899-1926

Búvár 1936-1938, 1940-1942,

Csillagászati Lapok 1939, 1941,

Földrajzi Közlemények 1906-1942.
1982-1993.

Földrajzi Értesítő 1941. 1982-1993,

Természettudományi Füzetek 1903-1907.

Természettudományi Közlöny 1900-1942.

Térképészeti Közlöny 1930-1933.

Földrajz Plusz 2007-2010

Földrajz Tanítása 1999-2005.

Nacional Geografi 1992-1996.

Természet Világa 2000-2015.

Az utóbbi 5 éven sajnos csak 2 db földrajzzal kapcsolatos szakkönyv érkezett az iskolába, ezeket is ajándékba kapták: 2018- ban Magyarország Nemzeti Atlasza (Természeti környezet), 2021- ben Magyarország Nemzeti Atlasza (Társadalom).

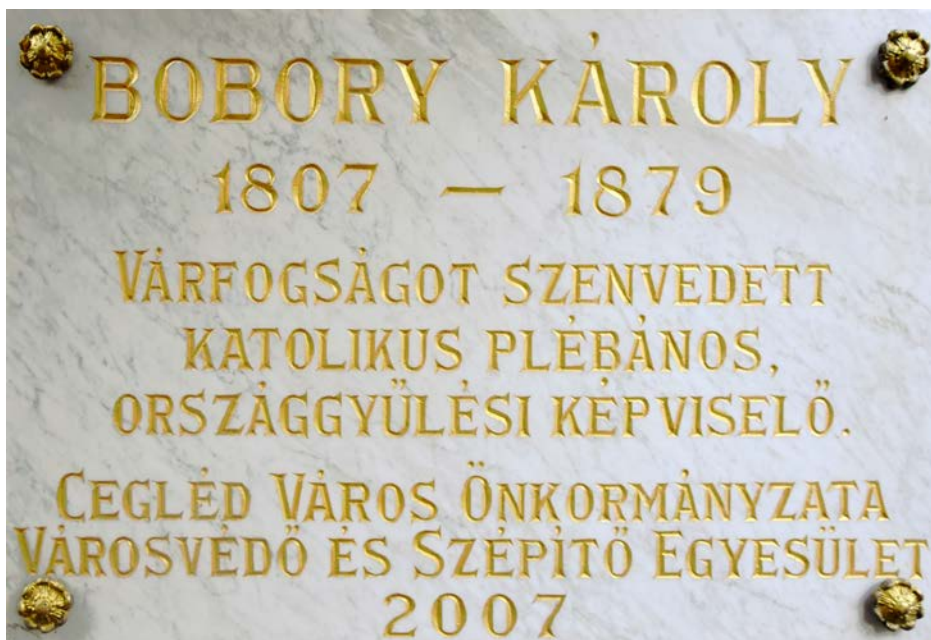
REZNÁK ERZSÉBET

EMLÉKTÁBLÁK A Ceglédi Pantheonban

A Pantheon eredetileg minden isten temploma volt a római birodalomban. Napjainkban a kiemelkedő személyiségek emlékhelyét jelenti. A Ceglédi Pantheon a városháza udvarán létesült, eddig huszonegy emléktáblát helyeztek el itt. A 23. számú, a többitől eltérő formájú és tartalmú

emléktábla állítói, a szokástól eltérően nem kívánták a nevüket megörökíteni az utókor számára. Az összeállításba az ábécé rendje szerint soroltam be a táblán olvasható neveket. A fotókat Kisfaludi István készítette.

BOBORY KÁROLYT összesen négy alkalommal (1861, 1865, 1869, 1879) választották meg Cegléd országgyűlési képviselőjévé. Tábla emlékeztet rá 1983 óta az Eötvös tér 3. sz. ház falán is.

DOBOS JÁNOS, a tudós teológus a magyar református egyház tiszteletreméltó lelkipásztorja volt. Ő üdvözölte a ceglédi 100-as küldöttség nevében Kossuth Lajost 1877-ben Turinban.

DOBOS JÁNOS a ceglédi gimnázium egyik alapítója volt. Neki is köszönhető a város első, 1899-ban megnyílt középiskolája.

FÖLDVÁRY KÁROLY a bátrak a bátra, a csaták oroszlánja jelzót kapta Kossuth Lajostól. Élete utolsó évtizedeit töltötte Cegléden, sírja a Kálvária temetőben van.

GÁL JÓZSEF 1950-ben szerezte világraszóló győzelmét Stockholmban. Napjainkban az ő nevét viseli ceglédi sportcsarnok.

GUBODY FERENC, a nevezetes polgármester: így jellemezte őt Krúdy Gyula. Nagykőrösön született, de Cegléden lett a milleniumi esztendő meghatározó egyénisége.

HIDVÉGI LAJOS a ceglédi Táncsics Mihály Általános Iskolában tanított. Újságcikkei, könyvei, pályaművei a ceglédi helytörténet témakörében születtek.

KALLÓS ELEK és **KALLÓS ELEKNÉ PÁSZKÁN Lilla** neve egy táblára került, hiszen házaspárként ismerték és tisztelték őket a városban.

KÁRMÁN SÁNDOR életének fő műve a Dobmúzeum és a ceglédi jazzélet szervezése volt.

KÓMÁR GYULA állatorvos a szerény ceglédi állatklinikát ismert szakmai műhellyé alakította.

KOSSUTH FERENC Kossuth Lajos legidősebb gyermeke ötször jutott be a képviselőházba a ceglédi választók szavazataival.

MÁRKUS JÁNOS a magyar városvédő mozgalom jeles ceglédi személyisége volt.

NAGY LÁSZLÓ LÁZÁR kisgrafikáit, ex libriseit és egyéb képzőművészeti alkotásait nem csak a városban ismerik.

NYUJTÓ FERENC tevékenységére az egykor általa alapított intézmény termékei emlékeztetnek.

PATKÓS IRMA Cegléd első női díszpolgára volt. Napjainkban egy középiskola, a George Pal Filmszínház egyik terme és a Kossuth Múzeum kiállítása őrzi az emlékét. Egykori szülőházában művészeti alkotóműhely működik.

SÁRKÁNY JÓZSEF a Kossuth-kultusz ceglédi hagyományának elkötelezett életője volt.

SZABÓ KÁROLY nélkül nem épült volna meg a ceglédi reformátusok új temploma a ceglédi reformátusok számára.

TOLDY FERENC a magyar irodalomtörténet-írás atyja, Bajza Józseffel és Vörösmarty Mihállyal együtt a műfaj megalapozója volt.

TÓTH ISTVÁN a nagy múltú ceglédi fotósélet jeles képviselője volt.

UNGHVÁRY LÁSZLÓ a homok ceglédi hőse, neve az egyik ceglédi középiskola bejárata fölött is olvasható.

ZALAI KÁROLY elődei alapították az egyik legrégebbi a ceglédi patikát.

ZSENGELLÉR Gyula, azaz „Ábel” a legismertebb futballisták közé tartozott. Egykori szurkolói összegyűltek a temetésén is. Sírja az Öregtemetőben van.

VELKEY IMRE, RADVÁNYI NAGY JÓZSEF és TÓTH-CZIFRA MIHÁLY a ceglédi gimnázium emlékezetes tanárai közé tartoznak. Az emléktáblát egykori diákok állították.